

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

32e jaargang nr. 7 september

1991

Afhuldiging van den Graave van Holland, tot Heere van Friesland.

met o.a. het laatste (?)
geschiedenisboek voor de
USSR, theoretische geschiedenis, het
wel en wee van schoolboekschrijvers en een
negentiende eeuwse kijk op de vaderlandse geschiedenis

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord, *voorzitter (externe contacten, examenbureau/CEVO, vrouwen-geschiedenis)*, Louise Henriettestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel. 070 - 38 24 872.

Mw. T. Perdeck-Schimmel, *vice-voorzitter (contacten met historische verenigingen, congressen, didactische activiteiten)*, Timorstraat 27, 3818 CK Amersfoort. Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, *le secretaris (externe correspondentie, VO, publiciteit)*, Patrijsslaan 12a, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, *2e secretaris (interne contacten, notulen, Hoger Onderwijs)*, Postbus 360, 2920 AJ Krimpen a/d IJssel. Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, *penningmeester (financiën, ledenwerving)*, Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (*buitenlandse contacten, Atlantische Onderwijscommissie, studiereizen*), Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel. 03448 - 16 86.

R. Donk (*basisonderwijs, basisvorming, opleidingen, nascholing*), Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle. Tel. 038 - 65 25 23.

M. Otten (*volwasseneneducatie, beroepsonderwijs, informatisering, ledenwerving*), Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42 160 (privé), 05700 - 70825 (werk).

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1991 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f 90,-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) en studenten f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lessen, de school en de categorie waartoe u behoort.

Adreswijzigingen en opzeggingen dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

Redactie

A.C.M. Peek, *voorzitter*, Nijenheim 21-09, 3704 AJ Zeist. Tel. 03404 - 62 886.
J.A. de Ruiter, Almelo.
B. Engbers, Utrecht.
D. Verkuil, Den Haag
H.J.C. Termeer, Nijmegen.
W. Rongen, Utrecht.
R. Slotboom, Utrecht.
J.A. van Oudheusden, Waalwijk

Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5, 7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60 987. Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1991 kost een abonnement: Nederland en België f90,-
Buitenland f105,-
Buitenland inclusief extra porto luchtpost f130,-
Losse nummers f9,50

Informatie over het leerlingenmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad.

U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. Prijzen:
1 pagina f410,-
1/2 pagina f325,-
1/4 pagina f225,-
Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

3 Sovjetgeschiedenis in de overgang Marc Jansen

8 Historie als leermeesteres voor het leven? E.G.G. Vermeulen en J.A. de Ruiter

15 Helden van Het Vaderland. De Nederlandse geschiedenis in 19e eeuwse schilderijen verbeeld Dedalo Carasso

18 Het CSE Lbo/Mavo 1991 in tabellen Anneke Rood

20 Een kijkje in de keuken van schoolboekschrijvers Martin Jansen

23 Boek van de maand Arja Snoek

27 In 't kort en recensies

35 Kleio-krant

Op de omslag: inhuldiging van de graaf van Holland tot heer van Friesland (Illustratie uit de 'Vaderlandse Historie' van J. Wageenaar).

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante (verenigingsnieuws, aktualiteiten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

Uiterste inleverdata staan in de Kleiokrante achterin het blad.

Voor overname van artikelen, lesmateriaal e.d. dient u contact op te nemen met de eindredacteur.

Sovjetgeschiedenis in de overgang

Marc Jansen

Revolutie in de Sovjetunie, wie had dat een paar maanden geleden gedacht! Nog juist op tijd is een nieuw leerboek voltooid over de sovjetgeschiedenis van 1941 tot heden voor de hoogste klas, zodat het middelbare onderwijs in het land de beschikking kreeg over een geheel nieuwe, in de geest van Gorbatsjov herschreven, versie van de vaderlandse geschiedenis sedert de revolutie. Terecht sprak men slechts van een 'overgang'. Inmiddels is duidelijk waar naar toe. Het is niet, zoals de putschisten wilden, een restauratie geworden. Ook Lenin, Gorbatsjov en het uniforme sovjetleerboek zullen in de beeldenstorm sneuvelen.

Een bespreking door Marc Jansen, medewerker van het Oost-Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam.

Valeri Ostrovski, Vitali Startsev, Boris Starkov, Gennadi Smirnov, Geschiedenis van de USSR: Leerboek voor de elfde klas van de middenschool (Moskou 1990) 223 blz. Oplage: 2.905.000. Prijs: 50 kopeken.

In 1989 verscheen het nieuwe, in de geest van de perestrojka herschreven, leerboek voor de sovjetgeschiedenis in de jaren 1900-1941, bestemd voor de tiende (voorlaatste) klas van de middenschool (zie *Kleio* 1990/1). In het jaar daarop kwam het nieuwe leerboek voor de hoogste, elfde, klas uit, dat de periode van 1941 tot heden behandelt. Net als het nieuwe leerboek voor de tiende klas is ook dit boek bedoeld als 'overgang'. Het zal, zo staat voorin vermeld, gedurende twee schooljaren worden gebruikt; één van de twee zit er inmiddels op.

Al kan langzamerhand niet meer zo duidelijk van een officiële visie op de sovjetgeschiedenis worden gesproken, de auteurs gaan in hun oordeel niet de grenzen te buiten die de overheid gewent acht. Ze zijn vaak zeer kritisch, vooral over de regimes van Stalin en Brezjnev. Hun benadering

In Kleio 1/1990 besprak Marc Jansen het nieuwe leerboek voor de periode 1900-1941 voor de tiende klas.

van Chroesjtsjov is gemengd en ze schrijven dat zelfs Gorbatsjov in het begin fouten heeft gemaakt. De bron van het kwaad zien zij in de 'commandostructuur', die pas

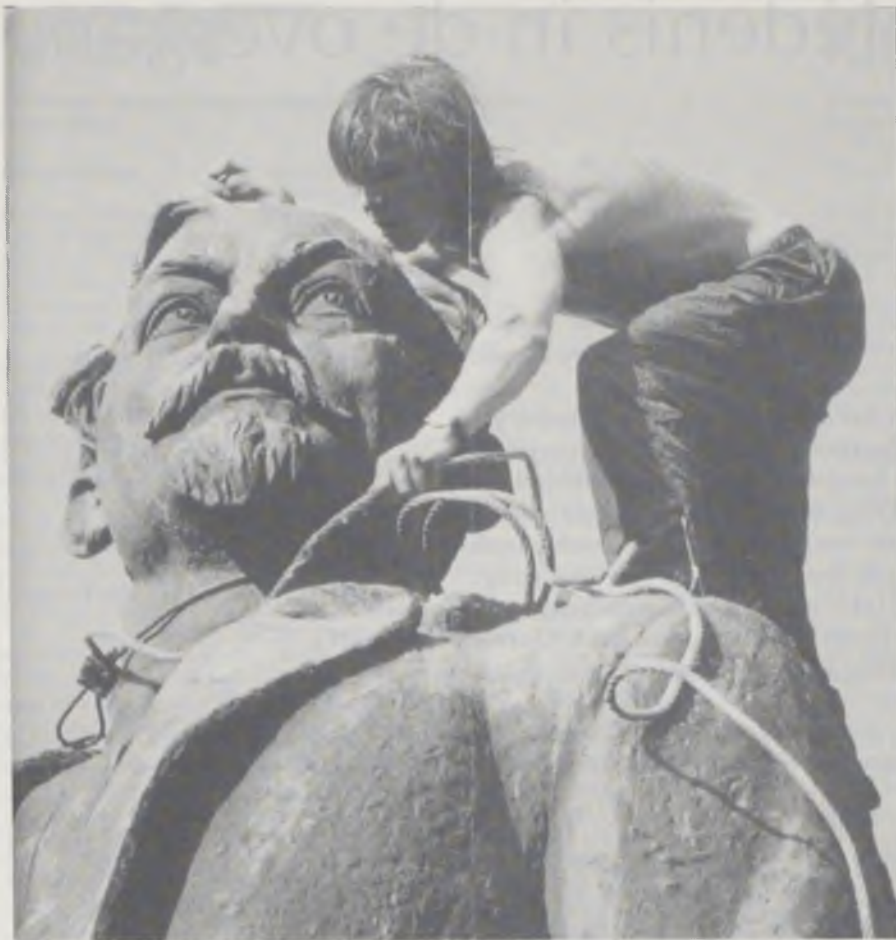
Gorbatsjov in hun ogen is begonnen te doorbreken. Het boek is eind 1989 voltooid, aanvallen op het communisme, de Communistische Partij, Lenin of de Oktoberrevolutie zal men er dus vergeefs zoeken.

De uitbreiding van de USSR in 1940

Dat de ontwikkelingen snel gaan valt aan dit leerboek zelf af te lezen. Op één punt is het alweer verder dan het maar kort eerder verschenen leerboek voor de tiende klas. Dat maakte nog geen melding van het geheime protocol bij het Molotov-Ribbentrop-pact van augustus 1939, want het was voltooid voordat de officiële sovjetinstanties het bestaan van dit protocol hadden erkend. Thans wordt gezegd dat er bij de verdragen van 23 augustus en 28 september 1939 geheime protocollen waren. De originalen, zo voegen de auteurs er wel aan toe, zijn niet gevonden, er zijn alleen kopieën bekend. De hereniging van het Oekraïense en Witruisische volk, dat wil zeggen de inlijving bij de Sovjetunie van Oost-Polen die het gevolg was van de afspraak in het geheime protocol, noemt het leerboek 'historisch onvermijdelijk', al was het een 'tragische paradox' dat dit werd bekostigd in een transactie tussen Stalin en Hitler ten koste van de belangen van de Poolse staat. De inlijving van de Baltische landen en Bessarabië in 1940 wordt niet veroordeeld. Wel was het, alweer, 'tragisch' dat hier vervolgens het stalinisme in zijn meest grove repressieve vorm werd ingevoerd.

De Sovjetunie tijdens WO II

Het leerboek wijst erop dat de Sovjetunie slecht was voorbereid op de Duitse inval van 22 juni 1941. De legerleiding was ernstig verzwakt door grootscheepse zuiveringen en Stalin sloeg serieuze waarschuwingen voor een op handen zijnde invasie in

De val van Dzjerzinski, in Moskou, het eerste hoofd van de KGB.

de wind; hij bleef vertrouwen stellen in de afspraak met Hitler.

De auteurs voeren verschillende mogelijke verklaringen voor Stalins gedrag aan, zonder zelf een voorkeur uit te spreken: Stalin hoopte een militair conflict uit te kunnen stellen, of hij meende dat Hitler een dergelijk risico niet aandurfde, of hij vreesde een verenigd front van alle kapitalistische landen tegen de Sovjetunie. Zeker is dat het Rode Leger en het sovjetvolk een zeer hoge prijs voor Stalins zware beoordelingsfout moesten betalen.

Net als in andere door de Duitsers bezette landen heeft ook in de Sovjetunie collaboratie plaatsgevonden. De auteurs veroordelen die, maar proberen ook een verklaring te geven: *'Heel wat mensen dienden, uit overtuiging of uit zwakheid, de vijand. Bijzonder moeilijk was de situatie in de Baltische en andere gebieden waar het sovjetbewind nog maar kort bestond. Hier ontstonden gewapende eenheden die de bezetters hielpen. De hitleristen werden ook geholpen door voormalige burgerlijke en criminele elementen en door reactionair gezinde nationalistische kringen. Een niet geringe*

rol in het feit dat een deel van de bevolking op door de vijand bezet gebied zich verdraagzaam opstelde tegenover het fascistische regime, spelen de tegen het volk gerichte politiek van Stalin om een geforceerde collectivisatie door te voeren, de zeer strenge bevelen van de vooroorlogse jaren en de massale repressies. Maar als wij dit in aanmerking nemen om het gedrag van deze mensen zuiver historisch te verklaren, moeten wij niet vergeten dat de volkeren van ons land landverraad altijd hebben gezien als een uiterst zware misdaad, waarvoor geen vergiffenis of een verjaringstermijn geldt.'

Ondanks rehabilitatiepogingen van de kant van bijvoorbeeld Solzjenitsyn wordt ook het verraad van generaal Vlasov door de auteurs scherp veroordeeld.

Maar zij besteden - anders dan vroegere edities van het leerboek - ook aandacht aan de misdaden die aan sovjetzijde werden bedreven. De Goelag draaide tijdens de oorlog gewoon door en kreeg er zelfs op grond van vaak onzinnige beschuldigingen talloze mensen bij. In de bossen bij Katyn werden enkele duizenden Poolse officieren vermoord. De auteurs houden wat betreft de schuldvraag nog altijd een slag om de arm, maar toch zijn er volgens hen nogal wat aanwijzingen dat de moord al in 1940 plaatsvond, waaruit de lezer kan opmaken dat inderdaad de sovjetkant schuldig was.

In de loop van de oorlog werd op grond van ongefundeerde beschuldigingen een aantal volkeren geheel of gedeeltelijk gedeporteerd, zoals de Wolgaduitsers, de Krimtataren of de Turken-Mescheten. Het leerboek duidt deze deportaties aan als 'onmenselijke acties'.

Verder werden miljoenen sovjetburgers die krijgsgevangen waren gemaakt of in Duitsland waren te werk gesteld, na terugkeer in de Sovjetunie doorgaans geheel ten onrechte als 'landverraders' naar de Goelag gestuurd of anderszins aan repressie onderworpen.

De oorlog werd gewonnen, maar ten koste van een enorme prijs: 27 miljoen mensen kwamen om, *'vrijwel een hele generatie mannen werd door de oorlog vernietigd'*.

De auteurs komen tot de volgende slotsom: *'Het sovjetvolk leverde een beslissende bijdrage aan de vernietiging van het fascisme en reddde daarmee de wereld van de bedreiging van een totale knechting. De tragische paradox van de geschiedenis bestond hierin, dat het sovjetvolk, heilig gelovend in de idealen van vrijheid en rechtvaardigheid*

kleio

nummer 6/91
pagina's 4 en 5

die in 1917 waren geproclameerd, zelf leefde onder het stalinistische despotische regime, dat miljoenen mensen ontberingen bracht. Maar de keuze die het volk in juni 1941 maakte, was geen keuze voor het stalinistische regime, maar voor de onafhankelijkheid van het Vaderland, voor de idealen van de revolutie.'

'Een moeilijke tijd'

Na afloop van de oorlog werd in de nieuwverworven gebieden (de Baltische landen, West-Oekraïne en -Witrusland, Moldavië) op dezelfde wijze als eerder elders in de Sovjetunie een collectivisatie van de landbouw doorgevoerd, met inbegrip van 'dekoelakisatie' en massale deportaties. Het nieuwe bewind stuitte er op fel gewapend verzet - dat ook fel werd bestreden - van nationalistes, maar ook van mensen die van het stalinisme te lijden hadden gehad. Van dit verzet, zo voegen de auteurs toe, poogden Westerse geheime diensten gebruik te maken.

De periode van het eind van de jaren 40 en het begin van de jaren 50 was volgens het leerboek *'een moeilijke tijd voor de absolute meerderheid van de sovjetbevolking'*, vooral op het platteland, waar toen nog tweederde van de bevolking leefde; ze zegen er overigens bij dat er in deze tijd ook veel enthousiasme en optimisme onder de mensen was.

Een grote hongersnood die de Sovjetunie in 1946 trof, werd voor de buitenwereld verzwegen. Er werden nieuwe zuiveringscampagnes georganiseerd. Zo vielen ongeveer tweeduizend mensen ten slachtoffer aan de zogenaamde 'Leningradse zaak', die was gebaseerd op onzinnige beschuldigingen. De ideologische waakhond Zjdanov legde de cultuur aan de leiband.

Begin jaren 50 duiden de voortekenen op de komst van een nieuwe terreurgolf, een herhaling van de 'grote terreur' van de jaren 30. Ook Stalins trouwe adjudanten Molotov, Mikojan, Vorosjilov en zelfs Beria leken bedreigd. Maar Stalins dood in maart 1953 wendde het gevaar af.

De verhouding met het buitenland

De auteurs spreken hun goedkeuring uit over de ontwikkeling door de Sovjetunie van een eigen atoomwapen in de tweede

helft van de jaren 40, want het diende als *'tegenwicht tegen de atoomchantage van de VS'*. Maar dat het na afloop van de Tweede Wereldoorlog tot een toenemende confrontatie tussen de vroegere bondgenoten kwam, wijten zij ook aan de Sovjetunie, waarvan de leiders de andere kant met eenzijdige ideologische stereotypen benaderden. De Sovjetunie pleitte in hun ogen volkomen terecht voor kernontwapening, maar wilde de internationale controle daarbij sterk inperken.

De 'Koude Oorlog' brak uit. *'De USSR en de landen van Oost-Europa werden geleidelijk omsingeld door militaire bases van de VS. De propaganda tegen ons land werd versterkt met behulp van diverse radiozenders, opgelaten luchtballonnen met pamfletten, die rechtstreeks opriepen tot omverwerpen van het bestaande politieke systeem.'*

In beide kampen leidde de Koude Oorlog tot heksenjachten, xenofobie en onverzoenlijkheid. Het socialistische systeem werd verbreid over de landen van Oost-Europa. Dat gebeurde soms op een mechanische wijze, waarbij het socialistische model dat in de Sovjetunie heerste plompverloren naar andere landen werd overgeplant.

De periode Chroesjtsjov

Na Stalins dood rekenden zijn opvolgers weldra af met de chef van de geheime dienst Beria, die op de macht uit was. Dit was nodig om een catastrofe te voorkomen. Onder leiding van Chroesjtsjov werd een begin gemaakt met de destalinisatie. De Goelag werd geliquideerd en miljoenen onschuldige gevangenen konden naar huis terugkeren. Dat was een belangrijke humanistische daad.

Chroesjtsjovs *'ontmaskering van de persoonscultus van Stalin'* (zoals het officieel heette) met de 'geheime rede' van 1956 (die pas onder Gorbatsjov in de Sovjetunie werd gepubliceerd) gaf bewust geen volledig beeld van de omvang van de repressie en legde de schuld alleen bij Stalin en een aantal handlangers. De destalinisatie betekende ook geen liquidatie van het 'administratieve commando-systeem', daar was de maatschappij nog niet aan toe. Er was sprake van *'een proces van liquidatie, en dan nog niet eens volledig, van de meest negatieve kanten van het commando-bureaucratische systeem, zonder de kern daarvan aan te tasten'*.

Zo was het proces van de beginnende destalinisatie zeer tegenstrijdig en waren de methoden maar al te vaak antidemocratisch.

Chroesjtsjov wist af te rekenen met zijn concurrenten in de partijtop, de 'antipartijgroep', en garandeerde daarmee voortzetting van de hervormingen. Maar er werd op die manier ook steeds meer macht geconcentreerd in de handen van alleen Chroesjtsjov met zijn *'autoritaire hoedanigheden'*.

'Ondanks al zijn positieve trekken - zijn democratie, gezond verstand, vredelievendheid - was Chroesjtsjov toch een produkt van het stalinistische tijdperk. In combinatie met de langdurige gewoonte om de macht ongecontroleerd uit te oefenen, maakte dit hem geneigd tot het nemen van overijde en ongerechtvaardigde beslissingen.'

Een daarvan was dat hij, tegen alle gezond verstand in, voorschreef overal mais te verbouwen. Onder zijn verantwoordelijkheid vond ook de campagne tegen Pasternak plaats. Het administratieve commando-systeem bleef heersen en de macht bleef volledig berusten bij de leider van partij en staat. De hervormingspogingen gingen louter uit van de top en volgden een antidemocratische weg.

Wat de buitenlandse politiek betreft, behandelen de auteurs de onderdrukking van de Hongaarse opstand in 1956 neutraal. Zijn minder positieve trekken tastten Chroesjtsjovs populariteit aan, en in 1964 werd hij afgezet. Er trad een collectief leiderschap aan met Brezjnev aan het hoofd.

De 'brezjnevsjtsjina': buitenlandse politiek

In Brezjnev's buitenlandse politiek zien de auteurs enkele positieve ontwikkelingen. Het kwam tot militair-strategische pariteit tussen de USSR en de VS en hun wederzijdse bondgenoten. *'Dit evenwicht versterkte objectief gezien de internationale vrede, verstevigde de positie van de Sovjetunie, de andere socialistische landen en alle progressieve krachten op de planeet, verijdelde het streven van de agressiefste kringen van het imperialisme naar een overwinning in een internationale kernoorlog.'*

Het gaf realistische Westerse politici die internationale ontspanning wilden de wind in de zeilen. Zo konden er onder meer afspraken worden gemaakt in Helsinki.

Maar op andere punten is hun oordeel heel wat minder gunstig. De afspraken van Helsinki werden van sovjetzijde niet altijd nagekomen. Sovjetvertegenwoordigers weigerden rechtstreeks antwoord te geven op de vraag of de Sovjetunie chemische wapens had of niet (*'hoewel die er in feite waren'*). De inval in Tsjechoslowakije in 1968 wordt *'foutief'* genoemd. De sterke concentratie van sovjettroepen aan de Chinese grens sedert het einde van de jaren 60 *'destabiliseerde objectief gezien de toestand van dit gebied'*.

In de verhouding met Derde-Wereldlanden hield de sovjetleiding in haar streven bepaalde theoretische en sociaal-economische schema's te verwezenlijken, onvoldoende rekening met allerlei binnen- en buitenlandse factoren, nationaal karakter en historische tradities.

De in de loop der jaren opnieuw oplopende internationale spanning kwam onder meer voort uit de politiek van de kapitalistische landen die was gebaseerd op het strategische concept van *'nucleaire containment'* van de Sovjetunie. Dat recht-

vaardigde een eindeloze wapenwedloop en uiteindelijk zelfs mogelijk een kernoorlog. De Brezjnev-leiding deed mee aan deze toenemende bewapening, wat de auteurs zien als een ernstige fout die het sovjetvolk duur kwam te staan. Ze geven zelfs toe: *'Wat betreft een reeks wapens en de getalssterkte van het leger overtroffen de Strijdkrachten van de USSR het leger van de VS.'*

De militaire interventie in Afghanistan in 1979 was volgens hen een *'ondoordachte beslissing'* van Brezjnev plus een kleine groep andere leiders. De oprechte kritiek die Sacharov er tegenin bracht, leidde tot administratieve verbanning naar Gorki. In deze *'onverklaarde oorlog'* kwamen meer dan 15.000 sovjetsoldaten om het leven. *'Een andere misrekening van de buitenlandse sovjetpolitiek was de beslissing om middellange-afstandsraketten in Europa te plaatsen. Genomen in het midden van de jaren 70, destabiliseerde zij de toestand en het strategische evenwicht sterk. In antwoord op de Westerse eis deze raketten niet te plaatsen, verklaarde de militaire en politieke sovjetleiding integendeel ze te zullen moderniseren. Als resultaat werd het land meegetrokken in een uitputtende wapenwedloop, wat wezenlijk van invloed was op de sociaal-economische ontwikkeling van de Sovjetunie en op haar internationale autoriteit.'*

Binnenlandse politiek

In de binnenlandse politiek begon het Brezjnev-regime in 1965 met hervormingen, maar die mislukten omdat ze niet consequent werden doorgevoerd. *'De poging om een economische hervorming door te voeren en tegelijkertijd het democratiseringsproces in de politieke sfeer terug te draaien, bleek tot mislukken gedoemd.'*

Op den duur werd alle hervormingsexperimenten de nek omgedraaid. De periode van de *'stagnatie'* brak aan en die liep tenslotte uit op een crisis van het commando-bureaucratische systeem.

Begin jaren 80 raakte de landbouw in een crisistoestand: de voedselvoorziening kwam in ernstige problemen en er moest worden gerantsoeneerd. De mensen raakten er opnieuw aan gewend om uren in de rij te staan, al voegen de auteurs er bemoedigend aan toe dat de toestand van het merendeel van de bevolking *'in vergelijking met de armoede van de jaren 30 en de periode na de oorlog was verbeterd'*.

kleio

nummer 6/91
pagina's 6 en 7

Er trad ook achterstand op in de kwaliteit van de medische zorg en het onderwijs en in de sociale sfeer. De houding van de overheid ten opzichte van ecologische problemen was 'onverschillig, misdadig onverantwoordelijk'. Een van de ernstigste gevolgen was, na Brezjnevs dood, de ramp met de kernreactor in Tsjernobyl.

Op politiek gebied vond een steeds openlijker rehabilitatie van het stalinisme plaats, terwijl er ook een mateloze Brezjnev-verheerlijking op gang kwam, die overigens onder de bevolking eerder een averechtse effect had. De censuur nam toe en diverse getalenteerde schrijvers en kunstenaars werden het land uitgedreven, bijvoorbeeld Solzjenitsyn. Het gebrek aan openbaarheid leidde bij een deel van het bestuursapparaat tot ernstige corruptie.

'De miljoenendiefstallen van de clan van Rasjidov, de eerste partijsecretaris van Oezbekistan, de bouw van departementspaleizen in Moldavië, Kazachstan en Azerbajdzjan, de gewoonte om elkaar veelvuldig te decoreren: het waren allemaal schakels van één en dezelfde keten, symptomen van een diepe politieke crisis van het administratieve commando-systeem, die ook een negatieve uitwerking hadden op de vorming van het massabewustzijn. De gecorrumpeerde elementen van het bestuursapparaat, de zakenlui van de "schaduwconomie" en de georganiseerde misdaad begonnen zich aaneen te sluiten. Van de enorme omvang van de corruptie, de georganiseerde misdaad en de "schaduwconomie" had de meerderheid van de sovjetbevolking geen vermoeden.'

De auteurs concluderen dat Brezjnev ongetwijfeld zekere verdiensten had, vooral bij het leggen van contact met Westerse leiders op het eind van de jaren 60 en in het begin van de jaren 70.

'Maar alles bij elkaar had het Brezjnev-regime (brezjnevsjtsjina) een diep demoraliserende invloed op het politieke, sociaal-economische en culturele leven van de maatschappij, en werd het een symbool van de amoraliteit, ongecontroleerdheid en zwakte van het tot ontbinding overgaande administratieve commando-systeem.'

De overgangperiode

Andropov, die Brezjnev na zijn dood in 1982 opvolgde, stelde zich ten doel de corruptie te bestrijden en met vaste hand orde en discipline te herstellen. *'Op zichzelf was deze beslissing juist, maar bij de uitvoering*

handelden de plaatselijke organen in de traditionele administratief-bureaucratische geest en begingen een reeks grove wetsovertredingen door mensen onder het mom van een controle van de redenen waarom zij niet op hun werk waren, aan te houden in winkels, kapsalons en dergelijke.'

Na de dood van Andropov in 1984 wist de conservatieve meerderheid in de politieke leiding de zwaar zieke Brezjnev-adept Tsjernenko als opvolger naar voren te schuiven. Zijn regering van ruim een jaar wordt door de auteurs de 'mini-stagnatie' genoemd en werd volgens hen gekenmerkt door een terugkeer van *'de ergste tradities van de stagnatietijden'*. Zo stond de Sovjetunie tegen het midden van de jaren 80 voor een economische, sociale en politieke crisis. *'Het administratieve commando-systeem had geen antwoord op de eisen van de moderne tijd.'*

Maar toen ook Tsjernenko in maart 1985 overleed, werd door de nieuwe partijleider Michail Gorbatsjov een nieuwe koers ingeslagen. Ook hij maakte in het begin fouten. De anti-alcoholcampagne en de strijd tegen niet uit arbeid verworven inkomsten werden in 'bureaucratische stijl' uitgevoerd en dat had ongunstige neveneffecten tot gevolg: in het eerste geval een toenemende speculatie in sterke drank en zelfstokerij, terwijl de strijd tegen niet uit arbeid verworven inkomsten vooral mensen trof die hun producten op de markt verkochten en de kanonnen van de 'schaduwconomie' buiten schot bleven.

'Het werd duidelijk dat zonder diepgaander activiteit om de politieke structuren van de maatschappij te vernieuwen, nieuwe economische bedrijfsmethoden geen resultaat kunnen opleveren.'

Perestrojka

Sedert 1987-1988 raakte de perestrojka in een versnelling. De rol van de Sovjets werd versterkt. De democratisering leidde tot activering van de bevolking, al ging dat helaas ook gepaard met toenemende conflicten tussen nationaliteiten.

De sovjettroepen werden uit Afghanistan teruggetrokken. De glasnost bloeide op. Het betekende, zo eindigen de auteurs op eens weer in de oude leuzenstijl, het begin van een nieuw tijdperk in de geschiedenis van ons land, *'ertoe geroepen om onder de omstandigheden van vandaag de door de Oktoberrevolutie geproclameerde principes te realiseren: "Vrede aan de volken", "Land*

aan de boeren", "Fabrieken aan de arbeiders", "Alle macht aan de Sovjets".'

Gorbatsjov haalde met zijn hervormingscommunisme in binnen- en buitenland heel wat overhoop, maar de economische crisis die hij aantrof wist hij niet op te lossen en hij creëerde vele nieuwe problemen. De situatie werd zo ernstig, dat (nadat deze bespreking al was voltooid) een aantal prominente vertegenwoordigers van het oude regime een poging deed door middel van een staatsgreep een restauratie van het 'administratieve commando-systeem' te bewerkstelligen.

Als zij waren geslaagd zou Gorbatsjovs 'overgangsvisie' op de sovjetgeschiedenis waarschijnlijk ingrijpend zijn herzien. De kritiek op zijn voorgangers zou afgezwakt zijn en hij zou zelf het voornaamste mikpunt zijn geworden.

Maar de staatsgreep mislukte jammerlijk en de putschisten bereikten precies het tegendeel van wat zij nastreefden. Zij zetten de sluizen wijd open voor een revolutie.

Wat het onderwerp van dit artikel betreft, kan nu een zeer kritische behandeling van de gehele sovjetgeschiedenis worden verwacht en zullen ook Lenin, de Oktoberrevolutie, het communisme en mogelijk zelfs Gorbatsjov in de beeldenstorm sneuvelen. Ook het uniforme leerboek zal verdwijnen en plaats maken voor een gevarieerder kijk op het verleden, waarschijnlijk per republiek verschillend.

Zo is Gorbatsjov niet ontkomen aan het lot dat hervormers zo vaak treft. Een 'tragische paradox' zouden de auteurs van het leerboek het noemen.

Historie als leermeesteres voor het leven?

Ter gelegenheid van het naderend afscheid van E.G.G. Vermeulen van de Universiteit van Amsterdam verscheen een bundel van oude en nieuwe opstellen over de theorie van historische kennis. Het hierna volgend artikel is een geautoriseerde bewerking door J.A. de Ruiter van het slothoofdstuk van deze bundel. Vermeulen reconstrueert - vanuit hun theoretische geschriften - het denken van drie grote Nederlandse historici: Robert Fruin, Johan Huizinga en Jan Romein. Door deze theoretisch-historische opvattingen is Vermeulen krachtig geïnspireerd. De bundel *Theorie van historische kennis. Historiae Vitae Magistra?* laat zien hoe hij met hun erfenis is omgegaan.

Robert Fruin

De theoretische historie beleeft in Nederland een opvallende bloei. Aan de universiteiten is de laatste decennia ook en vooral onder studenten, een toenemende belangstelling voor wetenschapsfilosofie waarneembaar. Hoe is dit te verklaren? Waar wijst dit op? Kan het zijn dat de gedragswetenschappen, de historische daaronder begrepen, zoals tot dusver beoefend, niet steeds de vragen beroeren naar de beantwoording waarvan velen op zoek zijn?

Het was dit inzicht dat Romein tot het ontwikkelen van een theoretische historie bracht. Theoretische historie beoogt niet een min of meer zelfstandig vak te blijven, maar streeft ernaar door historici

ingelijfd te worden. Of historici die inlijving willen, hangt af van de vraag of zij zich in de opvatting van 'historie als leermeesteres voor het leven' kunnen vinden. Een argument daarvoor is, dat er buiten het geschiedproces niets aan te wijzen valt waarop men zich zou kunnen oriënteren.

Fruin als woordvoerder van het liberaal adogmatisme

Zowel Fruin (1823-1899) als zijn erfgenamen Huizinga (1872-1945) en Romein (1893-1962) hebben de vraag gesteld wat de functie is van historische kennis.

kleio

nummer 6/91
pagina's 8 en 9

Robert Fruin voelde zich verontrust door de heftige tegenstellingen tussen de verschillende godsdienstige groeperingen van zijn tijd. Hij verwierp niet het godsdienstige denken zelf, maar wel het dogmatisme. Hij wilde de religieus geïnspireerde historische interpretaties onderwerpen aan onbevangen historisch onderzoek. In zijn liberale geesteshouding was hij oorspronkelijk, omdat hij deze integraal doorgevoerd wilde zien. Geen enkele stelling mocht van te voren in veiligheid worden gebracht en van onderzoek worden gevrijwaard. Vermeulen typeert deze houding als 'liberaal adogmatisch'.

In zijn latere jaren werd Fruin helaas ontrouw aan het liberaal adogmatisme. De techniek van het historisch onderzoek werd voor hem doel op zichzelf, een soort kamergymnastiek voor eigen verzet en ontspanning. Rationaliserend maakte hij van deze achteruitgang een deugd: de belangeloosheid, waarmee de waarheid moet worden gezocht, zou worden bezodend indien men van historisch wetenschappelijk onderzoek enige bijdrage zou verwachten tot existentiële ontplooiing van het subject. Fruin wees nu elk engagement af. Hieruit ontstond zijn objectivistisch 'klein positivisme'.

Huizinga's geschiedtheoretische beschouwingen moeten worden verstaan als een felle reactie tegen deze opvatting. Binnen de lijnen van Fruins liberaal adogmatisme blijvend heeft Huizinga zich tegen hem gekeerd. Hij heeft nadrukkelijk stelling genomen tegen Fruins 'groot' en 'klein' positivisme. Onder 'groot' positivisme dient het denken van met name August Comte te worden verstaan: het geloof, dat de wereld beheerst wordt door grote wetmatigheden. Met 'klein' positivisme wordt de objectivistische praktijk bedoeld van het "feiten en niets dan de feiten". Het doen van historisch onderzoek wordt dan een soort oplossen van rebussen.

Romein verzette zich weer tegen Huizinga: hij had een afkeer van diens aristocratisch stoïcijnse negeren van leed en vooral van sociale ellende.

Wat voor positieve gevolgen voor zichzelf en voor de gemeenschap verwachtten deze drie historici van hun constante inzet om het waarheidsgehalte van historische kennis te verhogen?

Deze vraag suggereert niet, dat zij historische kennis voornamelijk als instru-

ment zagen, als een middel om de realisering naderbij te brengen van buiten de historische wetenschap gelegen doeleinden. Dat was bij geen van drieën het geval. Wel waren zij - Fruin en Romein duidelijker dan Huizinga - ervan overtuigd dat de waarde van historische kennis niet tot alléén kenwaarde beperkt blijft. Die strekt zich ook uit tot zijnswaarde.

Wat is dat meerdere? Hoe is het concreet te maken? Hoe zagen zij de veronderstelde gunstige invloed van historische kennis op de verdere ontwikkeling van zichzelf en van de gemeenschap?

Veel historici zijn er wel van overtuigd, dat de door hen verschaft en doorgegeven historische kennis 'goed' is voor henzelf en voor hun medemensen. Toch hoort men slechts zelden iets wat een antwoord zou kunnen zijn op de vraag: hoe moet men zich de bijdrage van de talrijke historici voorstellen aan de verdere ontwikkeling van het geschiedproces, behalve aan de uiteraard op prijs gestelde ontwikkeling van historische kennis?

De Kretenzische paradox

Huizinga ontleende aan Paul Valéry het volgende thema: 'de moderne mens' wordt gekenmerkt door het feit, dat in zijn belevingswereld flexibele polaire spanning plaats heeft gemaakt voor desintegratie in elkaar afwisselende, beurtelings elkaar van het toneel verdrijvende, tegenstrijdigheden.

Ook Vermeulen is deze mening toegedaan en vindt, dat de hypothese zicht biedt op wat er met veel mensen, henzelf inbegrepen, aan de hand is. Maar deze dreigende desintegratie of tweehed is, anders dan Valéry en Huizinga suggereren, al enige millennia oud. Dat rivaliserend uiteenvallen van wat samen hoort, toont zich al in de Kretenzische paradox, waarin waarheid tot onwaarheid en andersom onwaarheid tot waarheid voert. Deze paradox gaat echter alleen op, is alleen maar paradoxaal, zolang de begrippen waar en onwaar ook in het op het concrete gerichte taalgebruik als elkaar geheel uitsluitend worden opgevat. En dat is alleen in de logica geoorloofd.

De steun die velen in het verleden soms van fundamentalistisch getinte religies ondervonden, lijkt hun te ontvallen, mede door de groei van het historisch

befef dat wil zeggen besef van hun eigen betrekkelijkheid. Nu het historisch besef alomvattend is geworden, is het niet langer mogelijk een vertrekpunt te kiezen in metahistorische, absolutistische, fundamentalistische metafysica.

In deze situatie kan een op historische kennis geënte humanistische filosofie wellicht steun bieden in het omgaan met tegenstellingen als:

subjectief	- objectief (in de kenorde)
gedetermineerd	- vrij (in de zijnsorde)
relatief	- absoluut (in beide ordes)

Zowel Huizinga als Romein, de laatste nog krachtiger dan de eerste, benadrukte dat dergelijke tegengestelden niet moeten worden gezien als wederzijds elkaar bestrijdend en eliminerend. Ondanks en dankzij de onderlinge tegenstelling kunnen ze elkaar aanvullen en stimuleren. In vaktermen van de logica speciaal met betrekking tot het logisch vierkant: dergelijke tegenstellingen moeten niet als eigenlijk disjunctief (contrair of contradictoir) worden opgevat, maar als polair.

De begrippen 'objectief' (een ander woord voor 'waar'), 'vrij', en 'absoluut', worden dan ontdaan van hun bovenhistorische, metafysische allure, en teruggebracht naar historische en menselijke maat. En de tegengestelden houden niet langer de schijn hoog, onafhankelijk van elkaar te kunnen bestaan. De tegengestelden kunnen, weliswaar formeel geabstraheerd, van elkaar worden onderscheiden, maar het is onmogelijk er, materieel abstraherend, een grenslijn tussen te trekken. Een scheidslijn tussen het relatieve en het absolute kan evenmin worden getrokken, als een grenslijn tussen het lichamelijke en het geestelijke in de mens.

Polaire tegenstellingen

Inzicht in het polaire karakter van de genoemde tegenstellingen helpt te voorkomen, dat men overgeleverd raakt aan het door Valéry opgemerkte, ordeloos heen en weer slingeren tussen twee uitersten. Het kan de contrafinaliteit voorkomen, die Romein aanduidde met de wet van niet alleen het onbedoelde, maar van ook het tegengestelde, ja averechtse gevolg. Door onnadenkende gretigheid kan

Jan Romein

iemand het effect, dat hij met zijn handeling beoogt, zelf onmogelijk maken.

In de huis- tuin- en keuken-taal die door wetenschappers helaas veelal klakkeloos wordt overgenomen, worden die tegenstellingen wél als wederzijds elkaar uitsluitend opgevat. In vaktermen van de logica: ze worden opgevat als eigenlijk disiunctief, als van elkaar te scheiden door materiële abstractie, door het trekken van een grenslijn. Daarom is correctie op het ook onder wetenschappers gangbare taalgebruik nodig. Gebrekkige taal leidt tot gebrekkige kennis. En gebrekkige kennis schaadt menselijke ontwikkeling.¹

Hierboven werd al opgemerkt dat de groei van het historische relativiteitsbesef de steun ondermijnde, die mensen van fundamentalistisch geïnspireerde religies ondervonden. In een soort 'mystieke nacht' weten sommigen niet goed meer, hoe hun hoop op een betere dag

van morgen te funderen. Zij lijken gevangen in de naargeestige belevingswereld, die G. van het Reve in *De Avonden* schetst: de dag van morgen kan niet meer zijn dan de kleurloze herhaling van die van vandaag, die zelf een zinloze herhaling is van de dag van gisteren.

In deze situatie zou het al veel waard zijn, wanneer een humanistische filosofie, in de vorm van wijsgerige antropologie, binnen het logisch vierkant de verschillen zou markeren tussen:

1. relativisme en	2. besef van onvermijdelijke relativiteit.
1. determinisme en	2. besef van onvermijdelijke gedetermineerdheid.
1. subjectivisme en	2. besef van onvermijdelijke subjectiviteit.
1. scepticisme en	2. besef van onvermijdelijke gebrekkigheid van de kennis.
1. cynisme en	2. besef van onvermijdelijke gebrekkigheid van het handelen.

Een op historie geënte humanistische wijsgerige antropologie zou hen, wanneer zij uit de illusoire hemel van fundamentalistische zekerheden vallen, wellicht een acceptabele landing zonder botbreuken kunnen bieden. Ze storten dan niet onmiddellijk door naar de contraire peilloos diepe en rotsachtige hel van het loerend relativisme, scepticisme en cynisme.

Dat sommigen academici en journalisten, koketterend met scepticisme en grimmig cynisme een oppervlakkige schijn van intellectuele scherpzinnigheid uitstralen, en ondertussen daarmee goed geld verdienen, is voor de élitaire, belezen leden van de leisure class, dikwijls wel amusant. Maar het kan niet bevorderlijk zijn voor de geestelijke volksgezondheid - als men dat ouderwetse woord nog in de mond durft te nemen - , dat de minder élitair bevoorrechten rondom zich heen de indruk krijgen dat intellectuele ontplooiing voornamelijk bestaat uit het vaardig bespelen van eigen en andermans gevoelens van scepticisme en cynisme.

Als tegendeel van het religieus fundamentalisme kunnen die gevoelens even

kleio

nummer 6/91
pagina's 10 en 11

gevaarlijk zijn als het religieus fundamentalisme zelf. Waarom? Omdat de mogelijkheid bestaat dat de uitstraling van sceptisch cynisme het leven voor minder bevoorrechten in de samenleving tot een hel maakt. Volgens Romeins wet van het onbedoeld - tegengesteld, ja averechts - gevolg, zou dat sceptisch cynisme een nieuwe vlucht in het religieus fundamentalisme juist kunnen bevorderen.

Het kan niet worden ontkend, dat de debunking-historie een functie vervuld heeft en wellicht nog vervult. Zo heeft de debunking-historiografie van L.J. Rogier enige vrome gevoelens binnen de katholieke kerk als hypocriet aan de kaak gesteld en heeft P.Geyl de zweverigheid van sommige overdreven orangistische gevoelens gelaakt. Wel kan hierbij de vraag worden gesteld, of de reputatie van de betreffende historici als scherpzinnige lieden niet tot hun voldoening steeg, mede naar de maat, waarin zij die van anderen naar beneden haalden. Maar dat blijft een bijkomstigheid. En het neemt niet weg, dat de debunking-historiografie zin heeft gehad bij het uitroeien van onmiskenbare idolatrie. Zolang gelovigen en orangisten het door hun boven zich erkende gezag verheerlijkten als van Godswege ingesteld, kon het geen kwaad te wijzen op soms nog al opvallend menselijk falen, en op historische betrekkelijkheid.

Was daar indertijd veel voor te zeggen, men kan zich nu toch afvragen, of het gevaar van persoonsverheerlijking en van historische hagiografie nog wel reëel is. Politieke leiders worden ook door tweederangs interviewers zo confronterend ondervraagd, gezagsdragers in journalistieke tekeningen zo geridiculiseerd afgebeeld, dat vrijwel niemand nog op de gedachte komt, hen een uit de metahistorie afkomstig gezag toe te kennen. Nederlandse politici zijn niet zo stuitend zelfingenomen, dat zij de Nederlandse en/of Westeuropese samenleving als de beste ter wereld beschouwen, het paradijs dicht nabij komend. Geluiden over de roeping van Nederland als 'gidsland voor de wereld' zijn gelukkig verstomd. De depressie en het cynisme hierdoor veroorzaakt lijken groter, al naar gelang men vroeger harder heeft geroepen en zich een plaats verder in de voorhoede heeft toegedacht.

Tevredenheid en ontevredenheid, polaire begrippen

Mogelijk hebben velen nu behoefte aan een historiografie, die zonder in een - ondertussen dom gebleken - vooruitgangsdeterminisme te vervallen, er aandacht voor vraagt, dat sommige problemen uit het verleden toch een aanvaardbare oplossing hebben gevonden, natuurlijk zonder dat daarmee het opkomen van nieuwe problemen is voorkomen.

Niemand komt mensen tegen, die, wetend waar ze het over hebben, liever in de middeleeuwen, in de zestiende of in de negentiende eeuw, zouden hebben geleefd, dan in de huidige. Maar voldaanheid over het leven in de 20e eeuw wordt prompt onder de grond geduwd, omdat intelligentie lijkt te worden vereenzelvigd en verengd tot het continu signaleren van de inderdaad schrijnende tekortkomingen van het actueel individueel en gemeenschappelijk bestaan.

Die geboren met het touw van de alarmklok al in hun handen vergeten, dat velen zich die tekortkomingen wel degelijk realiseren, maar de simpele schematische oplossingen wantrouwen, die zij ongeduldig krijgen opgedrongen. Dralen uit besef van gebrekkigheid van kennis moet niet worden uitgelegd als onwil of als onbetrokken onverschilligheid.

Een van de eenzijdigheden van de afgelopen decennia is, dat tevredenheid überhaupt werd gezien als een uiting van volgevreten burgerlijkheid. Vandaar een ware cultuur van ontevredenheid met de status quo. Wie niet ontevreden was, was geen "idealist", geen intellectueel, en had bovendien het hart niet op de rechte plaats. Dankbaarheid en tevredenheid waren even verdacht en besmet, als vroeger in de christelijke kerken verleiding en zonde.

Maar als tevredenheid en ontevredenheid polaire begrippen zijn, is het mogelijk, dat juist een hoge maat van tevredenheid goed samengaat met een open oog voor het vele dat nog niet gerealiseerd is en nog op realisering wacht. Het zou kunnen zijn, dat een eenzijdige ontevredenheid, die niet in tevredenheid een tegenwicht vindt, oplossend vermogen ontbeert, dat immers niet zonder geduld kan. Het zou kunnen zijn, dat een dergelijke ontevredenheid een te korte adem heeft om de doorduwende volharding op te brengen bij de dagelijkse inzet van

krachten, die toch op het signaleren van tekortkomingen moet volgen. Tenminste als men meer wil bereiken dan alleen letters op papier, dan woorden in de microfoon van de vergaderzaal, en dan illustratieve demonstraties op straat.

Hoe hoger gespannen de verwachtingen waren, hoe meer krachtige woedeuitbarstingen tot de professionele kwaliteiten voor een toekomstige politieke carrière leken te behoren, des te onverbiddelelijker waren ook de daarop volgende teleurstellingen en cynisme.

Kunnen historici bijdragen aan identiteitsversterking?

Wie in een collegezaal zegt, dat er in onze samenleving, ondanks schrijnende tekortkomingen, ook sommige zaken onverwachts heel goed gaan, ziet zijn studenten met verbazing opkijken. Het lijkt soms een hen onbekend, nieuw geluid, terwijl het toch niet meer is dan een platitude. In een dergelijk geestelijk klimaat lijkt onbevangen identiteitsvorming ongewoon moeilijk. Als het grote publiek van historische lectuur niet langer de bijdrage aan identiteitsvorming verwacht, die Ankersmit en Lorenz toezeggen, zou dat een gevolg kunnen zijn van een verouderde interpretatie van het waarde-vrijheidsprobleem, die het historici onmogelijk maakt waardering te wekken voor veel van wat tot stand kwam. Historici kunnen hun bijdrage aan identiteitsversterking niet geven, zolang zij nog de mening zijn toegedaan, dat debunking en onderuithalen, niet in strijd zijn met waardevrijheid en dat een voorzichtig positief waarderen dat wel is.

Binnen de historische wetenschap moet ruimte komen voor aarzelend tastende discussie over graduele universaliteit van normen. Dat velen daar niet aan willen, is een gevolg van het feit dat zij onbekend met polariteit in het bijzonder, en met filosofie in het algemeen, universaliteit vereenzelvigen met metahistorisch, -medemensen de vrijheid benemend - dogmatisme. Wederzijdse ondersteuning van de humanistische filosofische attitude en de aan feiten gehechte historische attitude kan de ogen openen voor het feit, dat in de orde van het kennen enige objectiviteit gegeven is, zoals in de orde van het zijn enige vrijheid.²

Om gereedliggende maar onnodige misinterpretatie te ontgaan, dient hier te worden toegegeven, dat deze feiten, slechts worden gekend met behulp van inderdaad theoretisch beladen feitelijke uitspraken. Maar voor wie de moeite wil nemen om ordelijk na te denken, is de theorie ter beschikking, die deze feiten als voorshands onomstootbaar, zichtbaar maakt.

Johan Huizinga

Rationele argumentatie biedt aldus een hechte leuning, die voorkomt dat men in de kloof van relativisme, scepticisme en cynisme valt. In die zin is rationele argumentatie een onmisbare voorwaarde voor humaniteit, en daarmee ook voor een historiografie die aan humane waarden gehecht is. Daar zou die historiografie zich toch waarachtig niet voor hoeven te schamen, zo lang tenminste humanisten niet op hun beurt gaan pretenderen, hun humane waarden klakkeloos en probleemloos irrationeel aan metahistorisch dogmatisme ontleen. Zolang het om adogmatisch te ontdekken waarden binnen de geschiedenis gaat, - en dat is nu net een typisch kenmerk van het humanisme, dat het meent waarden alleen binnen geschiedenis en historie adogmatisch

te kunnen ontdekken - zouden historici, daar toch niet bang voor moeten zijn.

Waarden binnen historie en geschiedenis zijn, toegegeven, niet metafysisch absoluut en zeker, maar kunnen wel voldoende absoluut en zeker zijn, om het relativisme het hoofd te bieden en te weerstaan. Ook iemand met een primair historische attitude moet zich toch voor waarden binnen historie en geschiedenis openstellen. Anders loopt hij het gevaar, met J. Tollebeek als gezelschap, in het relativistisch drijfzand te geraken.³ Daarin is alles vergruisd, en in die verwarring kan, zoals aangetoond, niets meer van elkaar worden onderscheiden: liberalisme niet meer van totalitarisme, en adogmatisme niet meer van geloofsbelijdenis. En humanisme niet meer van religie, zo kan men daar nog aan toevoegen.

Aldus verliest de historische wetenschap het vermogen consensus naderbij te brengen tussen liberalen en communisten, tussen adogmatisten en fundamentalisten, tussen humanisten en gelovigen.

Is dat niet precies de situatie die eenieder rondom zich heen aantreft? Wie meent, dat het naderbij brengen van consensus niet de taak is van de historiografie, moet maar eens naar het begin terugkeren en Fruin herlezen. Terugkeer naar de bronnen, heet dat. Voor iedereen die pretendeert in de traditie van "De toga van Fruin" te leven, is dat een voor de hand liggende weg. Waarbij het beeld van Fruin dan wel moet worden hersteld van de door Tollebeek aangebrachte verminkingen.⁴

Humanistische filosofie en liberaal adogmatisme

Op historie en geschiedenis geënte humanistische filosofie hoeft geen areligiositeit voor te staan. Humanistische filosofie kan ook in zekere zin vroom zijn. Dat is dan de vroomheid van wie amper durft te spreken over wat hij niet zeker kan weten, maar waarop hij wellicht toch, met rationeel goede gronden, hoopt. Wie denkt dat hij weet wat heil brengt, moet heilig zijn, en wie denkt dat hij heilig is, is het niet. Als wij niet kunnen weten wat heilig is, lijkt voorgewende zekerheid over het heilige, godslastering nabij te komen, en rest ons "slechts" hoop op iets meer heil.

Dit "slechts" wordt neergeschreven omdat, voor wie denkt dat het paradijs hem

kleio

nummer 6/91
pagina's 12 en 13

toekomst, de hoop op 'iets meer heil' maar schamel lijkt. De val naar beneden uit hemel en paradijs, wordt als ontluisterend ervaren. "Slechts" wordt van aanhalingstekens voorzien, omdat de hoop op 'iets meer heil', toch voldoende is om zinvol te leven. Voor wie van de andere kant komt, voor wie, rationeel geleid, uit de kloof van scepticisme en cynisme omhoog klimt, zijn 'de hoop op iets meer heil' en 'zinvol leven' al van een adembenemende pracht.

Zolang levensbeschouwingen nog pretenderen bovenhistorische zekerheid te bieden, of het nu is over de toekomst, zoals marxisten lange tijd deden, of over het hiernamaals, zoals sommige religies nog wel doen, zullen zij volgens Romeins wet van het tegengesteld gevolg, alleen maar scepticisme, cynisme, en wanhoop, kortom alleen maar onvroomheid bevorderen.

Sinds wij weten dat het geschiedproces ons alzijdig omvat, en dat daarom relativiteit ons volledig doortrekt, beseffen wij met ons hele zijn wel te moeten wortelen in de hof der geschiedenis. Voor ons kennen hebben wij geen andere oriëntatiemogelijkheid dan de hof der historie: *historia vitae* (et *mortis*?) *magistra*.

Dat de hof der geschiedenis geen paradijs is, en ook niet zal worden, hoeft aan niemand nog duidelijk te worden gemaakt. Historici kunnen het besef wekken dat die hof, al kan zij op sommige ogenblikken op een hel lijken, dat toch niet constant is. Historici en filosofen kunnen vruchtbaar samenwerken, wanneer de laatsten, de beschrijving van de eersten benuttend, argumenten geven die de hoop rationeel maakt, dat als wij het hoofd maar koel houden, die hof geen hel hoeft te zijn, en ook niet zal worden.

Wat is de specifieke bijdrage van de filosofische attitude en wat die van de historische, die heel goed in een persoon kunnen worden verenigd? Voor het gemak wordt hier even gedaan alsof de primair filosofisch genspireerden en de primair historisch geïnteresseerden als twee apart groepen herkenbaar zouden zijn. Filosofen kunnen dan duidelijk maken dat het in principe mogelijk is het graduele objectiviteitsgehalte van onze kennis te verhogen, evenals het graduele vrijheidsgehalte van ons handelen. Als de kenorde en de zijnsorde elkaar raken, is het in beide ordes in principe mogelijk, om absoluut te worden. Historici kun-

nen duidelijk maken dat dergelijke graduele verbeteringen soms zijn gerealiseerd. Filosofen en historici kunnen al samenwerkend, argumenten verschaffen, die weliswaar geen zekerheid geven over de toekomst, maar die wel rationeel gegronde hoop kunnen geven, dat voor wie zijn taak maar wil zien en vervullen, de dag van morgen in enkele opzichten beter kan zijn dan die van vandaag.

'Zijn taak willen zien en vervullen' klinkt te gewichtig en te geladen. P. Feyerabend ontleent aan Socrates het inzicht, dat in dergelijke situaties zwaar drukkende drammerigheid minder effectief is dan speelse luchthartigheid. 'Juist de zwaarste taak vraagt om de lichtste hand'.

Ondanks het feit dat het escapistisch karakter van zijn filosofie de kracht daarvan wat aantast, laat Huizinga toch zien, dat zowel de subjectieve hof der historie als de objectieve hof van de geschiedenis, op uitzonderlijke, begenadigde ogenblikken, een paradijselijke glans kan krijgen. In de orde van het kennen wordt die glans zichtbaar op het bevoorrechte moment van de 'historische sensatie. In de orde van het zijn licht die glans op gedurende de uitgelezen periodes, waarbinnen het de mens gegeven is zijn handelen als spelen te ervaren. Het handelen dient dan niet om de realisering van een buiten de handeling gelegen doel naderbij te brengen, maar heeft zijn zin in zichzelf. De handeling valt dan samen met de bevrediging, dat wil zeggen de vrede, die de actor in de handeling vindt.

Het gaat dan niet om handelingen aan de escapistische periferie van de samenleving, min of meer zoals de sportvelden steeds buiten de actieve stadscentra liggen. Integendeel het gaat erom centrale handelingen, wetenschap, economie, politiek, kunst, (ja zelfs de dood?), als spel, als vredegevend, te ervaren.

Christelijk historische interpretatie en religieus dogmatisme

Zelfs het christendom karakteriseert zichzelf als een 'historische' godsdienst, die steunt op in tijd en ruimte lokaliseerbare feiten. Christenen betogen dat God slechts in en door de geschiedenis tot de mens heeft kunnen (kan en zal kunnen) spreken. Verloochenen zij dit betoog niet als zij zichzelf of de eigen particuliere

kerk een uit de metahistorie stammend gezag aanmeten? Wordt dit betoog ook niet verloochend, wanneer een gelovig historicus als J.A. Bornewasser, zegt bij kerkelijke historiografie over 'metahistorische verklaringen' te beschikken?

Als het christendom, wat het zelf zegt, een 'historische' godsdienst is, kan de aanvaarding van het christendom dan wel een andere status hebben dan die van het aanvaarden van een specifieke historische interpretatie? Op zichzelf is daar niets mis mee. Historische interpretaties kunnen alleszins respectabel zijn. Alleen wie de pretentie heeft vanuit metahistorie met gezag bekleed te kunnen spreken, kan in verlegenheid raken, wanneer hij eraan wordt herinnerd, dat mensen 'slechts' tot het geven van historische interpretaties in staat zijn.

Ondanks herhaalde pogingen kon Vermeulen geen christelijk historicus bereid vinden, om zijn voorkeur voor een christelijke historische interpretatie te beargumenteren. Dat is vreemd, want die christelijke interpretatie is toch een interpretatie te midden van andere, eveneens mogelijke historische interpretaties, die ook hadden kunnen worden gekozen?

Het lijkt wel of christenen er moeite mee hebben de consequenties van wat zij de incarnatie noemen, te accepteren. Als God in de geschiedenis mens is geworden, heeft Hij kennelijk gewild een van de velen te worden, die zich als verlosser aandienen. Hij heeft dan zelf de vraag van Johannes de Doper gerechtvaardigd: 'zijt Gij het die komen moet, of moeten wij een ander verwachten?' (Math. XI,2). *Mutatis mutandis* kan deze vraag aan christelijke kerken gesteld worden.

Christenen kunnen niet tegelijkertijd het historisch karakter van het christendom hooghouden en datzelfde christendom een onbevraagbaar uniek rechtstreeks uit metahistorie stammend gezag toekennen. Zelfs als een van de christelijke kerken met een uit de metahistorie stammend gezag zou zijn toegerust, kan dat als consequentie van de incarnatie en historiciteit, alleen een bevrraagbaar gezag zijn. Die consequentie van de incarnatie zouden christenen toch moeten kunnen aanvaarden.

Als christelijke historici ten opzichte van hun medehistorici blijven weigeren hun specifieke keuze voor een christelijke geschiedinterpretatie te midden van andere

mogelijke interpretaties te verantwoorden, wekken zij de indruk van op zijn minst een praktisch dogmatisme. Als die weigering een heel mensenleven gaat duren, krijgt de verdenking van niet alleen praktisch, maar ook van theoretisch dogmatisme, toch geleidelijk aan een geur van rechtvaardiging. Maar daar staat toch ook weer tegenover, dat een hunner, A.G. Weiler, zich nadrukkelijk als historicus en daarmee als adogmatist afficheert. Als het een kwestie van machteloosheid is, omdat christelijke historici zelf niet weten wat van deze tegenstrijdigheid te denken, zou het humaan zijn voor die machteloosheid en onwetendheid uit te

komen. Dat zou een vermenselijking van het gezicht van het christendom in Nederland betekenen. Nu gedragen zij zich, als waren zij theoretische dogmatisten, terwijl ze dat waarschijnlijk toch niet willen zijn.

Het lijkt wat op het gedrag van vooraanstaande marxistische Oost-Europese wetenschappers, partijleden van voor de omwenteling. In het openbaar hielden die ook de mond dicht over hun argumenten voor-, en/of hun twijfel aan, de legitimiteit van de bevoorrechte positie van de partij in eigen land.

Of beschouwen christelijke historici hun geloofsaanvaarding, toch min of meer zoals L.J. Rogier deed, als een dogmatische theologische aangelegenheid, die niets met historische kennis en met geschiedenis te maken heeft? Onderschaten zij historische kennis en geschiedenis dan niet enigszins? En hoe kunnen zij überhaupt buiten historische kennis om, een weg naar de theologie vinden?

Als zij niettemin daarnaast toch ook weer als historici optreden, en in die hoedanigheid historische kennis en geschiedenis weer wél serieus nemen en belangrijk vinden, dan zijn zij zelf een levend argument voor de waarheid van Valéry's analyse, waarover Huizinga en Romein zich zorgen maakten.

Noten

1. Te denken valt hier aan de voor het onderwijs in de historie funeste veronderstelling dat objectieve waarheid slechts kan worden gevonden na eliminatie van iedere vorm van subjectiviteit. Het door Ranke gepropageerde 'sich selbst ausloschen' kan in het onderwijs alleen maar tot gevolg hebben, dat leerlingen en docenten hun identiteit ergens anders zullen gaan verankeren dan in historische kennis. Het verhindert het vinden van een rationeel houvast in de storm van relativiteit.
2. Vermeulen geeft toe dat er onderscheid gemaakt kan en moet worden tussen kenorde en zijnsorde. Maar dat wil niet zeggen dat deze van elkaar te scheiden zijn. De kenorde 'is' zelf ook, zweeft dus niet boven het zijn maar is van zijn doortrokken. Ook uitspraken over menselijke kennis betreffen iets wat 'is'. Menselijke kennis is zelf iets. De uitspraak 'menselijke kennis is subjectief en dat onvermijdelijk' betekent: met menselijke kennis is het zo gesteld dat zij subjectief is en dat is zo noodzakelijk. Het gaat hier dus om een naar het 'zijn' van de kennis refererende uitspraak. Het is dus een objectieve uitspraak over het subjectief zijn en noodzakelijk subjectief zijn van menselijke kennis.
3. J. Tollebeek is de auteur van het eerder in Kleio besproken boek *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990).
4. Tollebeeks debunking van het liberaal adogmatisme komt daarin tot uitdrukking dat hij het liberalisme 'totalitair' noemt en het adogmatisme 'geloofsbelijdenis'. Het ontbreken van voldoende zorgvuldig nadenken leidt hier tot een publicitair goed liggend maar filosofisch lamentabel praktisch relativisme.

De Kitty van Vloten Stichting organiseert een

Prijsvraag voor het beste historische essay

De prijs: een bedrag van f 15.000,-
en een publikatie van het winnende essay

U draagt de geschiedschrijving een warm hart toe? U bent niet ouder dan 45 jaar? Schrijf dan een literair en wetenschappelijk essay van ca. 80 pagina's over het onderwerp **De Nederlandse Identiteit**.

De essays worden beoordeeld door een onafhankelijke jury, onder voorzitterschap van Prof. dr. I. Schöffer.

Vraag de brochure met meer informatie aan bij:

Wolters-Noordhoff bv
t.a.v. mevr. M. Mulder
Postbus 58
9700 MB Groningen

Deze brochure is ook
verkrijgbaar bij de meeste
geschiedenisfaculteiten.

kleio

nummer 6/91
pagina's 14 en 15

Helden van het Vaderland

Het Amsterdams Historisch Museum nodigt geschiedenisdocenten uit voor de opening en voorbezigting van de tentoonstelling 'Helden van het Vaderland', die op 14 oktober 1991 om 17.30 uur plaatsvindt. Prof. dr. J. Bank zal de inleiding verzorgen.

Wanneer u deze bijeenkomst wilt bijwonen, kunt u zich uiterlijk op 7 oktober aanmelden via tel. 020-5231822.

U ontvangt dan een persoonlijke uitnodigingskaart.

De expositie 'Helden van het Vaderland' is van 15 oktober 1991 tot en met 5 januari 1992 dagelijks van 11.00 tot 17.00 uur te zien in het Amsterdams Historisch Museum, Kalverstraat 92.

De catalogus is in het museum en de boekhandel verkrijgbaar. Voor klassen zijn rondleidingen tegen gereduceerd tarief mogelijk.

Voor inlichtingen en afspraken voor groepsbezoek: Educatieve Dienst tel. 020-5231822 (maandag t.m. vrijdag van 13-16 uur).

Dedalo Carasso

De tentoonstelling van negentiende eeuwse schilderijen over onderwerpen uit de vaderlandse geschiedenis in het Historisch Museum is een goede reden om in de herfstvakantie naar Amsterdam te gaan.

Dedalo Carasso, die de tentoonstelling samenstelde en ook de bijbehorende catalogus verzorgde, geeft hieronder aan wat er zoal te zien is.

Inhuulding van graaf Willem III tot heer van Friesland, J.H. Egenberger (1822-1897)

Het Amsterdams Historisch Museum is in het bezit van een collectie schilderijen over de vaderlandse geschiedenis van 40 na Christus tot en met 1861. De verzameling bestaat uit 253 olieverfschetsen van gemiddeld ongeveer 40 bij 50 centimeter. Zij is tussen 1850 en 1863 door negentwintig veelbelovende jonge kunst-

naars in opdracht van de Amsterdamse assuradeur Jacob de Vos Jacobszoon geschilderd.

De meeste kunstenaars zijn vergeten, maar van enkelen kennen wij de namen nog, zoals Lawrence Alma Tadema, August Allebé en Charles Rochussen.

Het ontzet van Leiden, door Ch. Rochussen (1814-1894). Naar dit schilderij is een schoolplaat gemaakt.

Het historische beeld van de galerij

De historieschilderkunst gold omstreeks 1850 als de meest verheven en moeilijkste onder de kunstuitingen. Jacob de Vos die bestuurder van de Amsterdamse kunstacademie was, wilde door het geven van opdrachten van historische tafereel jong talent stimuleren. De schetsen die hij zo verwierf, hingen in tien wandvakken van ongeveer twee bij viereneenhalve meter in een speciaal paviljoen achter zijn kapitale grachtenpand op Herengracht 130. Jacob de Vos schreef zelf teksten bij de

geschilderde tafereel en liet deze in het Frans vertalen en drukken. Daarnaast is nog een manuscript in het Nederlands bewaard gebleven. De Vos benutte *De voornaamste geschiedenissen van Noord-Nederland, door Mr. J. van Lennep aan zijne kinderen verhaald* als bron.

Zijn commentaar is vaak rechtstreeks uit dit populaire geschiedverhaal overgeschreven. De galerij is desalniettemin een geesteskind van hemzelf. Voor de geschilderde tafereel moest hij een visueel-anekdotische keuze uit een omvangrijke tekst maken. Daarbij ging De Vos - in overleg met zijn vriend Van Lennep - ook bij de populaire beeldhistoriografie van zijn tijd te rade. Verschillende tafereel uit de historische galerij gaan dan ook terug op eind 18de-eeuwse en vroeg 19de-eeuwse geïllustreerde vijftienstuuversgeschiedenissen voor jong en oud; de uitbeelding van de vaderlandse geschiedenis werd in de eerste helft van de 19de eeuw namelijk niet alleen als een verheven kunstideaal maar ook als een educatief medium beschouwd.

Beide benaderingen zijn in de galerij De Vos terug te vinden: verschillende schilderijen zijn door de hoge kunst van Géricault en Ary Scheffer beïnvloed, andere gaan gewoon op bekende plaatjes terug.

De geschiedopvatting van de afbeeldingen

Van Lennep schreef zijn vaderlandse heldengeschiedenis vanuit orangistisch perspectief, waarbij hij geraffineerd de Staatse traditie in een minder gunstig daglicht stelde. Voor de gebroeders De Witt had hij weinig goede woorden over en Michiel de Ruyter wekte niet zijn grootste enthousiasme op.

De minstens even orangistische Jacob de Vos stond veel positiever ten opzichte van de gebroeders De Witt en legde meer nadruk op De Ruyter. Hij ging uit van het 19de-eeuwse ideaal dat de Oranjes boven de partijen staan en tegenstellingen overbruggen. Frederik Hendrik die zich Vondels *Palamedes* laat voorlezen, of Willem III die de Staatse De Ruyter en de orangistische Cornelis Tromp verzoent, dat lag meer in zijn lijn.

De galerij De Vos bestaat vooral uit heldengeschiedenissen met exemplarische

kleio

nummer 6/91
pagina's 16 en 17

betekenis. Zelfopoffering, getrouwheid aan het gegeven woord, vlootvoogden die bij de mast sterven, daardoor werd De Vos ontroerd. Herman de Ruiter, Roemer Vlacq, Van Speyk, Albrecht Beijling en Hambroek waren voor hem Hollandse Curtiusen en Regulussen. Daarbij speelde ook de fortuin een belangrijke rol: de van het paard gevallen en aldus jong gestorven Maria van Bourgondië, of Willem III wiens paard over een molshoop struikelde waarna de koning-stadhouder stierf, dit waren gebeurtenissen die aantoonde dat het lot niet zelden een streep door de historische rekening haalt.

Heldenmoed was voor Jacob de Vos hét kenmerk van ons volk, en dit bleef voor hem zo, als er géén Oranjes waren om daarin voor te gaan. Dit verklaart waarom De Vos eerst zijn bewondering uitspreekt over het dappere gedrag van de zonen van Willem V in de strijd tegen de in 1793 en 1794 oprukkende Fransen, en hij in 1799 ook de Frans-Bataafse heldenmoed tegen de Engelsen en Russen in de slag bij Castricum prijst. In beide gevallen gaat 't om Nederlandse heldenmoed. Tegen en met wie gevochten wordt, doet minder ter zake.

Dit geldt ook ten aanzien van de houwdegen Chassé die bejubeld wordt omdat hij zich onder Napoleon dapper tegen de Spanjaarden weerde. En voor de kapitein-pontonier Benthien, die Napoleon in staat stelde over Beresina terug te trekken. Men kan echter weer niet zeggen dat De Vos een bewonderaar van Napoleon was. De keizer komt er bij hem als vijand van ons land slecht vanaf, behalve dan op een tafereeltje dat Napoleon tijdens een avondwandeling langs de Amsterdamse grachten laat zien. De hoge bezoeker van de derde hoofdstad des rijks vertelt daar aan een adjudant dat er bij de Hollanders een instinct voor grote en edele daden leeft en dat hun dapperheid die der Fransen evenaart. De Vos had over dit gesprek in een almanakje gelezen en de gebeurtenis in beeld laten brengen. Voor hem was Holland een heldenland, in voor- en tegenspoed, en hij voelde zich daarin door vriend en vijand gesterkt.

Een nog mooier verleden

Wie de tafereelen kritisch bekijkt stuit niet alleen op exemplarische anekdotes maar ook op historische ficties. Een be-

kend verzinsel is de Slag bij het Manpad, die door David Jacob van Lennep (de vader van de reeds genoemde Jacob van Lennep) tot een nationale legende is gemaakt.

Ook Jacob de Vos onttrok zich niet aan de verleiding om elementen aan de vaderlandse geschiedenis toe te voegen. Hij nam daarvoor het verhaal van Willem III de Goede, de 14de-eeuwse Hollandse graaf die de Friezen onderwierp en in 1328 door hen gehuldigd werd. Uit de woordkeuze van De Vos is op te maken dat hij Jan Wagenaars *Vaderlandsche Historie* als bron heeft benut. Wagenaar vermeldt alleen dat de Friezen de Hollandse graaf in Haarlem huldigden en hem toen een oud geschrift lieten zien met de plechtigheden waarmee de graven van Holland vanouds in Friesland beoosten de Zuiderzee ontvangen werden. Daartoe behoorde de verheffing van de graaf op het schild. De illustrator van Wagenaar etste een leuk plaatje van een niet nader aangeduide Hollandse graaf op het schild en De Vos maakte daar Willem III van.

Waarom de nuchtere assuradeur dit heeft gedaan? Ik vermoed omdat Jacob de Vos gecharmeerd was van vorstelijke continuïteit, getuige zijn commentaar bij het schilderij met de inhuldiging van koning Willem III in 1849: *'De Koning bezwoer de Constitutie, en de Staatsmagten legden de eed van trouw af aan den 'derden Willem den derde' - als zijn Grafelijke en zijn Stadhoudelijke naamgenoot: 's lands hoop, liefde en heil!'*

Een attractie voor de schoolgaande jeugd

Jacob de Vos overleed in 1878, zijn vrouw in 1883. De weduwe De Vos-Wurfbain legateerde de historische galerij aan Arti et Amicitiae ten behoeve van het weduwen- en wezenfonds. Deze kunstenaarsvereniging bezat zelf ook een historische galerij, die af en toe voor het grote publiek werd opengesteld en dan de nodige bezoekers en inkomsten opleverde. Het fenomeen historische galerij raakte in de jaren negentig echter uit de mode en Arti deed zijn twee collecties aan een kunsthandelaar over. Verontwaardigde vrienden van Jacob de Vos kochten diens galerij op en schonken deze in 1897 aan de gemeente Amsterdam. Zo kwamen de olieverfschetsen in

het nog lege, pas geopende Stedelijk Museum terecht.

De galerij had daar een educatieve functie, maar haar faam verbleekte al snel. Men ging in het middelbaar onderwijs in ieder geval authentiek beeldmateriaal gebruiken. In 1907 verscheen van M.G. de Boer nog *Ons Vaderland* met tafereelen uit de galerij van De Vos. Niet lang daarna kwam de befaamde vaderlandse platenatlas van dezelfde M.G. de Boer en H. Hetteema uit met reproducties van origineel beeldmateriaal.

De dagen van de galerij De Vos waren geteld, want in artistiek opzicht oogstte zij nog slechts hoon. De verzameling die omstreeks 1850 was opgezet om de schilderkunst te verheffen werd naar museum Fodor verbannen. Directeur C. Baard van het Stedelijk Museum schreef in 1935 aan de wethouder van kunstzaken: *'De plaatsing er van [de galerij] in het Stedelijk Museum is ... van dien aard dat zij vanwege de slechte belichting niet tot haar recht komt. Buiten en behalve dit bezwaar is zij door het Museum van Aziatische Kunst en door dat van de Moderne toegepaste Kunst volkomen in het gedrang geraakt ... Voor het Museum Fodor zal zij zonder twijfel een attractie zijn voor de schoolgaande jeugd, waardoor dit Museum ongetwijfeld meer bekendheid zal krijgen bij het grote publiek ... Ik heb mij veroorloofd de verzameling bij wijze van proef naar het Museum Fodor te doen vervoeren, teneinde mij van de gunstige plaatsing daar te kunnen overtuigen en daarna met een definitief voorstel bij U aan boord te komen.'*

B en W stelden zich op achter deze beslissing, die door verwijdering naar het depot werd gevolgd.

Na vijftig jaar kwam de verlossing. Eind 1990 werd besloten de collectie weer uit de kelder te halen, te restaureren, opnieuw te fotograferen, te exposeren en in een catalogus te confronteren met het - in hedendaags Nederlands omgezette - commentaar van Jacob de Vos zelf. Dit mondde uit in een omvangrijk project met veel werk en minstens even veel plezier: wat er onder anderhalve eeuw vuil vandaan kwam blijkt van een aantrekkelijke artistieke kwaliteit. De historische galerij is na anderhalve eeuw een interessant historisch en een kunsthistorisch document geworden.

Het CSE Lbo/Mavo 1991 in tabellen

Anneke Rood

Tabellen uit de kwantitatieve toets- en itemanalyse die het Cito jaarlijks uitvoert op de door leerlingen gegeven antwoorden, voorzien van enig commentaar.

Tabel 1

	D		C	
	1991	1990	1991	1991
Maximum score	100	100	100	100
gemiddelde score	53,11	65	45,98	59,39
gemiddelde p-waarde	59	61	51,1	54
gemiddeld cijfer	6,3	7,5	5,6	6,9
(bijgestelde) cesuur	50/51	54/55	52/53	54/55
percentage onvoldoendes	12	17,4	35	31

Uit tabel 1 blijkt dat op beide niveaus alle waarden lager liggen dan in 1990. Toch is het percentage onvoldoendes bij D aanzienlijk minder dan in dat jaar. Maar dat is het gevolg van een bijstelling van de cesuur met vier punten.

Tabel 2

Moeilijkheidsgraad	Aantal vragen in procenten			
	D		C	
	1991	1990	1991	1990
p < 30	13%	13%	17%	13%
p tussen 30 en 85	77%	74%	75%	87%
p > 85	10%	13%	8%	-

nummer 6/91
pagina's 18 en 19

Uit tabel 2 blijkt dat het aantal moeilijke vragen op C niveau groter was dan in 1990, maar dat er in 1991 wel compenserende makkelijke vragen in het examen zaten.

Het CSE verwekte dit jaar terecht grote beroering toen bij de correctie bleek, dat er foute vragen in het examen zaten. Bij de vaststelling van de cesuur kon daar nog rekenig mee gehouden worden. Het ging bij C en D eenmaal om dezelfde vraag, namelijk een vraag uit de overlap (17) en alleen bij D om een tweede vraag (11).

Discriminerend vermogen

Uit de scores bleek dat het examen op beide niveaus een beter onderscheid maakte tussen goede en slechte leerlingen dan voorafgaande jaren. Dat verklaart dat de gemiddelde p-waarden van 1991 relatief dicht bij die van 1990 liggen (tabel 1), terwijl het verschil in de gemiddelde score veel groter is. *

Twee dezelfde onderwerpen in opeenvolgende jaren

Het onderwerp 'Vrouwengeschiedenis' is misschien intussen wat meer ingeburgerd geraakt. Omdat in dit onderwerp door iedereen veel moeite geïnvesteerd moet zijn, is het waarschijnlijk prettig geweest dat het een jaar bleef overstaan.

Weinigen zullen het echter betreuren dat het onderwerp De Tweede Wereldoorlog eens even de kast ingaat.

Het niveauverschil tussen C en D

In tegenstelling tot de ieder jaar terugkerende commentaren als zou het niveauverschil te gering zijn, blijkt uit de cijfers dat het ieder jaar iets groter wordt. Het valt ruim binnen de door de CEVO wenselijk geachte marge.

Maar zoals van de ACD grote zorgvuldigheid gevraagd wordt bij de poging een niveauverschil aan te brengen, zo wordt van de lezer van het examen zorgvuldig-

heid vereist om het niveauverschil op te merken. Dezelfde onderwerpen komen immers op vrijwel dezelfde plaats in beide examens voor, regelmatig wordt hetzelfde werkmateriaal gebruikt zodat alleen uit de aard van de vraagstelling niveauverschil naar voren komt.

Lay-out

Het ligt in de verwachting dat aan de belangrijkste en herhaalde klacht over de lay-out volgend jaar op bevredigende wijze tegemoet gekomen zal blijken te zijn.

Eind goed al goed

De toekomst gaat er voor de CSE's wat zonniger uitzien, niet in het minst dankzij de inspanning van het VGN-bestuur. De stofomschrijving voor 1993 is op andere leest geschoeid dan de voorgaande. Bovendien is er de tijd en bereidheid geweest voor overleg en informatieuitwisseling tussen de examenmakers en de stofomschrijvingscommissie.

Er is ook een gewoonte ontstaan om jaarlijks een gesprek te arrangeren tussen (een vertegenwoordiging van) de gebruikers en de makers van het examen en zelfs het HEG-rapport schijnt aan de laatste kilometers van zijn wandeling door de departementale instituties begonnen te zijn. Het zou binnen afzienbare tijd operationeel kunnen worden, verwacht men.

Dit alles gevoegd bij de mededelingen in het septembernummer van *Uitleg* doet toch echt vermoeden dat een betere toekomst in aantocht is.

* Met p-waarde wordt het percentage juiste beantwoordingen bedoeld.

Tabel 3

Onderdelen	gemiddelde p-waarde	
	D	C
	1991	1990
gesloten deel	59,6	53,4
open deel	56,8	43,0
hele examen	59	51,1
Vrouwengeschiedenis	61,6	51,0
WO II	56,3	51,1

Uit tabel 3 blijkt dat de scores voor Vrouwengeschiedenis bij de D-examens hoger liggen dan die bij WO II, terwijl bij C het omgekeerde het geval is, al is het verschil daar minimaal.

Tabel 4

	D	C
	1991	1990
gemiddelde p-waarde overlap vragen	64,9	50,4
gemiddelde p-waarde niveau specifieke vragen	55,8	51,5

Uit tabel 4 blijkt dat de overlap C-vriendelijk is geweest, want de scores behaald op de overlap liggen nauwelijks lager dan die behaald op het C-specifieke gedeelte. Voor D geldt dat de op de overlap behaalde scores aanzienlijk hoger liggen dan op het D-specifieke gedeelte.

Tabel 5

	D		C	
	meisjes		jongens	
	1991	1990	1991	1990
hele examen	-	-	1,9 beter	0,5 beter
Vrouwengeschiedenis	0,8 beter	0,5 beter	-	-
WO II	-	-	4,8 beter	0,6 beter
	C		D	
hele examen	-	-	0,2 beter	0,3 beter
Vrouwengeschiedenis	-	-	0,6 beter	0,2 beter
WOII	-	-	3,3 beter	0,6 beter

Verskil in gemiddelde p-waarde (in %) tussen jongens en meisjes.

“Een goed schoolboek schrijf je niet zonder onderwijservaring”.

Een kijkje in de keuken

Martin Jansen

“Of ze wel wisten waar ze aan begonnen”, vroegen ze bij de uitgeverij aan de drie auteurs. “Dat gaat voor jaren je vakantie en je weekends kosten”, voegden ze er nog aan toe. Maar de drie wisten heel goed waar ze aan begonnen. Het tastbare resultaat ligt er nu: deel 1 van *Sporen*, een nieuwe geschiedenismethode voor het voortgezet onderwijs. Een reden om met de auteurs te gaan praten over het proces waarin schoolboeken tot standkomen. Wie spelen er een rol in en hoe verloopt de samenwerking?

Martin Jansen, die geschiedenis studeerde aan de RU Utrecht en werkzaam is als free-lance journalist, sprak met Karin Loggen, Tom van der Geugten en Arie Wilschut.

In 1986 kwam het WRR-rapport over de basisvorming uit. Er leek een markt te ontstaan voor schoolboeken die differentiatiemogelijkheden boden voor leerlingen van VWO- tot LBO-nivo. Om die markt niet te missen wilde Wolters-Noordhoff vroegtijdig op deze nieuwe situatie inspelen. Wilschut, één van de drie auteurs van *Sporen*, was al bekend bij de uitgeverij. Met twee medestanders schreef hij een nota waarin de uitgangspunten voor een nieuwe schoolboeken-serie werden uiteengezet. Maar de top van de uitgeverij aarzelde om puur op basis van deze nota een hele methode te ontwikkelen.

Wilschut: “In de nota hadden we de structuur van de boeken schematisch uitgewerkt, een raamwerk opgesteld. Door die structurele benadering waren ze bang dat er geen mensen van ‘vlees en bloed’ in de boeken zouden voorkomen.”

De auteurs moesten daarom eerst nog een examen afleggen: ze schreven een proefhoofdstuk. De uitgever was enthousiast en ging met de auteurs in zee.

Voor Loggen, Van der Geugten en Wilschut lag het allereerste begin van het schoolboek niet eens bij dit proefhoofdstuk. Ze maakten al vanaf het prille begin van hun onderwijsloopbaan zelf materiaal.

Van der Geugten: “Dat was het beruchte knip-en plakwerk, zondags op de zolderkamer. Veel geschiedenisleraren doen dat, uit onvrede met de bestaande schoolboeken.”

Dit knutselen leverde hen de nodige ervaring op. Later, toen ze inmiddels gedriën op een lerarenopleiding als didactici werkzaam waren, discussieerden ze veel over ‘Het Ideale Schoolboek’. Met *Sporen* kregen ze uiteindelijk de kans deze jarenlange gisting om te zetten in een smakelijk product.

Werkwijze

Schrijven is vaak een moeizaam proces dat veel tijd kost. Niettemin lijken de auteurs ervan te genieten.

Van der Geugten: “Ik vind het een sensatie als ik, na een tijd kneden en malen van zinnen, een formulering vind die de inhoud dekt en de kinderen nog aanspreekt ook.” Wilschut voegt daar -wat grinnkend om zijn eigen ijdelheid- aan toe: “Jezelf gedrukt zien staan is een mooi moment”.

‘Feedback’ van elkaar krijgen vinden de auteurs belangrijk. De neiging bestaat namelijk de eigen creaties te beschermen tegen beter weten in.

Wilschut: “De paragraaf die ik eens schreef over Gregorius van Tours was eigenlijk overbodig. Het stukje geheel schrappen ging me echter aan het hart. Pas bij onze tweede gezamenlijke bespreking sneuvelde het stukje alsnog, en dat was maar goed ook.”

De drie auteurs zijn didactici, maar ieder met weer eigen ‘scherpe kantjes’. Van der Geugten brengt zijn interesse voor het interculturele onderwijs en de kunstgeschiedenis in. Karin Loggen heeft veel LBO-ervaring en ‘bewaakt’ de vrouwen-geschiedenis.

Wilschut: “Ik schreef eens een instap-verhaal met een jongetje als hoofdpersoon. Als Karin me niet gevraagd had of dat

kleio

nummer 6/91
pagina's 20 en 21

"Een goed schoolboek schrijf je niet zonder onderwijservaring", v.l.n.r. Arie Wilschut, Tom van der Geugten, Karin Loggen

niet een meisje kon worden, dan was het in ons boek nog steeds een jongen. Nu heb ik dat veranderd."

Wilschut zelf is de theoreticus achter de methode, fungeert binnen het auteurs-team als eindredacteur en verzorgt de contacten met de uitgever.

Potentiële conflicten

Bij het contact tussen uitgever en auteurs kun je allerlei potentiële conflicten zien opdoemen. De 'eigenwijze auteur' die zijn onderwijsidealen en didactische principes wil vormgeven in het schoolboek, versus de uitgever die met de 'harde' feiten te maken heeft: break-even point, marktaandeel, tijdsplanning. Een regelrechte belangentegenstelling dus. Hierdoor heb je als auteur misschien meer last dan gemak van zo'n uitgever. 'Belangentegenstelling' vinden de auteurs echter een totaal verkeerde term. Wilschut: *"Je moet het zo zien: uitgever en auteurs hebben beiden belang bij een kwalitatief goed en verkoopbaar boek. We willen een boek dat gebruikt wordt. De uitgever weet ook heus wel dat een vlees-noch-vis benadering niet werkt. Je moet een geprofileerd schoolboek maken waarin in ieder geval een deel van de leraren zich thuis voelt."*

Het werd een geprofileerd, maar geen revolutionair schoolboek, daar voelden

zowel uitgever als auteurs niets voor.

Van der Geugten: *"Men schijnt het erover eens te zijn dat 'de Grieken' behoren tot het curriculum van de onderbouw. In deel 1 van 'Sporen' komt het oude Griekenland dan ook voor. Weglaten roept maar onnodige weerstanden op. Een schoolboek moet stapsgewijs verdergaan ten opzichte van het bestaande aanbod. Stapsgewijs en niet met reuzesprongen, want dan bereik je door afschrikking je doelgroep niet meer."*

Een testcase voor de verhouding tussen uitgever en auteurs was het werkboek. Terwijl vele uitgevers nog werkboeken toevoegden aan bestaande methoden wilden de auteurs van *Sporen* er niet aan. De vragen en opdrachten moesten in het boek komen. Ze zijn op de rechterpagina gekomen, terwijl de corresponderende tekst op de linkerpagina staat. Linker- en rechterpagina werden uitgevoerd in vierkleurendruk en op glanzend papier. Dat maakte het boek overzichtelijker, maar ook een stuk dikker.

Naast het boek wilden de auteurs een werkblokje maken voor het knip-en-plakwerk, vooral belangrijk voor de LBO-leerling. Bij de uitgeverij ging men accoord met deze opzet, overtuigd door de aangedragen didactische argumenten.

Rondom de vormgeving van het boek was er ook verschil van inzicht.

"Kijk een vormgever wil vormgeven, dat is zijn vak. Maar aan vormgeven zitten

ook didactische kantjes en dat is ons terrein", zegt Wilschut. Zo maakte de vormgever een tijdbalk, zo esthetisch dat het een voorwerp op zich werd. Maar, vonden de auteurs, tijd is een abstract iets en je mag niet verder gaan dan dat schematisch weergeven. Uiteindelijk werden de tijdbalken een stuk saai, maar naar tevredenheid van de schrijvers.

Soms ook haalden de vormgevers hun gelijk. Zo kreeg elk hoofdstuk een aparte hoofdkleur.

Van der Geugten: *"Dat wilden we anders, maar psychologisch schijnt een nieuwe kleur voor elk hoofdstuk goed te werken bij leerlingen. Op zo'n moment vertrouwen we op de kennis van de uitgever."*

Wilschut vermoedt wel dat zijn team uniek is in de verregerende bemoeienis met de vormgeving. *"Alles hangt met alles samen, vragen, tekst, illustraties. We leveren de uitgever daarom naast de tekst ook het hele illustratieplan. Soms gaan we ook op pad om eigenhandig de foto's te maken die we willen hebben."*

Een ander duidelijk verschil van inzicht met de uitgever bestond er over het testen van inmiddels geschreven materiaal. De auteurs wilden een aantal testscholen waar het materiaal daadwerkelijk in de lessituatie getest zou worden. De uitgever wilde er niet aan, want zo iets kost tijd en geld. Hij stelde voor meelessteams te formeren, bestaande uit docenten.

Van der Geugten: *"Op een middag kwamen we met die mensen bij elkaar en dan barstte de kritiek los. We vonden het altijd ongelofelijk dat ze hun vrije tijd er voor opofferden. De auteurs leerden er veel van. Uiteindelijk werden er naast de panels toch nog een aantal testscholen ingeschakeld"*.

Wilschut: *"De uitgever was er erg tevreden over en wil in de toekomst vaker met testscholen gaan werken."*

De grootste discussie met de uitgever ontstond rondom de titel. Het kiezen van een goede titel is van groot belang; het hoort bij de PR van een uitgave.

De uitgever stelde een voor geschiedenisboeken geijkte titel voor: iets met 'tijd' en 'verleden' waar een dubbele bodem in verwerkt zat. De auteurs waren absoluut niet gecharmeerd van het voorstel. Zij kwamen met 'Sporen'.

Wilschut: *"Dat werd niet zomaar aangevaard. Ik ben er speciaal voor in de pen*

Karin Loggen en Arie Wilschut. *Waarom laten ze het schrijven van een methode niet aan wetenschappers over? 'Dat gaat niet'. 'Door hun carrière is de afstand tot leerlingen en de geschiedenisles te groot geworden'.*

geklimmen en heb een heel stuk geschreven met argumenten waarom de titel nu juist 'Sporen' moest zijn. We konden de uitgever gelukkig overtuigen".

Bij de samenwerking tussen uitgever en auteurs waren er dus op verschillende punten inzietsverschillen, maar dat leidde nooit tot onoverbrugbare conflicten. Van der Geugten vindt dat niet zo gek. *"Je moet niet vergeten dat er door de nota en het proefhoofdstuk al een basisconsensus was. Bij de uitwerking tot het uiteindelijke boek kom je dan wel voor stevige discussies te staan, maar die groeien niet meer uit tot onoverbrugbare verschillen van inzicht".*

De laatste tijd voelt van der Geugten zich gesterkt in de discussies die nog gevoerd worden: *"Nu deel 1 een commercieel succes dreigt te worden voel ik me bij verschillen van inzicht met de uitgever nog weer wat sterker staan."*

De wetenschap

Naast de auteurs, de uitgever, de vormgever en de testdocenten spelen ook wetenschappers een eigen rol bij het tot stand komen van een schoolboek. Het komt veel voor dat wetenschappers zelf de basis schrijven, waarna didactici aan de slag gaan om er een voor leerlingen werkbaar produkt van te maken. Het uitgangspunt van de auteurs van *Sporen*

was anders: men schreef zelf de basistekst.

Van der Geugten: *"We schrijven een schoolboek vanuit onze vakdidactische inzichten, en die zijn uitgebreid. Wetenschappelijk zijn we in staat ons voldoende te verdiepen. Pas in de laatste fase verzochten we wetenschappers het geheel te controleren."*

De samenwerking met de vakwetenschap verliep erg gemakkelijk, hoewel je anders zou verwachten. Het streven van een wetenschapper naar onderbouwing en volledigheid kan een succesvolle rol bij de schoolboekproduktie in de weg staan. De meesten bleken het echter heel leuk te vinden hun wetenschappelijke kennis zo gekneet te zien dat het produkt voor kinderen ging spreken. *"Toen ik het hoofdstuk over de prehistorie schreef, ging ik naar prof. Louwe Kooijmans. Hij zei: 'Inhoudelijk zit het zo in elkaar, maar dat is teveel en te ingewikkeld voor leerlingen. Laat dit dan maar*

Tom van der Geugten, *'...een schoolboek moet stapsgewijs verder gaan ten opzichte van het bestaande aanbod'.*

weg, maar dat pertinent niet.' Daar had ik wat aan", zegt van der Geugten. *"Die man kon vanuit onze beperkingen met ons meedenken."*

Ook Wilschut heeft goede ervaringen met de inzet van wetenschappers bij zijn schrijfsarbeid. In zijn hoofdstuk over Rome stond een paragraaf over Caesar, onder andere omdat elke leerling hem kent uit de strips van Asterix en Obelix.

kleio

nummer 6/91
pagina's 22 en 23

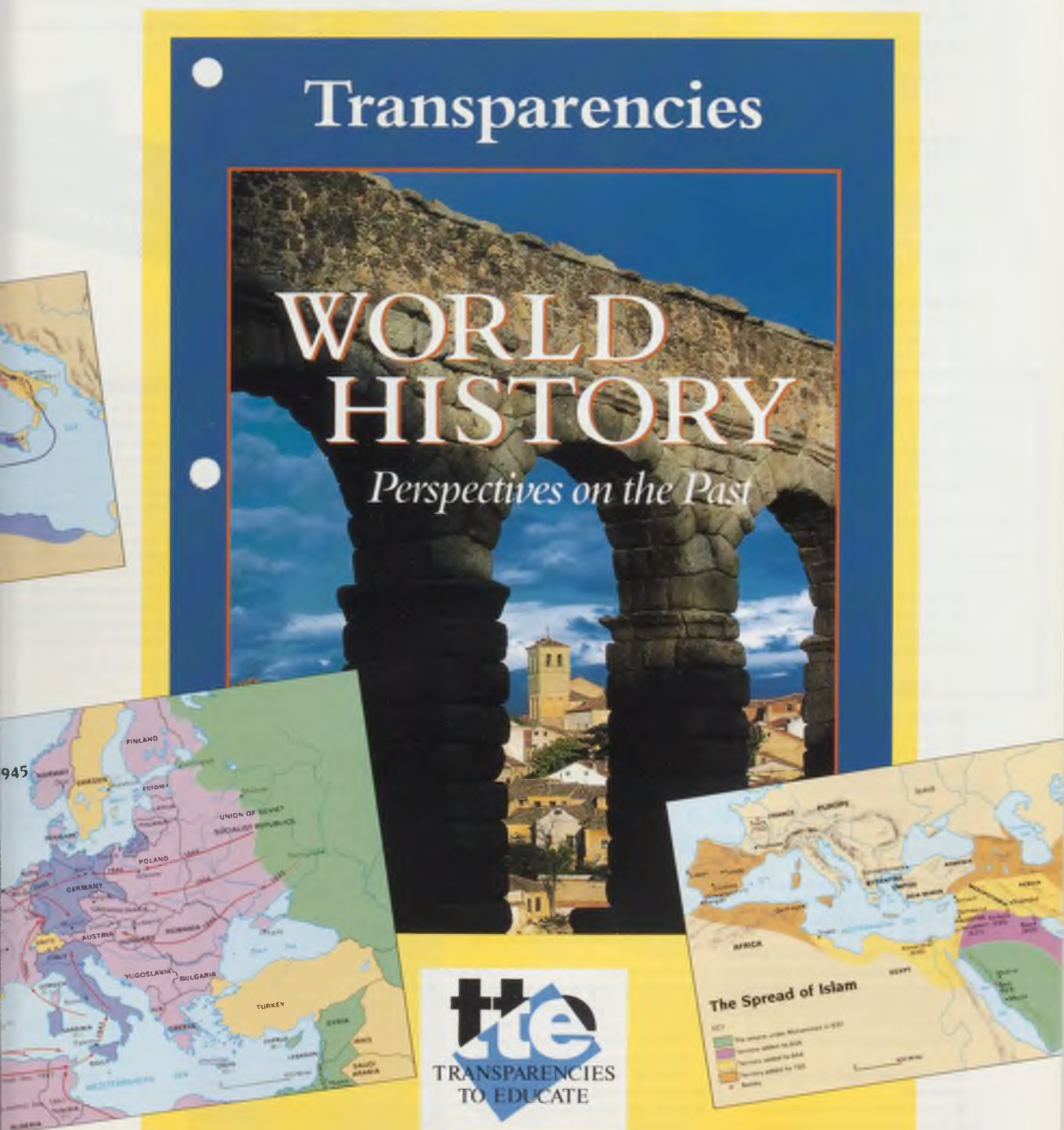
snel

gemakkelijk

voordelig

De Grote Transparantenatlas van de Wereldgeschiedenis

met 96 historische kaarten

De oplossing voor uw wandkaartproblemen

VOOR DE PRIJS VAN EEN WANDKAART BESCHIKT U OVER:

WERELDKAARTEN

OUDEHEID:

- 85 De wereld rond 1700 v. Chr.
86 De wereld rond 200 v. Chr.

MIDDELEEUWEN:

- 87 De wereld omstreeks 800
88 De wereld omstreeks 1250

NIJEUWE TIJD:

- 89 De wereld omstreeks 1500
90 De wereld omstreeks 1800

MODERNE TIJD:

- 91 De wereld omstreeks 1900
92 De moderne wereld

OUDEHEID

MESOPOTAMIE:

- 1 De Vruchtbare Halve Maan, ca. 2500 v. Chr.
2 Volkeren, 2000 - 1000 v. Chr.
3 Assyrische Rijk, 650 v. Chr.
4 Perzische Rijk, 500 v. Chr.

EGYPTIE:

- 5 Het Oude Egypte

GRIEKENLAND:

- 11 Griekenland in de Bronstijd
12 Griekenland en zijn koloniën
13 De Perzische Oorlogen
14 Rijk van Alexander de Grote

ROMEINSE RIJK:

- 15 Italië rond 500 v. Chr.
16 Rome en Carthago
17 Het Romeinse Rijk, 133 v. Chr.
18 Het Romeinse Rijk op zijn hoogtepunt
19 De verbreiding van het Christendom
20 Handel in het Romeinse Rijk
21 De Grote Volksverhuizing

BYZANTIUM:

- 22 Handelsroutes naar Constantinopel
25 Verval van het Byzantijnse Rijk

EUROPA SINDS 500

VROEGE MIDDELEEUWEN:

- 26 Koninkrijken rond 500
93 Een Middeleeuws domein

KAREL DE GROTE:

- 27 Rijk van Karel de Grote, 814

- 28 De verdeling van het Karolingische Rijk, 843
29 Noormannen en moslims

KRUISTOCHTEN:

- 23 Verbreiding van de Islam
31 De Kruistochten

LATE MIDDELEEUWEN:

- 94 Een Gotische Kathedraal
30 Koninkrijken in Europa, 1160
32 Frankrijk in de Honderdjarige Oorlog
33 De groei van Spanje
34 Rusland en Oost-Europa, 1480

DE NIEUWE TIJD

- 47 De Renaissance in Italië
48 De Ontdekkingsreizen
49 Het Wereldrijk van Karel V
50 De reformatie
52 Europa in 1715

NAPOLEON -1815- UNIFICATIES:

- 55 Het Rijk van Napoleon, 1810
95 De inval in Rusland
57 Europa in 1815
59 De Italiaanse Eenwording
60 De Duitse Eenwording, 1865 - 1871

DE INDUSTRIËLE REVOLUTIE:

- 56 De Industriële Revolutie in Engeland
96 Kolen, katoen en ijzererts in de Industriële Revolutie

DE EERSTE WERELDOORLOG:

- 65 Europa voor WO I
66 Europa tijdens WO I
67 Europa na WO I

DE TWEEDE WERELDOORLOG:

- 68 De As-mogendheden, 1939
70 WO II in Europa en Afrika
71 Europa na WO II
73 Europa nu

RUSLAND:

- 24 Rusland omstreeks 1100
53 De groei van Rusland, 1505 - 1791
83 De Sovjet-Unie nu

MONDIALE GESCHIEDENIS

AFRIKA:

- 42 Regio's in Afrika
43 De koninkrijken Kush en Axum

- 44 Koninkrijken in Afrika, 1000-1500
62 Imperialisme in Afrika, 1878-1913
78 Afrika nu

AMERIKA VOOR COLUMBUS:

- 45 Komst van de Indianen
46 Culturen in de Amerika's

LATIJS-AMERIKA:

- 51 Het Spaanse Rijk in Amerika
58 Latijns-Amerika in 1800
58 Latijns-Amerika in 1830
81 Latijns-Amerika nu

NOORD-AMERIKA:

- 54 Brits Noord-Amerika in 1763
61 De groei van de V.S., 1783 - 1853
84 De Verenigde Staten nu
82 Canada nu

OOSTAZIE / CHINA:

- 8 Het Oude China
9 De Shang- en Chou-Dynastieën
10 De Ch'in- en Han-Dynastieën
35 De Sui- en T'ang-Dynastieën
36 De Sung-Dynastie
37 Het Mongoolse Rijk
38 De Ming-Dynastie

JAPAN EN KOREA:

- 39 Japan, 1200 - 1600
64 Imperialisme in Oost-Azië, 1842-1912
69 WO II in Azië en de Stille Oceaan
72 De Korea-Oorlog, 1950 - 1953
74 Oost-Azië nu

PAKISTAN, INDIA, BIRMA:

- 6 Het Oude India
7 De Mauryan-Dynastie
40 Het Gupta Rijk
75 Zuid-Azië nu

ZUIDOOST-AZIE:

- 63 Imperialisme in India en ZO-Azië, 1900
41 Koninkrijken in ZO-Azië
77 De Vietnam-Oorlog, 1957 - 1973
76 Zuidoost Azië nu

HET MIDDEN-OOSTEN:

- 80 Israël, 1967-1973
79 Het Midden-Oosten nu

Transparanten vereenvoudigen en verbeteren het geschiedenis-onderwijs

ZE DOEN ALLE RECHT AAN HET LEEROBJECT:

- transparanten visualiseren schema's, kaarten, begrippen en historische bronnen
- bevorderen het ruimte- en tijdsbesef en de kennis van de topografie
- garanderen een juiste historisch-geografische beeldvorming
- maken grote hoeveelheden informatie overzichtelijk

TRANSPARANTEN KOMEN DE LEERLING

TEN GOEDE:

- geven sterke geheugensteuntjes
- geven nieuwe leerstimulansen

- motiveren vanwege hun overzichtelijkheid
- stellen ook de zwakke leerling in staat actief deel te nemen aan de lessen

TRANSPARANTEN HELPEN DE LEERKRACHT:

- verkorten de lesvoorbereiding
- laten zich doelgericht inzetten, ondermeer om nieuwe thema's te introduceren, het geheugen op te frissen en te toetsen
- bevorderen het contact met de klas
- geven een goed zicht op het peil van de klas

Transparanten-SCHATKISTEN

- maken een einde aan het probleem van onvolledige sets van vaak verouderde wandkaarten in het vaklokaal
- zijn duurzaam in gebruik
- in een handomdraai kan een toepasselijke kaart of kleurrijke afbeelding worden getoond.
- iedere klassikale bespreking wordt daardoor gemakkelijk en het leerrendement voor elke leerling verhoogd.

Transparencies To Educate **In ieder lokaal**

Elke kaart is didactisch doordacht en voorzien van een praktische handleiding

VAN FULBRIGHT-BEURS TOT "TRANSPARENCIES TO EDUCATE"

In het kader van een Fulbright uitwisselingsprogramma voor leraren, heb ik in 1988 in de V.S. diverse scholen bezocht. Zo ontdekte ik de omvangrijke sets transparanten, die daar voor veel vakken worden gebruikt. In Europa had ik nog nooit eerder transparanten van deze kwaliteit gezien. Intussen heb ik met de uitgever van de mooiste transparanten een contract afgesloten voor de levering van het beste materiaal dat in ons onderwijs past. *Transparencies To Educate* is de firma naam waaronder de geselecteerde sets sinds 1989 hier worden verspreid. Aldus beschikt TTE over een groot aanbod en biedt sets voor biologie, scheikunde, natuurkunde, aardrijkskunde en geschiedenis. Dit in de overtuiging dat het gebruik van deze transparanten het lesgeven aanzienlijk vergemakkelijkt en verbetert. Het enthousiasme van de docenten die ze inmiddels gebruiken, bevestigt mijn opvatting.

Drs. Jan G.M. Krol

TRANSPARENCIES TO EDUCATE-SETS ZIJN:

- Gebruiksvriendelijk**
Overlays die voorbereiding vereisen, zijn veelal vermeden. Geen voorgeschreven lesstramien, maar direct inpasbaar in eigen betoog.
- Duidelijk**
Kennis en leerdoelen spreken als vanzelf uit de transparanten: geen overdaad aan informatie.
- Gevarieerd**
Een set is niet toegespitst op een thema, maar bruikbaar bij vele onderwerpen.
- Omvangrijk**
25 tot 160 transparanten per set.
- Goedkoop**
Per full-colour sheet veelal slechts de helft tot 1/3 van de tot nu gangbare prijzen, of minder.
- Daarnaast**
Handig in gebruik, passend op elke projector en gemakkelijk op te bergen.

RECENSIES

Nico Stam, vice-voorzitter van de Vereniging van Geschiedenisleraren Nederland, beschrijft: "...een twee centimeter dik boek op A-4 formaat met daarin 96 historische kaarten in full-colour op transparant... Gelukkig is gekozen voor een overzichtelijke opbouw van de kaarten... Met een dergelijk bezit tover je voortaan bij tal van historische onderwerpen in de onder- en bovenbouw in een handomdraai een toepasselijke kaart voor de ogen van de leerling..." (Omologie, sept. '89)

Prof. De Keyser, voorzitter van de Europese Vereniging van Didactici in Geschiedenis: "...Een zeer verantwoorde investering... Aanbevolen voor het geschiedenisonderwijs..." (Digo, juli 1990)

W. Dupon, lector Didactiek van de Geschiedenis aan de K.U. Leuven: "...en bij stages heel geschikt om studenten te leren de overheadprojector goed te gebruiken..."

Henk van Duijns publiceerde al vaker over transparanten: "...Ik heb een serie kaarten in de klas getest. De leerlingen kregen snel overzicht ineen aantal gebeurtenissen. Daartoe bewees ook de rubriek 'basic activity' onschatbare diensten. Didactisch vormt dat het sterke punt bij dit materiaal. Hier worden de processen goed op een rij gezet en vormt de kaart een bron van informatie. De zogenaamde 'advanced activity' is een ware bron van originele opdrachten. Alleen deze rubriek al maakt de aanschaf de moeite waard: rollenspelletjes, discussieopdrachten en stellingen maken het werken met kaarten tot een waar genoegen... De prijs, berekend per los transparant, komt net onder de f 7,- uit. De Duitse transparanten komen per folie op een bedrag tussen f 20,- en f 25,-... Dit schaarse artikel is zijn geld meer dan waard. U zult er ongetwijfeld lang plezier van hebben. Van harte aanbevolen." (Kleio, nov. 1989)

George van de Vliet gebruikte tot voor kort voornamelijk eigen gemaakte transparanten: "...Ideaal vind ik dat de atlas zo snel en makkelijk werkt... Als er een verduidelijking nodig is, ligt de TTE-atlas klaar en de desbetreffende kaart in een paar seconden op de OHP... De prijs is daarbij zeer vriendelijk. Een set van Perthes of Junger die hetzelfde biedt, zou al snel het 10-voudige kosten en heeft minder gebruiksmogelijkheden, omdat er veel te veel tekst op staat... Het feit dat de TTE-atlas ook op Duitse scholen wordt gebruikt bewijst genoeg... Wie zijn lessen optimaliseert met een OHP, kan in ons vak niet om de TTE-atlas heen... Deze is goed, handig en betaalbaar..." (Geschiedenis in de Klas, sept. 1990)

John Branfield, Inspecteur voor het Geschiedenisonderwijs in Essex: "... A very high quality product, durable, hardwearing... An attractive utility for every classroom..."

Franz Hermann Huberti, medewerker aan verscheidene geschiedensmethode: "... Das Gesamtwerk ist eine beachtliche, attraktive Edition. Es lässt sich in jeder Klasse einsetzen... Der Preis ist ausgesprochen günstig..." (Geschichte, Politik und ihre Didaktik (GPD) 1990, Heft 1/2, p. 95)
Dr. E. Richter, hoofdredactrice van GPD, schrijft: "... Wirklich alles wesentliche wird geboten. Alles in allem eine beeindruckende Neuerscheinung..."
Prof. Dr. Leiding, voormalig voorzitter van de Duitse vereniging van Geschiedenisleraren, onderstreept de wetenschappelijke en didactische kwaliteiten van de atlas en wijst op het nut ervan, zeker nu er steeds meer aandacht komt voor mondiale geschiedenis.

De atlas werd op het congres voor vakdidactici in Zürich door de voorzitter, **Peter Ziegler**, gepresenteerd en van harte aanbevolen voor het Zwitserse onderwijs.

JA

BESTELBON:

HIERBIJ VERZOEK IK OM TOEZENDING VAN: (aankruisen wat van toepassing is)

- ATLAS VAN DE WERELDGESCHIEDENIS**
"World History, Perspectives on the Past"
D.C. Heath, 1990 à f 689,- (BF 12.800)
- WERELDGESCHIEDENIS IN BRONNEN**
"Treasures of the World" à f 689,- (BF 12.800)
- AMERIKAANSE GESCHIEDENIS IN KAARTEN EN BRONNEN**
"American People" à f 478,- (BF 8.900)
- Documentatie over set 2 en 3 (gratis)
- Advies voor de aanschaf van een overheadprojector (gratis)
- Met interesse heb ik kennis genomen van uw product. Ik wil gaarne op de hoogte blijven van nieuwe ontwikkelingen en aanbiedingen.

Alle prijzen zijn incl. B.T.W. en verzendkosten. De transparanten zijn niet los leverbaar. Bij aanschaf van twee of meer sets geldt een korting van f 50,- (BF 1000).
Een luxe opbergband met tabbladen wordt gratis bijgeleverd.

SPECIAL AANBOD:

Kies de betalingswijze die u past:

- Ik betaal direct en maak aanspraak op een korting van f 25,- (BF 500).
- Ik betaal nu de helft van de aanschafprijs, dus f 344,50 (BF 6.400). ("American People": f 239,50 / BF 4.450)
Over een half jaar stuurt u mij een nieuwe factuur en betaal ik het tweede deel van de som.

BESTELT U BINNEN TWEE WEKEN, DAN ONTVANGT U EEN LUXE OHP-POINTER GRATIS

Naam : Dhr./Mevr.:

School:

Adres:

Tel. : Schooltype:

U kunt ook telefonisch bestellen: 074 - 91 07 95
of per fax: 074 - 42 67 21 (België: eerst 00-31)

Evenzeer aanbevolen

BRONNENBOEK VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

"Treasures of the World", Scott, Foresman, 1991

Deze set vormt een wezenlijke aanvulling op de historische atlas in uw vaklokaal en kent dezelfde opzet. "Treasures" biedt namelijk een selectie van ongeschreven bronnen in full-colour met het kenmerkende van elk

historisch tijdvak van prehistorie tot nu. Hiermee beschikt u over een ware schat aan schilderijen, sieraden, gebruiksvoorwerpen, posters, plattegronden, reconstructies en foto's op transparant. Velen daarvan zijn pronkstukken uit de collecties van de beroemde musea. Belangrijke politieke, culturele en maatschappelijke ontwikkelingen in de Europese beschavingsgeschiedenis kunnen worden gevisualiseerd; ook aandacht voor belangrijke niet-Europese culturen als die van de Islam, China en Japan.

Met docentenhandleiding.

ATLAS EN BRONNENBOEK VAN DE AMERIKAANSE GESCHIEDENIS

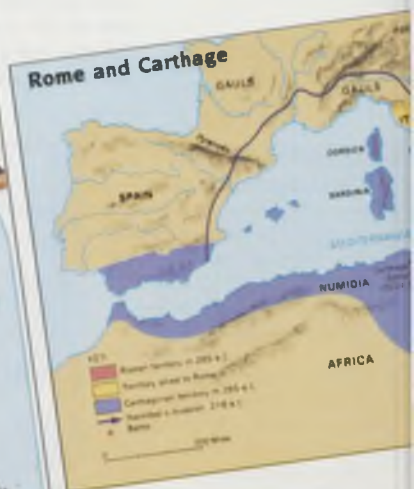
"The American People", D.C. Heath, 1988

De Amerikaanse geschiedenis vormt een vast onderdeel in elk curriculum. Met deze set beschikt u bij een serie van 16 lessen over 4 full-colour transparanten per les, die op verschillende manieren kunnen worden gebruikt:

□ Op 32 sheets staan 5 grafieken, een schema van de staatsinrichting en 37 kaarten. Deze visualiseren staatkundige, politieke, economische en sociale aspecten zoals de kolonisatie, de slavernij, de openlegging van de West en de industrialisatie. Twaalf kaarten tonen het optreden van de V.S. als wereldmacht, onder andere in Latijns-Amerika, de wereldoorlogen en de Koude Oorlog.

□ Op 32 sheets staan bronnen met hoogtepunten uit de Amerikaanse geschiedenis en cultuur: pamfletten, symbolen, posters, foto's, etc.

Met docentenhandleiding.

RÉPONSE PAYÉE
PAYS-BAS

TRANSPARENCIES TO EDUCATE

Int. Antwoordnummer
C.C.R.I. Numéro 1796
7550 WB HENGELO (O)

"De oudheidkundige zei echter: 'Als je weinig ruimte hebt en je wilt iets zeggen over de overgang van de Republiek naar het Keizerrijk, dan moet je Augustus nemen.' Daar had ze goede redenen voor en Caesar ging eruit."

Schoolboeken produceren, wiens taak is dat?

De auteurs hebben alle drie een drukke baan. Arie Wilschut en Tom van der Geugten zijn als didactici verbonden aan een lerarenopleiding. Karin Loggen is directeur van een LBO-school. Je kunt je afvragen of het wel hun taak is om leermiddelen te produceren.

Wilschut: "Het is zeker een vreemde zaak dat voor zo'n belangrijke taak niemand vrijgesteld wordt en faciliteiten krijgt. Wij doen het naast onze eigenlijke baan.

Gelukkig hebben wij alledrie een functie waarbij het schoolboekwerk nog wel in de agenda in te plannen is."

Waarom ze het niet aan wetenschappers overlaten? "Dat gaat niet", zeggen ze na enig aarzelen. "Er zijn natuurlijk wel wetenschappers met didactische kwaliteiten, maar door hun carrière is de afstand tot leerlingen en de geschiedenisles in het voortgezet onderwijs te groot geworden". "Bovendien zijn wetenschappers vaak VWO-achtige leraren die geen weet hebben van hoe het er op een MAVO of LBO aan toe gaat", voegt Loggen toe. "Een goed schoolboek schrijf je niet zonder wetenschappelijke scholing, maar zeker ook niet zonder onderwijservaring en voeling met leerlingen."

De uitgever bleek uiteindelijk gelijk te hebben dat schoolboeken produceren zijn prijs heeft. Zo zijn de vakanties voor

de auteurs juist produktieweken: pas dan is er de rust om een heel hoofdstuk te schrijven. Dat wordt thuis niet altijd leuk gevonden.

Blijft de vraag waarom ze het eigenlijk doen.

Van der Geugten: "De druk die het maken van 'Sporen' met zich meebrengt is wel eens nadelig, maar het privé-belang moet dan maar even wijken voor mijn idealisme. Dat straks veel kinderen gebruik zullen maken van onze schoolboeken is uiteindelijk mijn beloning. 'Sporen' is een dienst aan de kinderen."

Wilschut: "Je ziet, idealisme genoeg bij ons, maar geld speelt ook een rol. Als ik er niets mee had kunnen verdienen was ik er niet aan begonnen. En ironisch: 'hoe anders moet je er als geschiedenisdocent wat bij schnabbelen'?"

Boek van de maand

Een vrachtscheepje wordt langs een kanaal voortgetrokken.

Arja Snoek bespreekt:

John Romer, *Graven voor de farao. Het dagelijks leven in Oud-Egypte tijdens de 19e en 20ste dynastie* (Uitgeverij Terra, Zutphen 1991) 232 blz., prijs f 55.

Voor docenten die zich afvragen hoe de geschiedenis van Egypte nog boeiender voor hun leerlingen gemaakt kan worden, heeft Teleac afgelopen zomer een aantrekkelijke serie op televisie en radio uitgezonden onder de titel "Graven voor de farao". Voor wie op vakantie was en vergeten heeft de video te programmeren, is er het boek bij de cursus met de gelijknamige titel. Het is een vertaling van *Ancient Lives* dat al in 1984 is verschenen. Met de hulp van de auteur John Romer is het door de Britse televisie verfilmd.

Het is een prachtige documentaire geworden met veel beelden van schilderijen in grafkappen, het ruwe woestijnlandschap langs de Nijl en de enorme tempelcomplexen van de Egyptische goden bij Thebe. John Romer presenteert de serie en doet dit op een aardige manier: hij geniet zelf zo overduidelijk van alle vondsten waarmee

het leven van de dorpsbewoners is gereconstrueerd, dat het wel haast aanstekelijk moet werken.

Bijna vanzelfsprekend opent de serie in het museum in Caïro, waar Romer vol bewondering is over het gouden dodenmasker van de jonggestorven Toetanchamon. Maar al snel verplaatst het decor zich een stuk in zuidelijke richting, naar de plaats waar het allemaal om draait: een verlaten woestijndorp op de westelijke Nijloever dichtbij het beroemde Dal der Koningen, Deir el Medina.

Deir el Medina

Wat is nu zo bijzonder aan dit woestijndorp dat zo'n drie tot vijfhonderd jaar bewoond is geweest, werd verlaten door de bewoners en bedolven onder het woestijnzand om in de 19e eeuw weer ontdekt te worden?

Anokis, een godin van het zuidelijk grensdistrict bij Elephantine, een tekening op een ostrakon door een van de grafbouwers.

In dit woestijndorp hebben zo'n drieduizend jaar geleden de grafbouwers van de farao's gewoond. Ze noemden het dorp zelf Set Ma-a-t (Plaats der Waarheid) maar sinds de 19e eeuw, toen begonnen werd met archeologische opgravingen, staat het bekend als Deir el Medina (Klooster van de stad). Volgens de traditie heeft farao Amenhotep I uit de achttiende dynastie de dorpsgemeenschap gesticht; in ieder geval wordt hij vereerd als schutspatroon en functioneerde zijn beeld in het heiligdom als een geliefd orakel.

In het Dal der Koningen werd, zoals bekend, in 1922 de grootste archeologische ontdekking ter wereld gedaan door Howard Carter met het nog ongeschonden graf van Toetanchamon. Behalve dat graf zijn er nog zo'n 60 andere rotsgraven van farao's en familieleden. De arbeiders die de graven in de harde rotswand met koperen beitels uithakten, de schilders die de rotswanden van afbeeldingen voor de reis naar de onderwereld voorzagen, de schrijvers die alle werkzaamheden noteerden en de voormannen die al het werk organiseerden en leiding gaven, woonden met hun families tesamen in de kleine geïsoleerde dorpsgemeenschap dichtbij het Dal der Koningen.

Het zijn de dorpsbewoners zelf geweest, de eerlijke schrijver Ramose, de arrogante Kenherchepesjef, de driftige voorman Paneb en de angstige schrijver Djoetmose, die voor hun eigen onsterfelijkheid hebben zorggedragen. Het is ironisch dat er meer bekend is gebleven van deze "gewone" Egyptenaren dan van sommige farao's voor wie zij hun hele leven hebben gewerkt. Onder deze mensen die de graven van de farao's uithakten en decoreerden, was de kennis van lezen en schrijven - dankzij de aard van hun dagelijkse werk - zo wijd verbreid, dat in deze gemeenschap een uitzonderlijk groot aantal geschreven documenten is ontstaan.

Elke dag trok een ploeg van 40 tot 60 man naar het Dal der Koningen, dat door hen "de Grote Plaats" genoemd werd. Voor meer werklieden was er simpelweg in de nauwe gangen in de rotsen geen plaats. Vaak werd er in hoog tempo gewerkt omdat men vreesde het graf niet op tijd af te zullen krijgen. Regelmatig kwam het voor dat de farao werd begraven in een graf waar nog werkzaamheden aan moesten worden verricht tijdens de begrafenis. Het graf krioelde dan van werklieden die nog snel ergens een laatste hand aan wilden leggen.

Nadat de mummie van de farao in de graf-tombe was bijgezet, bleven alleen de priesters achter om een hoopje graan naast de graf-tombe achter te laten. Dit werd besprenkeld met water en diende als symbool voor de groei.

Kort na de begrafenis konden de bewoners van Deir el Medina een commissie van hovelingen en hoge ambtenaren verwachten die in het dal naar een geschikte plaats in de rotswand zochten voor het graf van de nieuwe farao en zijn familieleden. Zo begon het hele werk weer van voor af aan. Het spreekt vanzelf dat er na zo'n driehonderd jaar een nijpend gebrek aan ruimte ontstond voor de graven. Ineenstortingen van oude gangen zorgden voor ongelukken en het kwam ook voor dat men ongewild in oude verzegelde graven terecht kwam terwijl men nieuwe gangen aan het graven was.

De dorpsbewoners waren trots op het belang van hun werk voor de staat en op hun vakbekwaamheid. Ze werden lange tijd ook goed verzorgd door de farao en zijn topambtenaren in Thebe, dat aan de oostelijke oever van de Nijl lag en de wereldstad van die tijd was. Rantsoenen graan en bier werden overvloedig en met grote regelmaat in het dorp aangevoerd. Talrijke feesten werden er op uitbundige wijze door de bewoners gevierd. Een op de vier dagen was een werkdag en meestal werden er steeds vier dagen aan een stuk gewerkt. Men kende geen pensioengerechtigde leeftijd.

Romer lijkt dit zeer aantrekkelijk te vinden gezien zijn commentaar: *'Het leven in het dorp was te rijk en kende teveel rituelen en wonderbaarlijke gebeurtenissen, dat er plaats zou zijn geweest voor de monotone regelmaat van een moderne industriestaat'*.

Grafrovers

Het ging echter langzaam bergafwaarts met de welvaart van de dorpsbewoners. Dit werd veroorzaakt door het simpele feit dat de farao zijn residentie van Thebe naar de Nijldelta verplaatste. Hierdoor was Thebe niet langer meer het bestuurscentrum. Rantsoenen werden onregelmatig of zelfs helemaal niet geleverd.

Als gevolg hiervan braken stakingen uit onder de arbeiders en werden zelfs eeuwenoude graven opengebroken en beroofd. Het spreekt vanzelf dat dit laatste, het roven en plunderen van graven, slechts in tijden van politieke chaos plaatsvond,

Hiëroglief, voorstellende een hoge ambtenaar of edelman.

kleio

nummer 6/91
pagina's 24 en 25

zodat de rovers ontdekking en bestraffing van hun misdaad hoopten te ontlopen.

In eerste instantie bleef de roof van een graf meestal verborgen omdat de rovers vaak via onderaardse gangen zich een toegang tot de graven verzekerden. De ingang bleef op deze manier verzegeld en het leek zo alsof het graf nog ongeschonden was. Af en toe liet de farao een onderzoek instellen naar het leegroven van de graven in het Dal der Koningen en een keer kwam hij zelfs persoonlijk polshoogte nemen. En

hoe de dorpsbewoners het ook probeerden te verbergen, hun betrokkenheid was in vele gevallen overduidelijk. Alleen mensen met 'inside information' wisten een graf zo te beroven dat het vanaf de buitenkant onzichtbaar bleef. Ook werden kostbare voorwerpen in de huizen van het dorp aangetroffen.

Hoewel bijna iedereen in het dorp in een of andere vorm betrokken was bij roof, werd slechts een kleine groep van hooguit tien man, veroordeeld en waarschijnlijk ter dood gebracht.

Bij een grafroof ging het er vaak niet kinderachtig aan toe. Romer vertelt: *'Wanneer de grafrovers eenmaal waren binnengedrongen zonder te zijn ontdekt, braken ze de stenen sacrofagen open, hakten het vergulsel van de lijkkasten, verscheurden de mummies op zoek naar sieraden en sleepten het linnengoed, de oliën en meubelstukken die bij de dode waren achtergelaten weg. Soms staken ze de volgepakte grafkamers zonder meer in brand en kwamen zij later naar de beroete gewelven terug om de hoopjes gestold goud van onder de as weg te schrappen.'*

Het is apart dat de grafbouwers, die zelf mede verantwoordelijk waren aan grafroof, zich met onaflaatbare energie op het werk aan hun eigen grafkapel stortte in hun vrije tijd. Kosten noch moeite bleven bespaard terwijl ze zich toch gerealiseerd moeten hebben dat ook hun eigen graf ten prooi zou kunnen vallen aan rovers en plundersaars. Blijkbaar woog dit risico niet op tegen een slecht voorbereide reis naar de onderwereld, die tenslotte in het graf begon.

Privéleven van de dorpsbewoners

Behalve de zorg om het leven na de dood, kenden de dorpsbewoners nog vele andere emoties in hun persoonlijk leven. Romer weet hier op een smakelijke manier over te vertellen, bijna alsof hij het over dierbare vrienden en kennissen heeft. Het is opvallend hoe betrokken hij bij hun lotgevallen lijkt. In sommige gevallen zou wat meer terughoudendheid en distantie bij het interpreteren van bronnenmateriaal echter wel op zijn plaats zijn.

Neem nu het geval van de voorman Paneb. Deze Paneb heeft in zijn leven een aantal misstappen begaan die voor iemand in zo'n verantwoordelijke maatschappelijke positie niet mis waren. Paneb zou in dronkenschap zeer opvliegend zijn, had bijna zijn adoptief vader Neferhotep vermoord, zou een aantal vrouwen van notabelen uit het dorp hebben verkracht (waaronder zijn adoptief tante), stal uit de graven gouden voorwerpen etcetera.

Ondanks dit alles bleef hij twintig jaar als voorman van de arbeiders in functie, een van de hoogste posten in het dorp. De laatste misstap, het stelen van een gouden gans, kostte hem uiteindelijk de kop. Paneb werd in Thebe ter dood veroordeeld

Wanneer u de serie wilt laten zien, of enkele afleveringen eruit, dan kunt u hem aanvragen bij de Openbare Bibliotheek. Enkele grote hebben de Teleacproductie aangeschaft.

Verder zijn de 8 afleveringen te koop bij Teleac op VHS, prijs f 280,-. Bel daarvoor met het Audiovisueel Bureau, tel. 030 - 95 62 46.

Apache aanbidt de god Seth.

en een van zijn zonen werd naar de mijnen gestuurd, een vreselijke straf voor Egyptenaren.

Paneb's gedrag veroorzaakte een vete tussen twee families die de dorpsgemeenschap jarenlang verdeeld hield. Hij was namelijk door de kinderloze Neferhotep geadopteerd om later in diens voetsporen als voorman te treden. Nu had de broer van Neferhotep ook zijn oog op deze functie laten vallen. Maar na de moord op Neferhotep, die onopgehelderd bleef, volgde Paneb toch zijn adoptief vader op. De broer van Neferhotep, Amenacht, volgde iedere misstap van Paneb en schreef uiteindelijk de aanklacht tegen Paneb, die tot een veroordeling zou leiden. Vele jaren echter was het dorp verdeeld geweest in twee kampen: Paneb's familie en de familie van Amenacht.

Romer beschrijft de aanklacht van Amenacht bijna met een zekere minachting: *'Tenslotte, in een bittere nabeschouwing haalt de jaloerse oom weer een serie pijnlijke bijzonderheden over de familievete boven water'*.

De voorman Paneb wordt als een bonvivant afgeschilderd en wordt zelfs door Romer vergeleken met de Italiaanse kunstenaar Benvenuto Cellini, die bekend stond om zijn vele veroveringen van vrouwen. Alsof Paneb alsnog verontschuldigd moet worden, besluit Romer met het cliché: *'Geen mens is goed of kwaad: iedereen is een vat vol tegenstrijdigheden....'*

Conclusie

Romer heeft zich niet met name op het persoonlijke leven van de grafbouwers gericht. Hij heeft de verhalen niet gekoppeld aan de gemiddelde Egyptenaar, maar wil verhalen vertellen over echte mensen. Zo hoopt hij te kunnen aantonen hoe de loop van de nationale geschiedenis eeuwenlang het leven van deze gewone mensen heeft beïnvloed. Het is echter bij zo'n opzet wel een beetje een handicap als de nationale geschiedenis van Egypte slechts zeer summier vermeld wordt. Als er sprake is van grote omwentelingen of spanningen op nationaal niveau, worden deze nauwelijks toegelicht en eigenlijk als bekend verondersteld. Dit maakt het boek slechts toegankelijk voor leerlingen uit de bovenbouw die zich oefenen in het zelfstandig bestuderen van een boek ten einde het te verwerken in een scriptie of iets dergelijks. Voor docenten is het boek zeker aan te ra-

den als bron van informatie over allerlei uiteenlopende zaken uit het dagelijkse leven van de Egyptenaren en hun mening daarover, zoals kinderloosheid, dronkenschap, ambitie, verkrachting, ruzies, seksualiteit, dromen, plundering en grafrovers. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat Romer het boek als een doorlopend verhaal geschreven heeft. Deze opzet maakt het selectief lezen van het boek, gericht op snelle en volledige beeldvorming over een bepaalde onderwerp niet zo aantrekkelijk.

Het zelfde kan over de acht TV uitzendingen gezegd worden, die elk zo'n dertig minuten duren. Het is natuurlijk ondoenlijk de serie in zijn geheel in klassikaal verband te vertonen in het tijdsbestek waarin de geschiedenis van Egypte normaliter behandeld wordt in een brugklas. Fragmenten uit verschillende afleveringen kunnen natuurlijk gemonteerd worden tot een acceptabele video (tussen de 30 en 45 minuten) over het leven de grafbouwers in het Dal der Koningen.

Het zou aardig zijn als bijvoorbeeld Teleac een dergelijke service zou bieden aan docenten die toch al onder een aanzienlijke werkdruk staan zonder dit soort opgaves. Afgezien van het ontbreken van een dergelijke montage is het nog de vraag of de serie qua moeilijkheidsgraad en tempo wel toegankelijk moet worden geacht voor brugklasleerlingen. Zeker voor heterogeen samengestelde groepen valt de serie af te raden, hoe enthousiast Romer allerlei zaken ook presenteert. Voor VWO klassen is de serie na een goede introductie en als een soort afsluiting van de geschiedenis van Egypte wellicht bruikbaar. Zeker als de docent van het boek gebruik heeft gemaakt voor het vertellen van anecdotes over het bekende Dal der Koningen.

Wat het boek betreft: lof verdient John Romer in ieder geval te worden toegevaard omdat hij de resultaten van archeologisch onderzoek voor een breed publiek toegankelijk heeft gemaakt. Ook de bewerking door Teleac heeft hiertoe bijgedragen met overzichtelijke kopjes, kaarten en chronologische tabellen. Tenslotte wordt het boek opgesierd met prachtige illustraties van Elizabeth Romer, die haar man dus op een verdienstelijke manier gezelschap heeft gehouden tijdens zijn verblijf in Egypte.

kleio

nummer 6/91
pagina's 26 en 27

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd. Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

Tussen verering en verachting is de titel van een studie van Peter Bot naar de rol van de vrouw in de middeleeuwse samenleving. Het ruim 280 pagina's tellende boek is uitgegeven bij Kok/Agora en heeft vijf hoofdstukken: Samenleving, kerk en vrouw, huwelijk, klooster, vrouw en kerk. Bot, docent aan de nieuwe lerarenopleiding te Tilburg en de MO-opleiding te Sittard, studeerde geschiedenis, filosofie en theologie. Hij tracht het beeld van de vrouw uit die duizendjarige geschiedenis te ontdoen van stereotypen als was het lot van de vrouw zwaar en beklagenswaardig, haar positie achtergesteld en tweederangs. De prijs is f49,50.

Oost-Europa kenner Martin van den Heuvel schreef *David versus Goliath, het vrijheidsstreven van Estland, Letland, Litouwen*. In ruim 130 pagina's schildert hij de strijd van de drie voor behoud van hun eigen taal en cultuur en de hernieuwde roep om onafhankelijkheid enerzijds en de koloniale uitbuiting van Moskou anderzijds. Het boekje is uitgegeven bij Anthos en kost f24,50.

Onder auspiciën van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders en prachtig uitgegeven bij de Walburg Pers verscheen van de hand van A.M.C. van Dissel *59 Jaar eigengereide doeners in Flevoland, Noordoostpolder en Wieringer-*

meer. Van Dissel, afgestudeerd historica te Leiden, heeft drie jaar aan de studie gewerkt. Zij geeft een beeld van de manier waarop tussen 1930 en 1989 is gewerkt aan de inrichting en ontwikkeling van dit nieuwe stuk Nederland. Het onderzoek van Van Dissel, waar zij op promoveerde, legt de geschiedenis van de Rijksdienst voor de IJselmeerpolders vast. Het boek kost f49,50

Nederland als centrum van de wereldhandel, 1585-1740 van prof. Jonathan I. Israel werd in 1989 oorspronkelijk in het engels uitgegeven en trok toen ook in Nederland al sterk de aandacht. Israel neemt in zijn studie afstand van de opvatting van Braudel en de zijnen dat de hegemonie van Nederland in de wereldhandel een logische fase was in de langetermijnontwikkeling binnen Europa. Voor Israel zijn juist de politieke ontwikkelingen van doorslaggevende betekenis geweest.

Gebaseerd op kwantitatieve (solide) gegevens komt de tijd van de 'tachtigjarige oorlog' weer op tafel. De bij Van Wijnen-Franeker uitgegeven studie telt ruim 500 bladzijden, is van vele tabellen voorzien, fraai in linnen gebonden, maar kost maar liefst f99,50.

Onder redactie van J.H.F.Bloemers en T. van Dorp wordt met *Pre- & protohistorie van de Lage Landen* door een samen-

werking van de Open Universiteit en uitgeverij De Haan een nieuw handboek op de markt gebracht. Het boek bestaat uit vier onderling nauw samenhangende delen: elementaire kenmerken en doelstellingen en historische ontwikkeling van de discipline; overzicht van de belangrijkste theorieën en methoden die zijn toegepast; het archeologisch verhaal vanaf de eerste bewoning tot in de late middeleeuwen en kenmerkende Nederlandse landschapstypen.

Het boek is rijk geïllustreerd, telt bijna 500 pagina's, is voorzien van een index en kost f69,50.

Ineke Strouken, directeur van het Informatiecentrum Volkscultuur te Utrecht, heeft bij uitgeverij Kosmos doen verschijnen *Beschuit met muisjes, en andere gebruiken rond geboorte*. Op basis van ruim 200 interviews met vrouwen van 80 tot 104 jaar en gegevens verkregen door oproepen via kranten, radio en televisie geeft zij antwoorden op vele vragen die met zwangerschap, geboorte en kraamtijd te maken hebben. Het bijna 100 bladzijden tellende boekje kost f14,90.

Kees de Groot, verbonden aan het interuniversitaire instituut CEDLA (centrum voor studie en documentatie van latijns Amerika), schreef *De Brazilianen, geschiedenis van 1889 tot nu*. De Groot geeft eerst een kort overzicht van de vroegste geschiedenis; met de instelling van de republiek in 1889 begint het eigenlijke onderwerp van het boek: de wording van het moderne Brazilië. Geïllustreerd, voorzien van een bescheiden index en uitgegeven bij Coutinho, kosten de 200 pagina's f34,50.

Met de T.N.I. op stap van Ant.P. de Graaff gaat over de Nederlandse militairen die deelnamen aan de acties in Indonesië na de Tweede Wereldoorlog. In dit boek is echter ook aandacht geschonken aan de tegenstanders van toen. Opgenomen is een verslag van de ontvangst die een groep Nederlandse Oud-Indiëgangers in Indonesië na 40 jaar te beurt viel. "De laatste patrouille van het vergeten leger" is uitgegeven bij Van Wijnen en kost f29,50.

Jan de Ruiter

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

C.H.Jansen, *De jongste geschiedenis van Europa 1945-1990* (Uitg. Dick Coutinho, Muiderberg 1991) 419 blz.

De revolutionaire gebeurtenissen in Oost-Europa in 1989 met als symbolisch hoogtepunt de slechting van de Berlijnse Muur leken eind augustus 1991 in de schaduw te worden gesteld door de spectaculaire anti-communistische omwenteling in de Sovjet-Unie. De auteur van *De jongste geschiedenis van Europa* kon die in 1990 natuurlijk net zo min voorspellen als wie ook. De aardverschuiving van 1989 leek op zich al reden genoeg voor een nieuwe kijk op de naoorlogse geschiedenis van Europa.

Naar aanleiding van het fenomeen-Gorbatsjov en van de Duitse 'Wende' is inmiddels al een aardige bibliotheek aan publikaties verschenen. Maar aan een handboek dat de gehele periode vanaf de Tweede Wereldoorlog tot en met de nieuw-ontstane situatie anno 1990 in ogeschouw neemt is ook behoefte. Voor geschiedenisdocenten die voor het eind-examen 1992 het thema 'Europese integratie' moeten behandelen kan een dergelijk boek bovendien een mooie uitkomst bieden.

Ik heb bewondering voor de durf waarmee Carel Jansen (verbonden aan de School voor Journalistiek te Utrecht) het idee voor zijn boek heeft doorgezet. Wegens het gebrek aan toegankelijke archivalia is het schrijven van een zo recente geschiedenis namelijk per definitie een hachelijke onderneming. De auteur geeft dat zelf al aan. Voor de laatste jaren steunde hij voornamelijk op Keesings Historisch Archief (en de Engelstalige pendant daarvan) en op perspublicaties. Een bezwaar is dat nog geen gebruik is gemaakt van de schat aan gegevens die met de opening van de Oosteuropese archieven loskomt. Onlangs bleek bijvoorbeeld uit stukken van het voormalige Oostduitse leger dat het Warschau-Pact wel degelijk een gedetailleerd plan had voor een nucleaire aanval op West-Europa. En wat zal er uit de archieven van de CPSU en de KGB tevoorschijn komen na de augustus-gebeurtenissen van 1991?

Jansen legt drie accenten: het streven naar Europese integratie; de sovjetisering van Midden- en Oost-Europa, gevolgd door de uiteindelijk geslaagde pogingen aan de greep van Moskou te ont-

komen; en de invloed van de VS en de Sovjet-Unie op de Europese ontwikkelingen. Voor wat West-Europa betreft gaat zijn aandacht vooral uit naar de Bondsrepubliek, Engeland en Frankrijk. Dat deze landen in wisselende combinaties, dan wel samen met Italië, Japan, Canada en de VS de grote lijn uitzetten stuitte op bezwaren van o.m. Nederland. Veel ruimte besteedt de auteur aan moeilijkheden in de betrekkingen tussen de VS enerzijds en de Europese bondgenoten anderzijds. Het monetaire beleid van de VS stuitte hier op ernstige bezwaren. Omgekeerd achtten Amerikaanse politici een grotere Europese defensie-inspanning gewenst. Accuraat en zakelijk ordent Jansen de feiten en ontwikkelingen. De initiatieven voor Europese eenwording, vanaf het ontkiemen van instellingen als de Raad van Europa en de EGKS tot en met de Europese Akte, krijgen ruime aandacht. De hoofdstukken zijn chronologisch geordend, met dien verstande dat eerst West-, en daarna Oost-Europa tot 1989 wordt behandeld. Aldus ontstaat een kroniek-achtige opsomming die het boek tot een handig naslagwerk maakt. Vooral de hoofdstukken over perestrojka en glasnost en over de omwenteling in Oost-Europa in 1989 voldoen in dit opzicht goed, al eindigt de beschrijving abrupt medio 1990. Zo wordt met geen woord gerept over de 'shocktherapie' waarmee Polen, Hongarije etc. gingen overschakelen op markteconomie.

De lezer moet geen diepe analyse, brede visie, of stoutmoedige evaluatie verwachten. Ook voor beeldende beschrijvingen of sappige details is men aan het verkeerde adres. Toegegeven: daarvoor leent zich de opzet - Europa in vogelvlucht - minder goed. Toch is het betoog wel erg droog uitgevallen door de obligate opsomming van al die rapporten, aanbevelingen, conferenties e.d. Het verhaal is sterk politiek en economisch geïntereerd en besteedt veel aandacht aan de verrichtingen van de staatslieden, in conferentie bijeen. Op wat er omging in de harten en hoofden van de mensen gaat de auteur nauwelijks in. Wat men mist is sfeertekening. De sociale en culturele aspecten blijven onderbelicht, evenals mentaliteitsgeschiedenis. De Koude-Oorlogssfeer en het conformisme van de jaren vijftig worden niet helder geschetst. Dat de Europese universiteiten rond 1970 broeihaarden waren van maatschappelijk engagement, geënt op Marx,

kleio

nummer 6/91
pagina's 28 en 29

Mao en Marcuse, blijft buiten beeld. Zo ook de commotie rond het terrorisme van de Baader-Meinhof-groep en van de PLO. Wat Oost-Europa betreft miste ik o.m. een adekwate beschrijving van de 'grote schoonmaak' in Hongarije na de opstand van 1956 en van het proces van 'normalisatie' in Tsjechoslowakije na de Praagse Lente. Wel wordt drie pagina's lang ingegaan op een - inmiddels sterk gedateerde - redevoering van Gorbatsjov bij de 120e geboortedag van Lenin. Dat daarnaast de geschiedenis van de Baltische en Transkaukasische volkeren van de Sovjet-Unie in een uitvoerig exposé vanaf de Eerste Wereldoorlog geschetst wordt mag voor de lezer handig zijn, maar is uit oogpunt van compositie onlogisch.

De consument van dit boek ergert zich gaandeweg steeds meer aan allerlei slordigheden en onvolkomenheden, mogelijk gevolg van een te grote haast waarmee het boek op de markt moest verschijnen. De (eigenhandig getekende?) kaartjes zijn verbazend onnauwkeurig en staan vol fouten.

Verdere illustraties ontbreken. Titels van enkele hoofdstukken dekken nauwelijks de lading. De typografie is onverzorgd, met soms halve witpagina's midden in een paragraaf. De tekst wemelt van druk- en schrijffouten. De naam van graaf Van Coudenhove-Kalergi wordt drie maal verschillend gespeld. Ook gaat de auteur slordig met jaartallen en data om (Het Molotov-Von Ribbentrop-pact is van 1939 i.p.v. 1940).

Wie t.a.v. dit soort feilen voldoende clementie kan opbrengen en niet opziet tegen een aantal bijzonder taai passages kan zijn voordeel doen met de aanschaf van dit - ondanks alles - handige naslagwerk.

Jan van Oudheusden

Martin van den Heuvel, *David versus Goliath. Het vrijheidsstreven van Estland, Letland, Litouwen* (Anthos, Baarn 1991), 140 blz, prijs f 24,50.

Nu de spectaculaire aftakeling van het Sovjet-imperium in volle gang is - reactie op de mislukte coupoging van 19 augustus 1991 - en de ene Sovjet-republiek na de andere zich onafhankelijk verklaart, ontstaat bij de geïnteresseerde volger van het wereldnieuws een dringende behoefte aan achtergrondinformatie. Voor de vrijheidsstrijd van de Baltische staten

Estland, Letland en Litouwen wordt de lezer van *David versus Goliath* op zijn wenken bediend. Die strijd is - zo ziet het er nu naar uit - plotseling 100% succesvol afgesloten met de erkenning van hun onafhankelijkheid. Martin van den Heuvel, bekend Oost-Europa-deskundige, o.m. medewerker aan het instituut voor Internationale Betrekkingen "Clingendael", schreef een handzaam boek, waarvan de redactie juist afgesloten werd voor de bloedige gebeurtenissen in januari 1991 (tanks en doden in Vilnius en Riga). Hij kon natuurlijk de stroomversnelling van augustus 1991 niet voorspellen, al geeft hij aan dat vanwege veel 'oud zeer' en de vele veranderingen sinds 1988 er geen weg terug mogelijk is op de weg naar onafhankelijkheid.

Van den Heuvel heeft een heldere schrijfstijl, zonder dikdoenerij. In 140 pagina's slaagt hij erin de geschiedenis van het Balticum weer te geven, gevolgd door een kroniek van gebeurtenissen medio 1990, een conclusie, bibliografie, noten en register. De hoofdlijn wordt gevormd door de traumatische relatie van de drie volkeren tot Moskou. Met precisie worden de 'Vrijheidsoorlogen' van 1918-1920 behandeld. In 1920 werd de zelfstandigheid van de drie Baltische republieken, behalve door eigen inzet, door buitenlandse factoren bepaald: de val van het tsarenrijk, de val van het Duitse Keizerrijk en de steun van de geallieerden, waarbij de proclamatie van het zelfbeschikkingsrecht door Wilson van belang was. De periode 1920-1939, waarin de republieken voor het eerst sinds eeuwen weer volkomen zelfstandig waren, wordt door de Balten nog altijd als gouden tijd beschouwd, maar was dat niet: de democratie werd in elk van de drie landen na korte tijd vervangen door rechts-autoritaire dictaturen: Pàts in Estland, Ulmanis in Letland en Smetona in Litouwen.

Maar de echte ellende voor de Balten begon pas in augustus 1939, met het beruchte Molotov-Von Ribbentrop-pact. In een geheim protocol werden Estland en Letland (en bij een herschikking in september ook Litouwen) vrij jachtterrein voor Stalin. Het duurde tot augustus 1940 voordat via 'verdragen van wederzijdse bijstand' en gemanipuleerde verkiezingen de formele opname van de drie in de Sovjet-Unie een feit was. Hierna kon de sovjetisering van economie en maatschappij beginnen. Verzet werd neergeslagen, tienduizenden werden ge-

deporteerd. De Duitse invallers (juni 1941) werden dan ook aanvankelijk met vreugde binnengehaald en de nazi-maatregelen konden de herinnering aan de sovjet-terreur niet wegwissen. Toen het Rode Leger in 1944 het Balticum opnieuw onder controle bracht was die 'bevrijding' voor tienduizenden aanleiding voor massale vlucht of verbeterd verzet. Hierna zette de gedwongen sovjetisering pas goed door: monopolie communistische partij, planeconomie, industrialisatie, russificatie, deportaties, kerkvervolgving, landbouw-collectivisatie. In 1949 werden ca. 150.000 boeren, boerinnen en hun kinderen naar verre plaatsen in de Sovjet-Unie gedeporteerd om de tegenstand tegen de collectivisering te breken.

Onder Chroesjtsjov en Brezjnev hield de fysieke terreur op, maar werden de Balten geestelijk en moreel nog steeds onderdrukt. Al die tijd smeulde het verzet in kringen van intellectuelen en kerk.

Van den Heuvel zet uiteen hoe de perestrojka van Michael Gorbatsjov het onafhankelijkheidsstreven van de Esten, Letten en Litouwers een nieuwe impuls gaf, met name vanaf 1988. In de strijd van David tegen Goliath begon een nieuwe fase. Aanvankelijk was het streven van de Baltische nationalistengerechtigd op meer zeggenschap binnen het bestaande systeem en op redding van de bedreigde cultuur. Maar spoedig wilde men geheel los van Moskou. Er werden Volksfronten gesticht, zoals Sajudis o.l.v. Landsbergis in Litouwen. Hierbij stuitte men op de massieve Sovjet-macht. 1990 was een belangrijk jaar, want er vonden verkiezingen plaats. Litouwen nam het voortouw. Landsbergis werd president. De onafhankelijkheid werd uitgeroepen. Het antwoord bestond o.m. uit machtsvertoon van het Rode Leger rond het gebarricadeerde parlamentsgebouw, economische blokkade, acties van 'zwarte barretten'.

Achteraf kan men het betreuren dat Van den Heuvel niet een jaartje gewacht heeft. Nu eindigt zijn boek, als het eerste deel van een spannende vervolg-serie, midden in de ontwikkeling naar totale en door het buitenland erkende onafhankelijkheid van de Baltische staten. Misschien wordt een tweede druk overwogen. Toch heeft het boek op zich al grote waarde. Geschiedenisdocenten doen er goed aan dit boek voor zichzelf of voor de schoolbibliotheek aan te schaffen, in afwachting van de hausse die te verwacht-

ten is in publicaties over de aftakeling van het Sovjet-Rijk.

Jan van Oudheusden

OUDHEID

J. Chadwick, *Lineair B en verwante schriften (Fibula Schriftreeks, Houten 1990) 64 blz., 38 zwart-wit afbeeldingen, f 19,90.*

Ook de geesteswetenschappen profiteren soms van de oorlog. Het vernuft dat Michael Ventris had ontwikkeld bij de decodering van Duitse boodschappen richtte hij na de tweede wereldoorlog op de ontcijfering van het "tweede lijnschrift" (Lineair B) van Kreta en Mycene. Tot zijn eigen verbazing dook een proto-Griekse taal op in de documenten. Het artikel dat hij samen met John Chadwick in 1953 publiceerde onder de bescheiden titel 'Evidence for Greek dialect in the Mycenaean Archives' in *The Journal of Hellenic Studies*, bracht de doorbraak. Sceptici werd de mond gesnoerd doordat de voorgestelde sleutel bleek te passen op tabletten van Pylos, die pas in 1953 ter beschikking kwamen en die dus niet waren verwerkt in het decodeeringsvoorstel.

Sindsdien spreekt de wereld van de Myceense en laat-Minoïsche cultuur rechtstreeks tot ons. De Mycenologie heeft zich ontwikkeld tot een gevestigd specialisme. In Nederland is de bekendste vertegenwoordiger prof. C. Ruygh aan de UvA. Bij hem heeft een van onze Nijmeegse studenten het specialisme gevolgd. Als concrete vrucht van zijn studie heeft hij onze "elektronische regelneven" (personal computers) voorzien van een schrijfprogramma, waardoor we in staat zijn in lineair B te communiceren. Deze technische verworvenheid heeft echter niet een omvangrijke correspondentie op gang gebracht. Het bereik van het schrift voor zover het bekend is, was vrij beperkt. Zoals Chadwick in hoofdstuk 4 over 'De tabletten als historische documenten' uiteenzet, betreft het - overgebleven - materiaal de boekhouding van de paleizen. Natuurlijk leveren de inventarislijsten wel enige informatie op over (gewaardeerde) voorwerpen en dieren, over de sociale ordening en over topografische namen, maar de "binnenkant" van de Helladische beschaving blijft ondoordringbaar, zolang hymnen, verhalen en andere documenten die de waarden van de cultuur onthullen, ontbreken. Voorlopig moet de conclusie zijn dat het schrift alleen in de sfeer van de administratie werd gebruikt.

Er moet dan sprake zijn geweest van een partiële geletterdheid. Werkelijk belangrijke teksten werden niet aan de klei toevertrouwd.

Dit boekje is een deeltje uit de fraaie serie die het Brits Museum uitgeeft. In het korte bestek voorziet Chadwick de lezer effectief van informatie. Ook het lineair A, de Cypriotische schriften en de diskos van Phaistos worden kort behandeld. Natuurlijk wordt er vaak verwezen naar het klassieke Grieks.

Hoewel de niet-ingewijde lezer niet wordt gekweld door vreemde Helleense letters, lijkt me toch dat de transcriptie niet alle problemen oplost voor de lezer zonder een residu van schoolkennis van het Grieks. Maar als die nog sluimert, zal *Lineair B* een goed inzicht geven in een van de belangrijkste geesteswetenschappelijke prestaties van deze eeuw.

Anton J.L. van Hooff

Eric M. Moormann & Wilfried Uitterhoeve, *Van Alexandros tot Zenobia. Thema's uit de klassieke geschiedenis in literatuur, muziek, beeldende kunst en theater (SUN, Nijmegen 1989) 288 blz., geïllustreerd, f 39,50.*

Al te lang ligt dit boek te wachten op een bespreking: hoe moet je zo'n apart naslagwerk aanpakken? Het beschrijft 104 roemruchte personen uit de Grieks-Romeinse oudheid. Dat lijkt niet zo'n indrukwekkend aantal, maar het bijzondere is dat ook hun invloed in de Europese traditie wordt uiteengezet. Uit de ondertitel blijkt dat vele cultuuruitingen worden meegenomen.

Bij mijn bezoeken aan de grote musea heb ik mezelf een strategie van bewuste selectieve perceptie opgelegd: ik kijk alleen naar kunstwerken met klassieke thema's om tenminste een doorsnee van de collectie in het vizier te krijgen. Tegelijk wandel je als beschouwer door de hele geschiedenis van de kunst, want altijd weer hebben kunstenaars op eigen, creatieve wijze de oudheid "gereciperd". Eigenlijk is ieder woord ontoereikend om het proces van interactie tussen het antieke thema en de latere verwerking te beschrijven: *Nachleben*, *doorwerking*, *influence* en *continuüm* suggereren te veel passiviteit bij de herschepper.

Steeds weer heeft de kunstenaar het spel van het knipogen gespeeld: zie jij, (ontwikkelde) connoisseur, wat ik in het werk heb gestopt? De beschouwer wordt verondersteld het artistieke produkt te decoderen. Daarvoor is de grondige kennis van de

kleio

nummer 6/91
pagina's 30 en 31

oudheid nodig die in het oude Europa vanzelfsprekend werd geacht. Een lexicon als het onderhavige is in zekere zin een testamentarium van culturele paupertas. Nee, laten we het positief waarderen: er blijkt weer een publieke behoefte te bestaan aan vertrouwdheid met de klassieke erfenis, een van de weinige dingen die Europa werkelijk verbinden. Dat heeft de *Volkskrant* wel bedoeld toen dit dagblad sprak van een Renaissance van de klassieken in Nederland (15-2-91).

Ik heb het boek doorgebladerd en mijn ogen laten haken bij de afbeeldingen en bij de lemmata van figuren die iets voor mij betekenen. De auteurs hebben een bewonderenswaardige hoeveelheid informatie uit heel diverse hoeken geïntegreerd. De historische schetsen die ik gelezen heb, geven voldoende fundament om de symbolische betekenis van een figuur te begrijpen.

Ik ontdek toch een paar foutjes: de arts die Antiochos' haast fatale verliefdheid op zijn jonge stiefmoeder diagnosticeerde, heette Erasistratos, niet Erisistratos. Ontsierend is de consequent foute Engelse weergave van de grensrivier tussen Italia en Gallia als Rubicon in plaats van Rubico of eventueel Italiaans Rubicone (maar ja men ziet tegenwoordig steeds meer centurion en zelfs legion). Voor het overtrekken van deze - in feite miezerige - stroom zou Caesar Menander hebben geciteerd "kubos aneriphthoo", wat betekent "de dobbelsteen zij geworden". De zin hiervan is dat het spel gaat beginnen en niet "dat de zaak beslist is" (p.65), zoals de Latijnse weergave "alea iacta est" suggereert (zie A. Otto, *Sprichwörter der Römer*, onder "alea"). De befaamde woorden dat de zeelieden niet bang hoefden te zijn voor het ruwe weer, omdat ze Caesar vervoerden, werden gesproken bij de overtocht van Italië naar Epirus, niet bij het nemen van de Bosporos, zoals tot twee keer toe wordt beweerd (p.67 en 72).

Als oud-historicus kan ik hier en daar wat kapitelen, maar tegenover de massa verwerkte kunsthistorische informatie sta ik met een mond vol tanden. Gelukkig toch niet helemaal: de beeldende kunst met betrekking tot Spartacus is toch rijker dan de schrijvers denken (en ook ik een paar jaar geleden meende). De beelden van Foyatier (1830) en van Vela (1847) moeten worden toegevoegd aan het Spartacuskabinet. Er staat (of is het al verdwenen?) een beeld van Spartacus in zijn "vaderland" Bulgarije en in juni 1990 brachten Russische collega's mij naar een fresco in het Spartaktheater in

Leningrad. Maar akkoord: deze laatste twee produkten zijn artistiek niet belangrijk.

Dit mooi uitgevoerde boek schijnt commercieel een succes te zijn, net zoals *Van Achilles tot Zeus*. Er is dus alle gelegenheid tot revisie van mankementjes in de opeenvolgende drukken die het werk verdient. De ingewijde verbaast zich over enkele weglatingen, maar wordt geïmponeerd door het vele dat hij niet wist. Buitenstaanders krijgen de gelegenheid toe te treden tot de kring van de kenners der klassieken. Welke historicus kan de impact van het antieke voorbeeld over het hoofd willen zien?

Anton J.L. van Hooff

HUIZINGA

W.E. Krul, *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven & werk van J. Huizinga* (Historische Uitgeverij Groningen, 1990)

Over Huizinga is onnoemelijk veel te schrijven, ook in de recensie van een boek waarin een en ander aan de orde komt over Huizinga en zijn tijd, waar hij, getuige de titel, 'tegen' was (en dat betreft uiteraard zijn tijd: moderne boektitels zijn vaak meer suggestief dan exact). De lezer zal dus begrijpen, welk een zelfbeheersing de recensent in het volgende heeft betracht en wat hij allemaal ongezegd moest laten om geen hele *Kleio* in beslag te nemen.

Het eerste hoofdstuk: 'Wetenschap en geweten' behandelt het leven van Huizinga's vader, dat later in de schaduw moet hebben gestaan van de syphilitische infectie die hij in zijn jeugd had opgelopen, een nieuwtje dat door veel recensenten gretig of bijna wellustig is onthuld: kwam de deftigheid, om met Jacques de Kadt te spreken, hier even 'in het gedrang'? Welke 'sleutel' dit gegeven biedt voor een verklaring van Huizinga's latere leven en werken, blijft problematisch: zou hij zonder deze vaderlijke ellende een veel vrolijker Frans of Johan zijn geworden en in zijn duistere beeld van het 'herfstij' der Middeleeuwen meer lichte tinten hebben verwerkt? Het is de vraag, aangezien dit beeld zeker is beïnvloed door persoonlijk leed (de dood van zijn vrouw in 1914) en door alles wat er zich in de jaren 1914-'18 in die 'Bourgondische' gebieden afspeelde: en verband dat overigens door Huizinga zelf al even sterk is verhuld als door latere commenta-

toren (meen ik). Merkw aardigerwijs gaat Krul in zijn behandeling van deze 'incubatietijd' van dit beroemdste boek van Huizinga uitvoerig in op een probleem dat onze historische proffen en verwante vippen omstreeks deze tijd bezighield, te weten: wat en waar te doen met 'een standbeeld voor Johan de Witt' (hoofdstuk 4); en wie ben ik om aan het belang van dit standbeeld te twijfelen?

Het 2e hoofdstuk over Huizinga's Groningse studententijd (met de mysterieuze titel 'In de beweging': welke?) en de invloeden die hij in die tijd onderging - met name van de kant van de 'Tachtigers' - is informatief zonder wezenlijk nieuwe gezichtspunten te bieden, al omschrijft Krul, precies als hij is, terecht Huizinga's ambivalente verhouding tot de Nieuwe Gidsers (vgl. pp. 75 en 140); maar daaraan leden meer van zijn tijdgenoten inclusief de Tachtigers zelf.

In het 3e hoofdstuk: 'Het leven der woorden' (jawel!) wordt veel en ook veel zinnigs gezegd over de verhouding van 'taalkunde en geschiedenis' in Huizinga's vroege wetenschap. Wat Krul in een - zeer gewenste - uitvoeriger studie of biografie van Huizinga zeker ter sprake moet (zal of zou moeten) brengen, is de door Huizinga zelf zo sterk beleefde problematiek van alle spanningen tussen woord en beeld: een van de grondpatronen van zijn 'herfstij' (zoals men al aan de inhoudsopgave hiervan kan ontlenen).

In het 5e hoofdstuk over 'moderne beschavingsgeschiedenis, Huizinga over Amerika', had Krul, met iets meer durf, kunnen vaststellen dat juist het *historische* element in Huizinga's Amerika-beelden grotendeels ontbrak: zijn twee boeken over de VS (alias 'Amerika') zijn weergaloos knap, maar over die geschiedenis komt men hierin weinig te weten.

In een (6e) hoofdstuk over 'De taak der cultuurgeschiedenis' had Krul dieper *kunnen* ingaan op Huizinga's eindeloze - en meer verwarrende dan verhelderende - geworstel met het vraagstuk van de Renaissance. En in zijn 7e hoofdstuk over 'Nederland's beschaving' had hij *kunnen* overwegen, waarom Huizinga zich niet heeft ontwikkeld tot *de* cultuurhistoricus van deze vaderlandse cultuur, in een soort 'inhalen en voorbijstreven' van Busken Huet - en daarin is hij in zijn laatste boek over onze 17e eeuwse cultuur allerminst geslaagd (wie iets over die tijd wil weten, met name voor zijn onderwijs, kan daar-

voor beter niet Huizinga lezen, maar bijvoorbeeld Zumthor: *Het dagelijks leven in de Gouden Eeuw* en Van Deursen: *Het koppelgeld van de Gouden Eeuw*).

In het laatste opstel over de controversen tussen de twee verwanten Ter Braak en Huizinga wordt m.i. te veel opgehangen aan een ironie-begrip dat mij in dit verband weinig verhelderend lijkt ('Over de grenzen van de ironie'). Maar misschien speelt Krul hier zijn Groningse entourage parten: men is in dat verre noorden dol op 'ironie', en dat houdt misschien verband met de marginale ligging. In het Rotterdam dat ik bewoon - evenals trouwens een aantal jaren Ter Braak - heeft men daar weinig weet van: met ironie krijgt met trouwens geen schip de haven uit en geen vliegtuig van de grond. Trouwens: hoeveel ironici pleegden sedert Sokrates nog zelfmoord zoals Ter Braak dit in 1940 deed? (en jammer dat hij zich niet wist te 'accomode-ren!').

Om te concluderen: deze bespreking werd een beetje vitterig, maar dit hangt ten dele samen met de geboden beknoptheid en ten dele met mijn irritatie dat het hedendaagse Nederland (inclusief zijn historici) zo gretig is met zijn recenserende bewondering (zo niet adoratie) en zo bangelijk op het punt van discussie en kritiek. Een zekere bangelijkheid of overvoorzichtigheid bespeur ik trouwens ook in dit toch in vele opzichten voortreffelijke boek van Krul; wil hij zich nog ontplooiën als de grote Huizinga-biograaf, dan zal hij zich wel moeten ontworstelen aan een historiografische schoolslag in het lauwe water van onze vaderlandse behoedzaamheid. En van het pierebad overgaan naar het diepe....

Zijn documentatie is minitueus en overvloedig; des te opmerkelijke vond ik, gezien de ruime aandacht die Krul aan Huizinga's relatie tot Burckhardt heeft geschonken, dat hij in de honderden titels die zijn bibliografie sieren, mijn uitvoerige artikel over Nietzsche en Burckhardt in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1953) onvermeld liet, alsmede de twee boeken die aan het werk van Burckhardt heb gewijd (maar toegegeven: in het Duits). Had mij dit niet geërgerd, dan was deze recensie, wie weet, iets vriendelijker geworden: laten we eerlijk zijn! Aan onwetendheid kan ik het, gezien Kruls documentaire precisie, niet toeschrijven; voor mijn gevoel slaat het dan ook, om een populaire uitdrukking te variëren, als krul op staart.

E.M. Janssen Perio

DE VERENIGDE STATEN VAN BUITENAF BEKEKEN

K. van Berkel e.a. (red), *Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika* (SDU uitgeverij, 's Gravenhage 1990) 231 blz.

De bijdrage van A. Lammers in deze bundel gaat over Den Hollander, amerikanist van het eerste uur. Deze introduceerde in 1946 het begrip 'cognitie op afstand'. Belangrijk daarbij is de rol van de beschouwer. Veel beelden van Amerika zijn volgens Den Hollander projecties van de Europese geest. Deze bundel gaat over de Amerikaanse beelden van Nederlanders zoals Huizinga, Abraham Kuyper, Frederik van Eeden, Menno Ter Braak en buitenlanders, zoals De Tocqueville, Baudrillard en Hannah Arendt. De nadruk ligt op de periode eind 19e eeuw tot de jaren 60 van de 20e eeuw.

Van Berkel heeft de bundel voorzien van een verhelderende inleiding die de lezer helpt om kritisch de diverse bijdragen te analyseren. Hij onderscheidt twee Amerikaanse beelden. Het ene beeld tekent Amerika als primitief en minder ontwikkeld dan Europa. Zo'n beeld kan positief of negatief zijn. In het eerste geval is Amerika een idylle: de Indiaan in harmonie met de natuur. De variant levert een gevaarlijk en hard Amerika op: het moordzuchtige Wilde Westen. Het andere beeld toont Amerika als ons voorland, een 'onvermijdelijke' toekomst. Ook daar weer twee varianten: ofwel een vrij en mooi modern Amerika, ofwel een rauw, cultuurloos en materialistisch Amerika.

Uiteraard hangt de keuze voor een van deze twee varianten af van de beschouwer en de tijd waarin deze over Amerika schreef. Hoe jonger het Amerikaanse beeld des te groter de kans dat het een negatief beeld is. Den Hollander's 'cognitie op afstand' en Van Berkel's indeling zijn, in combinatie, een zinvolle leidraad voor de bundel.

Kroes schrijft onder andere over *De la démocratie en Amérique* van De Tocqueville, en zijn analyse van de spanning tussen vrijheid en gelijkheid. Verder in de bundel schrijft Kroes over Baudrillard en Dahrendorf. Naast een beschrijving van hun Amerikaanse beelden vraagt hij zich af in hoeverre deze beelden projecties zijn. Door een analyse van de historische achtergronden waartegen ze zijn ontstaan komt hij tot een nieuwe waardering ervan. Den Hollander zou tevreden zijn.

kleio

nummer 6/91
pagina's 32 en 33

Naast de artikelen van Kroes hanteren Lammers, Van Berkel en M. van Rossem dezelfde aanpak, in bijdragen over Den Hollander, Bouwman en Ahrendt. Dit zijn de interessantste artikelen. Andere artikelen missen deze tweekantigheid. Soms kan de schrijver daar weinig aan doen. De Amerikabeelden van A. Kuyper en Frederik van Eeden, die door M.L. Mooyweer zijn beschreven zijn zo werkelijkheidsvreemd dat zij louter iets over henzelf zeggen en nauwelijks iets over Amerika. De spanning tussen realiteit, beeld en projectie gaat dan verloren.

W.E. Krul, onlangs gepromoveerd op Huizinga, laat in een boeiende bijdrage zien dat deze grote historicus een nieuwe analyse van Amerika gaf door het te beschrijven in termen van de primaire tegenstelling mens versus natuur. Voorts zag Huizinga scherp dat de 'amerikaan' niet louter individualist is, maar aan dat individualisme uiting geeft door middel van groepsvorming op de korte termijn en met een beperkt doel. Wat echter in Krul's bijdrage veel minder aan de orde komt, is de conceptie achter Huizinga's oordeelsvorming over Amerika. Dat is wel van enig belang, omdat Huizinga's cultuuropvatting bijna als vanzelf leidt tot een aarzelend oordeel over de Amerikaanse cultuur.

Van Berkel analyseert in een bijdrage juist wel de cultuurconceptie bij Bouwman en daar waar deze verschilt met die van Huizinga.

De derde bijdrage van Mooyweer, over Ter Braak, zet diens negatieve opvatting over de Amerikaanse film tegenover diens bewondering voor Eisenstein en Fritz Lang. Maar Mooyweer stelt de eigen cultuurconceptie van Ter Braak niet aan de orde en reduceert hem daarmee tot een scheldende elitaire ex-student.

Het is onmogelijk in dit kort bestek alle bijdragen te becommentarieren. De meesten hebben al eerder in *Spiegel Historiael* gestaan. Juist de verhelderende inleiding van Van Berkel maakt herlezing van deze al wat oudere artikelen tot een leerzame exercitie.

Jammer dat Amerikabeelden van na 1960 ontbreken. Veel leraren geschiedenis zijn juist hiermee volwassen geworden. Bij het beantwoorden van de vraag naar de invloed van de Vietnamoorlog op bijvoorbeeld de oordeelsvorming over de Golfoorlog van januari-februari 91 kan deze bundel weinig hulp bieden.

Ondanks dit warm aanbevolen, die boek, ook omdat het een fraaie studie van standplaatsgebondenheid is. Sommige bijdragen

zoals die van Mooyweer over Ter Braak en Van Eeden, zouden nuttig kunnen zijn voor de literatuurlijst bij Nederlands in de bovenbouw omdat een bepaald aspect van die schrijvers wordt belicht. Bij Duits zou Neuschafer's bijdrage over Kafka's perceptie van Amerika van nutte kunnen zijn.

F. Achterberg

BRIEVEN

Thorbecke op de romantische tour, samenstelling en toelichting: G.J. Hooykaas (Querido, Amsterdam 1991) Griffioenreeks, 76 blz.

In de Griffioenreeks verscheen een door Hooykaas gemaakte keuze uit de brieven van Jan Rudolph Thorbecke aan zijn ouders gedurende zijn studiereis in Duitsland in de jaren 1820-1822. Het waren jaren die niet alleen voor Thorbecke's intellectuele vorming van grote betekenis zijn geweest, maar die ook voor zijn gemoedsleven ingrijpend waren. In deze jaren kwam hij, de wat stijve, vormelijke en zo op het oog moeilijk toegankelijke figuur in aanraking met de Duitse Romantiek; een aanraking die hem behoorlijk uit zijn evenwicht heeft gebracht.

We volgen Thorbecke eerst in Göttingen, waar hij, Lutheraan, zich ergert aan het weinig godsdienstige klimaat. De preken zijn praatjes in de geest van het Nut van 't Algemeen. Tegelijk vond hij de Duitse geleerden vrij afstandelijk in hun contacten met studenten en andere geleerden. Hij rekende zichzelf terecht tot de laatste categorie. Anderszins voelde hij zelf ook niet veel voor vage sociale contacten, immers "het niets betekend complimenteren is mij de onverdraaglijkste tijdsverspilling". Toch is dit een façade.

Uit de brieven en een enkele notitie uit deze jaren komt een hoogst impressionabele geest naar voren. Diep geschokt reageerde hij op de dood van zijn studievriend Koolhaas (maart 1821): "Het leven schijnt mij weinig beduidend(....). Eerzucht, plannen, uitzichten schijnen mij ijdel(....) Het verstand is uit zijn plaats gestoten, en het evenwicht tussen de onderscheiden krachten van mijn geest verbroken". (p. 18)

En er gebeurde meer.

In het voorjaar van 1821 raakte Thorbecke volledig in de ban van de Romantiek. Tijdens de 'onvergelijkelijke dagen' te Giessen is hij naar alle waarschijnlijkheid hevig verliefd geworden op Adolphine Wilbrand, echtgenote van professor Wil-

brand. Hij was er duidelijk door uit zijn evenwicht geraakt en schreef lyrisch over deze kennismaking.

Na een verblijf in Heidelberg volgde een bezoek aan München, waar hij evenals elders in de bibliotheek zocht naar klassieke filosofische manuscripten. Over het katholicisme aldaar oordeelde hij weinig positief: "Het volk, dat hier woont, in de banden van het katholicisme geslagen, is daarbij, gelijk dit met deze eredienst veelal gepaard gaat, aan zinnelijkheid overgeleverd". Vader Thorbecke, die overmatig bezorgd op alles reageerde en niet terugschrok voor vermaningen in zijn brieven tegen het veelvuldig roken en aanspoorde regelmatig het hoofd te wassen, antwoordde: "Met het Catholicismus kan en wil zig dog over het algemeen de beschaving niet vereenigen" en hij hoopte dat zoonlief weldra weer Lutherse grond zou betreden.

Maar zoonlief zou de vaderlijke zorg weldra opwekken met een schrijven uit Dresden, waar hij bij de familie Tieck logeerde en snel van stemming wisselend, nu een der dochters des huizes zeer bewonderde. In deze brief uit oktober 1821 schreef hij: "Want.... ik ben sedert enige tijd niet meer dezelfde die ik was bij het verlaten van Göttingen. (...) Daarom wil ik u ook niet verbergen, dat mij van tijd tot tijd een name-loos verlangen (Sehnsucht is het voortreffelijke woord) naar de liefde overvalt, en de innige wens geheel overmeestert, mij met mijn gehele wezen in haar wellen te storten en af te koelen. (...) Vreselijke tweestrijd! - Ik heb alles gedaan, wat ik vermocht, alle kracht, die ik bezit, over mijzelve uitgeoefend, om mij te overtuigen, dat ik werkelijk beminde; want ik wilde beminnen, om niet in een onuitsprekelijke smartelijke ontbering teruggeworpen te worden. (...) Ik zie hier geen uitkomst; overal nevel en duisternis; en God beware mij voor de afgrond, waarlangs misschien mijn weg voorbijleidt".

Kennelijk heeft niet alleen de liefde maar heel de aanraking met de Duitse geesteswereld Thorbecke volledig uit zijn evenwicht gebracht. Hij gaf zelf ook toe te twijfelen of verstand en scherpzinnigheid vandoes de toetsstenen voor hem nog de leidende beginselen konden zijn. Er is op zijn minst een enorme behoefte aan warmte, aan menselijk contact bijgekomen.

Hij vindt die bij de Tiecks en later in Berlijn bij de weduwe Solger, waar hij ook verliefd op werd. Men leze maar de beschrijving van de kerstavond in de familiekring (brief van 25-2-1821). Hij zou later met een van de dochters trouwen.

Deze onmiddellijke kennismaking met Thorbecke's gemoedsleven vormt tegelijk een schitterende bron om leerlingen in contact te brengen met de Romantiek en wel op een directere manier dan via Oltmans, Bosboom of van Lennep.

Verder lezen wij over zijn wetenschappelijke betrekkingen met tal van Duitse geleerden en over het muziekleven in de verschillende steden die hij bezoekt. Hij is geheel weg van Mozart. Veel aandacht geeft Thorbecke ook aan de beschrijving van de landschappen waar hij doorheen reist. Ook dat hoort bij de Romantiek. Maar uiteindelijk trekt het hart toch naar Nederland. Ondanks zijn waardering voor Duitsland blijft hij Nederlander. Dit blijkt ook duidelijk uit een later opstel (1837) getiteld "Onze betrekking tot Duitschland" (Later in *Historische Opstellen*). In dit opstel zet hij zich af tegen tendensen om politieke aansluiting tussen Nederland en Duitsland te bepleiten.

Deze uitgave in de Griffioenreeks, waarin meer voor leerlingen zeer geschikte publicaties zijn verschenen, is goed verzorgd en noodt tot verder lezen in de Thorbeckebrieven en wat mij betreft mag Hooykaas nog wel zo'n bloemlezing uit de latere brieven van Thorbecke in deze serie uitbrengen

P. van Hees

KUNSTGESCHIEDENIS

P. Huys Janssen, *Schilders in Utrecht, 1600-1700* (Matrijs, Utrecht 1990) Historische Reeks Utrecht 15, 108 blz., geïllustreerd, prijs f 24,95.

In de Historische Reeks Utrecht van Uitgeverij Matrijs is een interessant boekje over de schilderkunst in de stad Utrecht in de 17de eeuw verschenen. Over dit onderwerp is nog maar weinig gepubliceerd en dat terwijl de Utrechtse schilders een grote bijdrage hebben geleverd aan het succes van de 17de eeuwse schilderkunst. Het boekje *Schilders in Utrecht* is opgedeeld in zes hoofdstukken.

In het eerste hoofdstuk 'Het kunstbedrijf' geeft Huys Janssen een beknopte schets van het financiële, religieuze, politieke en niet te vergeten culturele klimaat van het 17e eeuwse Nederland. Op diverse gebieden ging het voorspoedig in Nederland, zo ook op het gebied van de schilderkunst. De kwaliteit van de 17de eeuwse schilderijen was goed en er was grote vraag naar schilderstukken, waardoor er een situatie ont-

stond waarin de schilders zich konden specialiseren in bijvoorbeeld visstillevens of kerkinterieurs.

De volgende hoofdstukken zijn achtereenvolgens gewijd aan Historie, Genre, Portretten, Stillevens en dierstukken en Landschappen en stadsgezichten. Dit waren de specialisaties waarop de schilders zich konden toeleggen. Naar aanleiding van deze specialisaties worden de Utrechtse schilders min of meer chronologisch ten tonele gevoerd.

Interessante aspecten zijn de opmerkingen over de status van de schilders in die tijd, het gildensysteem, en het bestaan van de Utrechtse Academie. Verhelderend werkt de tabel op p.91. Het is ook een beetje bijzonder, aangezien tabellen meestal achterwege worden gelaten in kunsthistorische boeken. Deze tabel geeft een overzicht van de gemaakte schilderijen (naar onderwerp!) in de periode 1600-1700. Wat verder het boekje prettig leesbaar maakt, zijn de beknopte toelichtingen op de meestal mythologische onderwerpen van de schilderijen.

In enkele hoofdstukken maakt Huys Janssen onderscheid tussen 'grootfigurige' en 'kleinfigurige' stukken. Interessant, maar ook enigszins voor de hand liggend, is de relatie tussen grootfigurige stukken en erotische voorstellingen. Van mij mag op dit onderscheid iets minder nadruk gelegd worden, de auteur vergeet dat voor de lezer die indeling niet direct aanschouwelijk gemaakt kan worden. Daarom zou hij kunnen hebben volstaan met het kort aanstippen van de relatie tussen grootfiguurig/kleinfiguurig en stijl/onderwerp, en een indeling verder achterwege laten.

Daarentegen zou het maniërisme wat beter uitgelegd kunnen worden: op p.18 wordt het omschreven als 'de prachtlievende internationale stroming die haar oorsprong had in de 16de eeuwse Italiaanse modieuze schilderkunst in Rome en Florence'. Dit is een wel erg vage, nietszeggende omschrijving van een stroming waar belangrijke Utrechtse schilders als Wtewael en Bloemaert door werden beïnvloed.

Wat mij, tot slot, opviel was het feit dat de kunsthandel van Jacob Marrel op p.13 in de Breedstraat gesitueerd wordt en op p.80 in de Bergstraat. Een slordigheidje in een overigens, mede door het onderwerp, zeer lezenswaardig en aan te bevelen boekje.

Yvonne Schouten

kleio

nummer 6/91
pagina's 34 en 35

KLEIO KRANT

In memoriam Sjoerd Vellenga

Op 17 juli 1991 overleed de oud-redacteur van Kleio Dr Sjoerd Y.A. Vellenga.

In de jaren 70 hield Sjoerd Vellenga zich op zijn geheel eigen wijze bezig met het bijeengaren van artikelen en het zoeken van bekwame recensenten. In het aantrekken van nieuwe redactieleden had hij een belangrijke stem: naast de vakbekwaamheid van de leden hield hij ook voortdurend in het oog of de groep die de redactie vormde als een team wist te opereren. In zijn jarenlange optreden als gastheer voor de redactievergaderingen slaagde Sjoerd er op niet te evenaren wijze in om van elke bijeenkomst een werkfeest te maken. In een mengeling van afstandelijkheid en betrokkenheid kon hij de redactie uit een impasse halen. In 1979 beëindigde hij zijn redacteurschap. De redactievergaderingen vershoten daarna wat van kleur.

Wij wensen Roos, zijn echtgenote, veel sterkte met het dragen van dit verlies.

Guus Peek,
voorzitter Kleio-redactie
Jos Harderwijk,
oud-voorzitter Kleio-redactie

Nieuws van het bestuur

VGN

Heel veel nieuws is er deze keer niet want in juli en augustus is het bestuur niet bij elkaar gekomen. Op 1 september zijn we weer gestart en dus zal het volgende bericht uitvoeriger zijn.

Vandaag (23-8) bereikte me een bericht over de onderwerpen voor het examen in 1994. Zoals de zaak er nu uitziet zal de nieuwe aanpak dan wel een feit zijn en dit speelt een rol bij de onderwerpkeuze. Namens de WIEG, de Werkgroep Implementatie Examen Geschiedenis en Staatsinrichting zullen Joke van der Leeuw en Doky Verhagen over deze materie een audiëntie hebben bij staatssecretaris Wallage. Hierover in het oktobernummer meer.

Voor de komende jaren zijn de CSE-onderwerpen, die nu bekend zijn:
1992 - Europese Integratie 1945-1990 en Nederland in het interbellum 1917-1940;
1993 - Europese Integratie en Nederland naar een modern-industriële samenleving 1948-1973;
1994 - Nederland naar een modern-industriële samenleving en een nog

te bepalen onderwerp uit de buitenlandse geschiedenis.

Ook de verschillende commissies hielden vakantie. De plannen voor de jaarlijkse Didactiekconferentie in Oosterbeek zijn toch al ver gevorderd. De conferentie zal gehouden worden op 24/25 januari of op 1/2 februari. Verder is de Didactiek- en activiteitencommissie bezig met de voorbereiding van de Spanje-reis (zie Kleio 4, mei 1991 blz. 45); er hebben zich al een flink aantal geïnteresseerden gemeld. Als nieuw lid van de commissie is Ruud Soeter uit Utrecht toegetreden.

De besprekingen over de invoering van een herzien examen geschiedenis en staatsinrichting zijn nog steeds niet afgesloten. Adviezen hierover, onder andere van de Onderwijsraad, komen binnen en de WIEG hoopt deze eind september verwerkt te hebben. In het oktobernummer van Kleio zal uitgebreid aandacht worden besteed aan de werkzaamheden van de Werkgroep in een apart eindexamenkatern. Dit nummer zal behalve aan VGN-leden ook aan alle andere docenten geschiedenis en staatsinrichting, full- en parttime, worden toegezonden.

In de komende maanden staan weer heel wat activiteiten op het programma; we hopen veel leden te kunnen ontmoeten, opdat er een goed contact kan blijven tussen het bestuur en de leden van de VGN.

Tineke Perdeck-Schimmel

Inleverdata van kopij voor de Kleio-krant

Kopij voor de Kleio-krant kunt u sturen naar de eindredacteur. De uiterste inleverdata zijn:

Voor het Kleionummer van:

oktober	22 sept.
november	15 okt.
december	19 nov.

Voor eventuele spoedberichten na de inleverdatum en voor informatie over omvang, illustratie e.d. kunt u terecht bij de eindredacteur, Tineke Bogaerts, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

Museon/ Den Haag.

**Archeologisch weekend
28 en 29 september 1991
van 12.00 tot 17.00 uur**

Tijdens het weekend van 28 en 29 september aanstaande staat het Museon in Den Haag geheel in het teken van de archeologie: het onderzoek naar de vroegste vormen van menselijke activiteiten. Het publiek zal kennis kunnen maken met het werk van beroeps- en amateur-archeologen. Daarbij kunnen bezoekers ook zelf experimenteren.

Vooraf de zogenaamde 'experimentele archeologie', waarvoor de belangstelling tegenwoordig toeneemt, zal dit weekend bijdragen aan een andere sfeer in het Museon. Enthousiaste amateurs zullen proberen het leven in vroegere tijden zo goed mogelijk na te bootsen. Dit betreft bijvoorbeeld de historische technieken voor het

maken van kleding en huisraad en de oorspronkelijk manier voor het bereiden van voedsel. Zo kan het publiek in het Museon mensen uit de Brons- en IJzertijd tegenkomen, maar ook Romeinen en Vikingen. Verder zijn er speciale exposities, een lezing met dia's en talrijke demonstraties. Onder andere is te zien hoe een archeoloog opgegraven voorwerpen restaureert. Bezoekers kunnen ook hun eigen vondsten laten determineren.

Museon
Stadhouderslaan 41
2517 HV Den Haag
Tel. 070 - 33 81 338

Historisch Museum Marialust

**Daar was laatst een
meisje loos
Vrouwen die als mannen
leefden 1600 -1900
28 september - 24 november 1991**

Hoewel het liedje waaraan de titel van de tentoonstelling is ontleend elke Nederlander bekend in de oren klinkt, weten weinigen dat daarin het waar gebeurde verhaal bezongen wordt van de vele vrouwen die in de 17de en 18de eeuw in Nederland hun vrouwelijke identiteit inruilden voor de mannelijke, om zich vervolgens te melden als soldaat of matroos bij het Republikeinse leger of de vloot. De tentoonstelling is gebaseerd op het onderzoek dat de historici R. Dekker en L. van de Pol enkele jaren geleden verrichtten naar het leven van deze opmerkelijke groep vrouwen. Zij haalden gegevens van 120 17e- en 18e-eeuwse Nederlandse vrouwen-in-mannenkleden boven water. Dit onderzoek, aangevuld met een variëteit aan beeldmateriaal, zoals volksprenten, schilderijen, objecten, rechtbankverslagen, dagboeken, romans, liedboeken en foto's, heeft geresulteerd in een tentoonstelling, die liefhebbers van (vrouwen)geschiedenis zal aanspreken.

Door de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de Erasmusuniversiteit in Rotterdam is een videodocumentaire gemaakt die de tentoonstelling begeleidt. Het museum produceerde een geïllustreerde brochure ten behoeve van de bovenbouw van het voort-

gezet onderwijs. Deze is aan de balie te koop. Prijs: f 5,-. Dat geldt eveneens voor de publikatie van R. Dekker en L. van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden. De geschiedenis van een tegendraadse traditie. Europa 1500 - 1800* (Amsterdam 1989), prijs f 29.50.

Voorts kan de museumbezoeker van een aantal nevenactiviteiten profiteren die in het kader van deze tentoonstelling door Museum Marialust zijn georganiseerd. Het Apeldoornse filmhuis Gigant vertoont op zondag 27 oktober om 14.00 uur de film 'Monsieur Hawarden'. De film is gebaseerd op een in 1935 verschenen novelle van de Vlaamse schrijver Filip de Pillecijn. De Pillecijn ontleende zijn verhaal aan het leven van de 19e eeuwse Meriora Gillibrand, een als man vermoedde Pariisienne die zich, vermoedelijk na een liefdesdrama, vermomd als man terugtrok op een landgoed in de Ardennen. De hoofdrol in deze film wordt op sublieme wijze vertolkt door Ellen Vogel. Tentoonstellingsbezoekers kunnen tegen gereduceerde prijs (f 5,-) de film bekijken. Reserveren is noodzakelijk. Telefoon Gigant: 055 - 216346. Adres: Schoolstraat 32. Duur van de film: 105 minuten.

In november heeft het museum twee lezingen op zondagmiddag op het programma staan over onderwerpen die nauw aansluiten bij de tentoonstelling; aanvang is 14.30 uur. De toegang is gratis. 3 november spreekt de cultureel-antropoloog drs. René Grémaux over 'Vrouw wordt man op de Balkan'. Grémaux bereidt een dissertatie voor over de sekseverwisseling van de zgn. 'gezworen maagden'. Het gaat om vrouwen wonend aan weerszijden van de Joegoslavisch-Albanese grens, waar onder invloed van een strenge hiërarchie tussen mannen en vrouwen en een patriarchale krijgerscultuur

Seminar Kleio en de Markt 2

vignet uit kleio 6

Op zaterdag 26 oktober organiseert de Commissie Volwasseneneducatie van de VGN in het gebouw van SG De Amersfoortse Berg te Amersfoort een tweede seminar 'Kleio en de Markt' rond het thema:

'hoe verkopen wij ons vak beter?'

Docenten in het volwassenenonderwijs en ook in het regulier jongerenonderwijs, waar men steeds meer te maken krijgt met concurrentie en contractactiviteiten, kunnen zich door middel van lezingen en in workshops langs diverse invalshoeken in het thema verdiepen. In de wandelgangen is er een infomarkt met kramen van allerlei markt-relevante historische activiteiten.

Programma

- 9.30 - 10.00 u. Ontvangst, koffie en congresmap
10.00 u. Opening van de conferentie en lezing door drs Han Plas (historicus), voorzitter van de Vereniging van Dag/Avondscholen in Nederland
10.30 u. Lezing door de heer Albada Jelgersma, marketing deskundige
- 11.00 - 11.20 u. pauze
- 11.20 - 12.05 u. Workshops, 1e ronde
U kunt kiezen uit:
a. Werken met geschiedenismodulen in contractsituaties
b. Presentatietechnieken en PR
c. Doelgroepen ontdekken
d. Projecten 'film en geschiedenis', o.a. demonstratie van CD-ROM
e. Reis/cursus combinaties
f. Offertes maken; hoe doe je dat?
- 12.05 - 13.15 u. lunch
- 13.15 u. Lezing door drs E. van Vliet over moduleren en flexibiliteit
14.00 u. Workshops, 2e ronde
15.00 u. Forum
15.45 u. Afsluiting door de voorzitter van de dag Marko Otten waarna gelegenheid is nog wat na te praten met een drankje

De kosten van deze dag bedragen f35,-. U kunt u opgeven door dit bedrag over te maken op postgirorekening 4831955 t.n.v. M.L. Teunissen te Warffum. Voor meer informatie kunt u een briefkaart sturen aan VGN/CVE, Malvense erven 102, 5672 HN Nuenen.

sommige meisjes als jongens worden opgevoed.

17 november volgt een lezing van dr. Josine Blok. Zij promoveert oktober a.s. op het thema van de Griekse Amazonen, legendarische krijgshaftige vrouwen uit de Oudheid die van aan de oevers van de Zwarte zee zouden hebben gewoond. Haar lezing in Museum Marialust heet 'Amazonen: aan mannen gelijkwaardig'.

Historisch Museum Marialust
Verzetstrijderspark 10
Apeldoorn
Tel. 055 - 21 61 29

Cyclus Mythologie en werkelijkheid

De cyclus bestaat uit elf avonden rond een thema uit de Griekse mythologie. U hoort fragmenten klassieke muziek (op band), Nederlandse poëzie en romans, sprookjes, en bekijkt dia's van oudgriekse en moderne kunst. Bij dit alles wordt verwezen naar de betekenis voor onze huidige tijd. De cyclus wordt gepresenteerd door drs. Carool Popelier, classicus en voordrachtskunstenaar uit 's-Hertogenbosch.

Data:

vanaf wo. 9 okt.: Weert, Galerie de la Terre, Kloosterstr. 8
vanaf do. 10 okt.: Meerssen, Stichting re-Kreatief, Volderstr. 55
vanaf ma. 14 okt.: Den Bosch, Azijsfabriek, Bethaniëstr. 4
vanaf di. 21 jan.: Eindhoven, Trafalgar Pub, Dommelstr. 21
vanaf wo. 29 jan.: Breda, Verenigingsgebouw Ginnekenweg 141

De kosten bedragen £ 175,- per persoon, inclusief een tekstboek. Aanmelding vooraf is vereist en kan geschieden via tel. 073 - 14 81 62.

Losse luisteravonden zijn te volgen in Eindhoven (1 okt.), Oegstgeest (17 okt., 4 nov., 10 febr. en 9 mrt.) en Bergen op Zoom (19 febr.).

Beurzen voor de VS 1992/1993

De NACEE - Netherlands America Commission for Educational Exchange - belast met

de verstrekking van Fulbright beurzen, heeft ook in het schooljaar 1992/1993 beurzen beschikbaar voor studie of het geven van les in de VS.

Eerstegraads docenten in alle vakgebieden met een volledige betrekking kunnen in aanmerking komen voor een docentenuitwisseling voor het gehele schooljaar met behoud van salaris e.d. - aanmelding voor 15 december 1991!

Voor eerstegraads docenten engels, geschiedenis en aardrijkskunde in het Vwo met een driekwart baan of groter bestaat de mogelijkheid een zomercursus van zes weken in American Studies te volgen - aanmelding voor 1 februari 1992!

U kunt een brochure met uitvoerige gegevens aanvragen op tel. 020 - 62 75 421.

NOT

Leven onder de farao's

Op maandag 23 september start de NOT op Ned. 3 een driedelige TV-serie over Egypte bestemd voor leerlingen van de brugklas Mavo/Lbo.

Het is een bewerking van de BBC-serie 'The Egypt Project' die voor een groot gedeelte op locatie is opgenomen.

Bij de serie hoort een leerlingboekje met achtergrondinformatie en verwerkingsopdrachten, prijs f3,-. Voor f25,- krijgt u een pakket van 10 exemplaren met docenthandleiding.

Het materiaal is te bestellen bij de NOT, tel. 035 - 23 62 60.

Met de VGN naar Indonesië

Zelfs in de zomervakantie nog optrekken met collega's? Kom je dan ooit wel uit de sfeer van praatjes over school?

Jazeker, bij de 16 VGN-ers (m/v) die deze zomer samen een reis door Indonesië (Sumatra, Java, Bali) maakten, was 'de school' amper aanwezig, zozeer werd men in beslag genomen door de vele nieuwe indrukken. En de aanwezigheid van gelijk-geïnteresseerden zorgt dan voor een prettig klankbord. Verder had ieder vanuit de gedachte 'Hoe meer je weet, hoe meer je ziet' tevoren een bepaald afgesproken onderdeel van de reis wat nader bestudeerd. Deze informatie werd om de twee, drie dagen 's avonds na het diner in een voordrachtje doorgegeven.

Zo werd onze start in Medan (Sumatra) begeleid door informatie over de ontwikkeling van het plantage-gebied Deli en de positie van de sultan van Deli als maaksel van de Nederlanders. De smakeloosheid van het op Europese stijlen georiënteerde paleis van deze sultan (eind 19e eeuw) werd zodoende interessant, alsmede de vervallen staat van het gebouw.

Op Sumatra overkwam ons voor het eerst iets, en later gebeurde dat vaker, wat Indonesië toegankelijk maakt ook als je de taal niet spreekt: een ouder iemand sprak ons in het Nederlands aan en vond het leuk om iets uit te leggen en om over het eigen leven te vertellen. Zo werden ons de rituelen van een driedaagse Batakse begrafenisceremonie uitgelegd, die toevallig plaats vond in de dagen die wij in Bataks gebied doorbrachten. Overigens kwam het contact tot stand, doordat wij plotseling uit een ruimte waar rituele dansen zich afspeelden, het 'Wilt heden nu treden' hoorden zingen en wij mee begonnen te neurieën. Animisme en protestantisme gaan blijkbaar goed samen, evenals een sarong en kabaja met daaronder bij wijze van officiële feestkledij een rose, loszittend, corset over het magere lijf. Ontegenzeggelijk hebben we daar beschaving gebracht...

Zo ook eten vele Indonesiërs, op Java althans voor zover we konden nagaan, bij het ontbijt witbrood (van een niet te eten substantie) met jam en als ze het kunnen betalen met (zeer dure, geheel smakeloze) kaas.

In een maand Sumatra, Java en Bali 'doen', komt vooral neer op

sightseeing. Voor ieder van ons was het een eerste kennismaking, ook al waren twee deelnemers in Nederlands Indië geboren. Zo'n reis verslaan op een bladzijde van Kleio is onmogelijk, vandaar hier enige algemene persoonlijke impressies. Wat zagen we? Allereerst: een hartveroverende bevolking. Anders dan in Europa zijn de doorgaande wegen geen autowegen (behalve tussen Jakarta en Bogor), maar leiden ze door dorpen. Enthousiaste, er gezond uitzienende kinderen lopen massaal uit als de bus voorbij rijdt, ook vele volwassenen zwaaien en lachen. Dit gebeurt natuurlijk niet in de grote steden, maar op het (vele) platteland voel je je toch steeds de koningin. Als je bij een wandeling even blijk geeft van interesse en niet alleen maar voorbij loopt, word je meteen binnen uitgenodigd en wordt er koffie of thee voor je gezet. Zelfs het armste palmblad huisje is schoon. (De krottenwijken van Jakarta leken ons overigens wel anders.) En wat zijn die mensen mooi en elegant van beweging, vooral op Java. Ook boeren, op blote voeten, onder zware bepakking, lijken te dansen als ze over de paadjes lopen. Wat zijn wij dan lelijk en grof, niet alleen in lichaamsbouw, maar ook in kleding en gedrag.

In de hotels werden we bedolven met beleefdheid, knikjes en lachjes, al bleek het soms dat mensen die ons eenvoudig voorkwamen, moeielijk snel uitvoerbaar waren. Wetend dat beleefdheid een grote rol speelt in de Indonesische cultuur, vraag je je af in hoeverre de glimlach en de voorkomendheid werkelijke gevoelens verbergt. Als voorbijgaande toerist, levend in hotels, ervaar je alleen de aangename kanten, maar je begint je allengs toch zeer perifeer te voelen en je vraagt je af: welk systeem van omgang leeft onder de Indonesiërs zelf? Twee gestolen paspoorten deden ons kennismaken met kleine ambtenaren, glimlachende bastions die alleen met smeergeld genomen konden worden. Maar al met al was de gedachte onontkoombaar: wat moeten de koloniale Nederlanders een verwend bestaan hebben geleid!

Wat zagen we nog meer? Verrukkelijke landschappen! Natuurlijk de onwaarschijnlijk groene terrasvormige sawahs, tegen de achtergrond bergen, een rokende pluim uit een krater, en overal de decoratieve palmen (wel 20 soorten).

papaya- en mango-bomen en bloemen.bloemen

Dat Java dichtbevolkt is zie je (als Hollandse randstedeling) eigenlijk niet zo, maar je realiseert het je in het landschap: alles en alles is bebouwd, niet alleen met rijst maar ook met aardappelen en groente. Doch de kleine, terrasvormige veldjes volgen de glooiingen van de heuvels en bergen, waardoor je je toch steeds in een wijds landschap voelt. Eenmaal erop geattendeerd zie je overigens de tonnen vruchtbare aarde in de regentijd al van de heuvels spoelen.

toevallig iets mee kunnen maken. En opvallend is dat uit de andere helft geluiden kwamen als: naar Bali hoef je niet terug, te toeristisch, verpest... Ook dat is waar, het Zuiden van Bali is platgewalst en volgestort met betonnen hotels, maar de rest van het eiland vraagt om een hernieuwd bezoek, en dan met wat meer kennis van zaken.

Uit de literatuur weten we dat de Nederlandse invloed in Indonesië uiteindelijk zeer gering is. Al kijkend, en daar bestond onze reis toch vooral uit, viel je oog vanzelf

werkt vaak nog in vooroorlogse gebouwen en met vooroorlogse apparatuur, zoals we zagen tijdens een rondleiding.

Bogor, een uur rijden vanuit Jakarta, is voorzover wij konden nagaan, de meest luxe, eertijds residentiële, stad. Vanzelfsprekend ook hier veel Nederlandse gebouwen met als hoogtepunt Buitenzorg, het paleis van de Gouverneur Generaal, thans in gebruik voor buitenlandse gasten van de president, maar Soekarno heeft er nog zelf in gewoond. Een bezoek daaraan stond reeds in Nederland op

nuchter: het gebouw is groots maar niet protserig, want zeer eenvoudig van opzet en uitvoering. En voor ons had het wel iets om op het hoge bordes van het paleis te staan dat je kent van filmpjes.

Onze reis was zeer geslaagd als eerste kennismaking met een onbekend land. Er blijft natuurlijk altijd wat te wensen over. De reis was voornamelijk toeristisch, ter plekke bleek dat het gekozen Nederlandse reisburo weinig flexibel was en vooral gericht op de geijkte toeristenverzorging. Soms had je het gevoel meer Nederlander met de Nederlanders dan in Indonesië te zijn. Algemeen was ook het gevoel dat we meer informatie nodig hadden, er was behoefte aan een gids van niveau die ons over de Indonesische samenleving als geheel, maar 'on the spot' ook over plaatselijke economische of politieke problemen kon inlichten. Wellicht is het beter met verscheidene, regionale gidsen te werken en afspraken te maken met mensen die uit hoofde van hun beroep of kunde ter plekke voorlichting geven. Van reizen met de VGN verwacht je toch eigenlijk wel dit soort extra's. Maar een heerlijke vakantie, dat was het.

Joke Rijken

Wat een wereld van verschil!

Voor de meesten van ons was ook de kennismaking met een totaal andere religieuze architectuur en ornamentiek een openbaring. Natuurlijk de javaans-boeddhistische Borobudur (bij Jogjakarta), maar vooral ook de heiligdommen van Prambanan (bij Surakarta, het vroegere Solo). Hoe komt het toch dat niemand van ons daarvan tevoren ooit iets vernomen had of het complex op een plaatje gezien? Naar aanleiding van deze bouwwerken verdiepten wij ons in het verleden van Java, eens sterk onder invloed van kolonisten uit India. We verwierven enige kennis van de uit India afkomstige mythologie en iconografie (alweer geholpen door de after dinner-praatjes), waarmee we ook Javaanse dansen en het wajang-spel beter begrepen. Beginnen deze oude tradities op Java al tot folklore te worden, op het nog steeds hindoeïstische Bali was te merken dat in het leven van alledag oude gebruiken nog springlevend zijn. En hoe uitzonderlijk fraai, naar kleur, vorm, en klank waren deze dansen! Ongeveer de helft van onze groep heeft hiervan

op gebouwen, waarvan er vrij veel uit de koloniale periode stammen. Veel hebben we in Indonesië niet goed gedaan, maar in ieder geval hebben we een aantal zeer fraaie bouwwerken achtergelaten, vooral die uit de jaren 20. Gezien de hausse aan gebouwen uit die periode in Jakarta en Bandoeng moeten dat optimistische jaren geweest zijn. Het gaat om handelskantoren, hotels en sociëteiten, in een vrij sobere, doch elegante art deco-stijl. In een vroegere sociëteit werd in 1955 de conferentie van Bandoeng gehouden. Het gebouw heet nu het Azië-Afrika Huis en staat aan de Azië-Afrika straat, de vroegere Grote Postweg. Bandoeng is een residentiële stad, hele wijken bestaan uit lanen met kleine villa's voorzien van de bekende veranda's en achtergalerijen, met daarbinnen hoge, koele kamers. Hier kan men zich nog voorstellen hoe Nederlanders er leefden. Dergelijke wijken hebben we ook gezien in Oost Java, rond rubber-, cacao- en rietsuikerplantages. Velen daarvan zijn aangelegd in de Nederlandse periode en men

ons verlanglijstje; via contacten, officiële brieven met zegels en ten slotte wat smeergeld lukte het ons toestemming te verkrijgen. Maar eenmaal voor de poort werden we niet toegelaten, omdat enkele heren onder ons geen lange broek aanhadden en enkele dames geen rok. Gelukkig woonde de toerleider toevallig in Bogor en na een uur mochten we gekleed in spullen van haar broer, zus en zoon naar binnen.

Het gebouw, in de huidige vorm uit 1835, is indrukwekkend door zijn omvang, maar ook door zijn functionele simpelheid. Grote galerijen rondom houden, zonder airconditioning, de grote, hoge kamers koel. Nergens dringt direct de warme zon binnenkamers door, terwijl er niettemin een prettig, natuurlijk licht is. Wind, van welke kant ook, kan overal de kamers bereiken, zowel door de bouwwijze als door de plek zelf: een zachtglooiende heuvel met uitgestrekte gazons rondom. De toenmalige regering had een hoge dunk van zichzelf door zo iets te willen bouwen, maar blijkbaar bleven ze ook

KLEIROOTJES

TE KOOP

Tijdschrift voor Geschiedenis 1953 (jg. 66) t/m 1990 (jg. 103) en Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden 1970 (jg. 85) t/m 1990 (jg. 105), compleet, met uitzondering van de laatste jaargang gebonden.
J. Swart, tel. 058 - 13 81 04.

Kleio 1e jg. t/m 23e jg. (1982), 8e jg. t/m 20e jg. (1979) en 24e jg. t/m 31e jg. (1990).
J. Smink, tel. 01820 - 35 385.

In deze rubriek kunt u boeken, tijdschriften en lesmateriaal (te koop) aanbieden. Zoekt u een bepaalde titel of wat leuke proefwerkvragen, gezelschap voor een reis of excursie, plaats een 'kleiootje'!

Voor leden van de VGN zijn de eerste vijf regels gratis, niet-leden betalen f5,-. Voor het meerdere per regel f1,50.

Ingezonden Brieven

Daar is niets mis mee, met geschiedenis

"Het zal wel duidelijk zijn wat ik bedoel" zo hoopt P.F.M. Fontaine in zijn artikel 'Wat is er mis met geschiedenis' in *Kleio* nummer 4 van dit jaar. Een wat ijdele hoop in mijn geval. Dat Fontaine iets bedoelt met zijn artikel geloof ik onmiddellijk. En gezien de titel gaat het om geschiedenis. Alleen: Wat?

Via een ruime omtrekkende beweging lijkt Fontaine op weg te gaan naar de beantwoording van de door hemzelf gestelde vraag: 'Wat is er mis met geschiedenis?' Hij begint met een anekdote over een Duits congres, waar een eveneens Duitse professor de mensheid in drieën verdeelt. Hij onderscheidt de historische deskundigen, de leken die enigermate zijn geïnteresseerd in geschiedenis maar deze onkritisch en onrationeel behandelen en de grote massa nitwits die voor eeuwig zijn verdoemd. Mijn eerste reactie: het probleem van Fontaine draait blijkbaar om deze driedeling.

Nu vind ik een dergelijke verdeling helemaal niet zo raar, hij is eigenlijk op alles van toepassing. Een kern, een laag eromheen en de massa. Dat is toch een bruikbaar instrument? Vergissing, het is een esoterische (en blijkbaar daarmee in principe niet-deugende) aanpak. Los daarvan blijkt dat dit ook niet het kernprobleem van Fontaine's betoog is. Dat het er überhaupt in staat, zo lees ik later, is omdat het een voorbeeld is van arrogantie en daar komt Fontaine nog op terug.

Fontaine gaat verder zoeken: hij stuit dan even op een biografie van Hitler, die zijn onderwerp lijkt te verwijten niet in de 'ruimte der geschiedenis' te passen, zonder zich af te vragen of die ruimte wel goed gedefinieerd is. Fontaine legt uit, dat deze ruimte wordt omschreven door de normen van de officiële wetenschap met als belangrijkste criteria rationaliteit en kritische geest. Wat blijkt echter: wetenschappers die zich aan deze criteria onderwerpen blijken minder populair zijn dan zij die dat niet doen. Dat vindt Fontaine niet kloppen. Ik vind dat zeer voor de hand liggend: Christ Titulaer is toch ook een stuk populairder dan de uitvinder

van de supergeleider?

Als voorbeeld haalt Fontaine de goedverkopende Simon Schama aan, die door zijn critici (de echte wetenschappers, die natuurlijk ordinair jaloers zijn) wordt aangevallen op zijn te subjectieve aanpak. Ik wil in het midden laten of dat zo is, maar ik weet wel dat Schama zijn mening gebaseerd heeft op jarenlang intensief kritisch bronnenonderzoek. Ik vraag me bovendien af of Schama nu zo goed verkoopt vanwege zijn subjectiviteit of vanwege een goede verteltrant. En een goede verteltrant staat geheel los van een wel of niet kritische inhoud. En zelfs die verteltrant is niet de oorzaak van zijn populariteit: zijn eerst grote werk, *Patriots and liberators* moest tien jaar op erkenning wachten en kreeg die dan vooral in het kielzog van *Overvloed en onbehagen*, zijn later werk *Citizens* ligt al sinds enige maanden in de ramsj. Blijkbaar was het opeens mode om Schama te lezen - of in ieder geval te kopen - net als nu de middeleeuwen in de mode zijn (Le Roy Ladurie, LeGoff, Duby etcetera). Of heeft het meer te maken met een optreden op de buis: een bezoekje van Robert Hughes aan Van Dis is ook goed voor een verdubbeling van de verkoopcijfers. Zonder dit televisie-optreden was *The Fatal Shore* nooit wat geworden.

Intussen wacht ik nog steeds op het antwoord op de vraag wat er mis is met geschiedenis. Het zal wel samenhangen met het feit, dat veel van de wetenschappelijke historici niet populair zijn. Maar weer een slipper van mijn kant: Fontaine gaat daar niet verder op in maar valt de wetenschappers aan met het verwijt, dat ook zij niet objectief zijn (dat hebben ze ook niet beweerd. Het is een nobel streven om te voorkomen dat er zonder enige band of kritische beschouwing van bronnen een idiosyncrasie wordt opgeschreven. Denk aan Pirenne in het geval). Bovendien zouden zij bang zijn voor de concurrentie van radio en TV, die wel een breed publiek weten te trekken. Een vreemde invalide vergelijking, want de makers van die programma's doen geen bronnenonderzoek maar huren professionele historici voor de achtergrondinformatie of maken gebruik van bestaande wetenschappelijke werken. En hun opzet is vaak een heel andere: in tegenstelling tot de wetenschappers zijn zij bezig een sfeerbeeld te creëren, een decor voor wat leuke, lichtvoetige toeristische informatie.

Veelal bestaan die programma's uit een verzameling anekdotes (hermythologiseren) zonder in te gaan op de diepere oorzaken van het onderwerp. Dit is geen verwijt, zij hebben een ander doel: verstrooien.

Ik was op dat moment opnieuw de richting kwijt van de zoektocht, maar Fontaine gaat dan verder met een korte meditatie (niet op een hobby horse - om ook eens met een citaat te komen om mijn belezenheid te illustreren). Dit mediteren (ook iets voor esoterische genootschappen trouwens) leidt hem tot het inzicht dat geschiedenis twee kanten heeft: een heuristische kant (het proberen te achterhalen van het verleden) en een hermeneutische kant (het betekenis geven aan dat verleden). Hij signaleert daar het probleem van de objectiviteit, die nooit geheel bereikt kan worden. "Nu komen we tot het hoofdpunt".

Wat is dat hoofdpunt dan wel: de stelling dat de geschiedenis een model is, namelijk een verkorte weergave van de werkelijkheid. "Aha", dacht ik, 'nu komt het. Wat is er mis met dat model?' En inderdaad, weliswaar leidt dit model tot een chronologische aanpak, die rationeel, kritisch, objectief en verifieerbaar is ("dat is goed, dat moet ook zo blijven", zegt Fontaine) maar... nu komt dan het duiveltje uit het doosje: dit model heeft ook nadelen: het sluit uit, het is mechanisch en dit loopt uit in een verkeerde houding van de historicus: hij wordt gefixeerd op de chronologie, krijgt last van scientisme, rationalisme, secularisering, gaat geloven in de vooruitgang (een bijgeloof volgens Fontaine) en wordt arrogant (genoeg moeilijke woorden dus.)

Fontaine geeft tot slot wat voorbeelden van deze nadelen en eindigt met een uitnodiging tot discussie.

Dus nu was ik er: de hele zoektocht draait om de centrale these, dat de geschiedenis een model is, waaruit een aantal grote nadelen voortvloeien.

De inleiding over de Duitse professor en de Hitler-biografie diende als voorbeeld voor de arrogantie van de wetenschappers. Door het model weten zij exact hoe de geschiedenis er als wetenschap uitziet en wie wel en niet aan de juiste criteria voldoen. Zij hebben bovendien last van scientisme, waaruit voortvloeit dat zij niet populair zijn en iedereen die dat wel is met argwaan bekijken. Ze zitten vast aan de chronologie en houden zich niet

met religieuze zaken bezig. En, wat misschien nog erger is, ze houden niet van Mozart - ik bedoel, zij geloven in de vooruitgang.

Mijn eerste reactie op deze stelling is: wat een onzin. Dit model dat Fontaine poneert is dermate vaag dat het nooit een dergelijke bindende werking heeft op historici. Geschiedenis zoekt dingen uit en geeft vervolgens betekenis aan de vondsten, maar dat is op geen enkele manier een dwingend keurslijf. De twintigste eeuw staat bol van de theorieën over hoe geschiedenis bedreven moet worden en er is absoluut geen sprake van consensus. Alleen al het citaat van Ranke "wie es eigentlich gewesen" wekt de indruk dat Fontaine de ontwikkelingen sindsdien niet gevolgd heeft. Een ander voorbeeld daarvan is zijn kruistocht om het irrationele op te nemen in de geschiedenis. De laatste decennia is er enorm veel onderzoek gedaan naar volksgeloof, hekserij, inquisitie, mythes, legendes, sprookjes enzovoorts. Denk aan Peter Burke's *Volkscultuur 1500-1800*, toch ook een populair boek. Zeker niet het bewijs van een arrogante houding jegens dat soort zaken. Als er al een 'common ground' is tussen alle historische richtingen is het dat zij bronnen niet zonder slag of stoot overnemen, maar ze kritisch bestuderen om in ieder geval te ontdekken vanuit welke mening en vooroordeel de schrijver van de bron heeft geopereerd. Dat is nauwelijks 'rationalisme' te noemen. De secularisering heeft niets te maken met het model maar is slechts een weerspiegeling van de maatschappij waarin wij leven. Niet de geschiedenis bepaalt of er onderzoek wordt gedaan naar de Hervorming: de politiek bepaalt of dat onderdeel wordt opgenomen in het schoolcurriculum. Over de onzinnige voorbeelden die Fontaine noemt bij zijn stelling, dat historici door het model geloven in vooruitgang wil ik nauwelijks ingaan: wanneer je toevallig niet van Mozart of Van Eyck houdt, ben je blijkbaar verloren (hoezo arrogantie: de persoonlijke smaak verheven tot absolute norm).

Als er al iets mis is met de geschiedenis, dan is het dat zij de maatschappij haar eigen relevantie niet kan duidelijk maken. In deze maatschappij is het van het grootste belang veel geld te verdienen, carrière te maken en zijn 'consumer-panic' te bevredigen. Als de mensen dan 's avonds moe thuis komen, wordt er een diepvriesmaaltijd in de magnetron gesmeten

en hangt men verder voor de buis. Iets als lezen wordt ook steeds minder gedaan en in dezelfde trent past het onvermogen van de historici om tot een groot publiek door te dringen. Er worden ieder jaar minder boeken verkocht (in absolute getallen) terwijl de bevolking nog steeds groeit. Misschien moeten wij leren onszelf beter te verkopen.

Fred Vogelzang

Reactie op de brief van D.J.A. Roodhuyzen in Kleio 6 (1991) blz. 44

Met bevreemding heb ik, 6 maanden na terugkeer, kennis genomen van de reactie van R. Immers voor, tijdens en na de reis heeft R. op geen enkele wijze haar ongenoegen geuit, m.u.v. het feit dat zij (en haar kamer/reisgenote) vonden dat ik de gemaakte reiskosten (om Perestrojka Reizen [met succes] te bewegen ons een flinke tegemoetkoming te geven) niet in rekening had mogen brengen, evenals de extra-buskosten in Rusland (samen f 4,97 p.p.). Ook het geld voor de busreis Tilburg-Brussel wilden ze terug. Dit is geweigerd daar ze vlak voor vertrek annuleerden. Uit dit schrijven, R. wilde alleen maar geld terug, sprak een voor mij frustrerende en teleurstellende "kruideniersmentaliteit". Ik kan mij dan ook niet aan de indruk onttrekken dat er een verband bestaat tussen bovenstaande en de ingezonden brief.

Bevreemding ook omdat *alle* anderen positief waren over deze reis. Ik citeer enkele *schriftelijke* reacties: "Bedankt voor alle goede zorgen", "De reis naar Rusland heeft voor mij een hele wereld geopend", "Ondanks enkele tegenslagen, die onvermijdelijk zijn en die je zo goed mogelijk hebt opgelost, was het een heerlijke reis", "We kijken met veel plezier terug op de reis". Het succes moge ook blijken uit een opkomst van 80% bij de reünie.

Aangezien de deelnemers volwassen geacht worden, gaan wij ervan uit dat het aandragen van reisgidsen en literatuurverwijzingen voldoende is. Daarnaast zijn er algemene brochures en andere relevante informatie over het leven in de SU toegezonden, evenals drie actuele artikelen uit dag- en weekbladen (service!!!).

Blijkbaar was dit alles niet voldoende voor R. Het studiedeel bestaat niet zozeer uit verwijzingen. Veeleer uit de belevenis ter plaatse.

De prijsverhogingen waren een rechtstreeks gevolg van de stijging van brandstofprijzen (*Golferisis!!!*).

In de 6 pagina's tellende brochure stond nadrukkelijk: "De vertrektijden.... zijn onder voorbehoud", "Er is geen garantie dat het programma afgewerkt wordt in de volgorde zoals door ons aangegeven. Wel zullen *alle* in het programma genoemde bezienswaardigheden worden bezichtigd".

Alle programma-onderdelen zijn afgewerkt, weliswaar in een andere volgorde, maar toch Zo heeft men op vrijdagochtend ook het Pushkinmuseum *kunnen* bezoeken. Was men bij de briefings *aanwezig* dan werd men voldoende geïnformeerd over programma-wijzigingen.

Een goed verstaander had bij de gidsen meer dan voldoende actuele informatie kunnen verzamelen. En wat dacht R. van de meer dan boeiende en zeer actuele lezing (2 u.) op de Nederlandse ambassade?

Waar mogelijk is alert gereageerd, maar in een aantal gevallen is het vechten geweest tegen de Russisch bureaucratische bierkaai. Wat niet wegneemt dat ik en met mij vele anderen, terugkijk op een, ondanks de vele improvisaties, zeer geslaagde reis.

Alles is waargemaakt (uitzondering: Revolutie Museum). VGN-leden, maar ook niet-VGN-leden, dus ook de chirurg, de tandarts betalen in het vervolg meer omdat wij in Kleio advertentiekosten moet betalen. Moeten OMO-docenten dat betalen? Maakt de VGN geen onderscheid? Is de Indonesiëreis geen f 100,- duurder voor niet-VGN-leden?

Door ons georganiseerde reizen staan geheel onder onze verantwoordelijkheid. Suggereert een advertentie van Arke medeverantwoordelijkheid van de VGN? Nee toch?

Improviseren, aanpassen en incasseren i.v.m. de enorme bureaucratie en het toerist-onvriendelijk gedrag (vooral in Moskou) zijn enkele kenmerken van de USSR. R. had daar blijkbaar geen oog voor en in dat kader heeft R. dan ook weinig opgestoken van deze *studiereis*.

Nico Stam, Augustus 1991
Interscholaire Vaksectie
Geschiedenis & Staatsinrichting
Vereniging OMO

Behalve reisorganisator Nico Stam reageerden nog enkele reisgenoten op de klachten van mevrouw Roodhuyzen. Het neemt teveel ruimte in beslag om deze brieven in extenso af te drukken. Hieronder wordt hun mening over het een en ander kort samengevat. De redactie beschouwt de discussie hierna als gesloten.

Iedereen die naar Rusland reist (of een reis daarheen organiseert) weet (of dient te weten) dat de reisorganisatie afhankelijk is van het Russische reisbureau Intourist. Dat behoudt zich het recht voor programma's te wijzigen naar het hun goedgevondt. Je kunt daar zeer weinig of helemaal geen invloed op uitoefenen.

Naar mijn mening heeft de reisleiding van onze reis al het mogelijke gedaan om een aantal zaken te regelen. Hij heeft meer geregeld dan ik, vanuit mijn ervaring als organisator van een aantal reizen naar het Oostblok en ook de Sovjet Unie, voor mogelijk had gehouden. Daarvoor mijn complimenten!

J.J.M. Heutink, Oss

Gisteren kreeg ik de nieuwe 'Kleio' met de ingezonden brief van Thea Roodhuyzen. Nico Stam vroeg de deelnemers aan de reis op dit artikel te reageren.

Ik kan mij de gevoelens van teleurstelling van Thea voorstellen...Ik denk dat haar verwachtingen zo hoog gespannen waren dat het onvermijdelijk was dat zij teleurgesteld werd.

Ik heb me opgegeven voor de reis op een ogenblik dat alles in het Oostblok gunstig leek. Ik kreeg steeds minder zin toen de Golferisis dreigender werd en de toestand in de Baltische landen op de spits werd gedreven. Op het ogenblik van vertrek dacht ik: "Ik zou er veel voor over hebben als ik nu niet hoefde te gaan". Met zo'n instelling kon alles alleen maar meevallen. Ik had het niet verwacht, maar ik heb de reis ervaren als een sprookje. De sneeuw, de paleizen, musea, de openhartige gids in Leningrad ... en vooral de open vriendschappelijke houding van de medereizigers in de groep...

C.I. Peucker-Martin, Zeist

...Naar mijn mening was er geen sprake van een misleidende advertentie. Uit de verstrekte informatie bleek dat het programma was afgestemd op leraren en hun eventuele partners. Als zodanig bood het veel moois en leerzaams...

M. du Jour, Den Haag

...Bij ons is de reis als zeer interessant overgekomen...

In Leningrad was de tour-begeleiding goed, maar in Moskou maakten wij kennis met de nog typische Russische mentaliteit ... maar door de activiteiten (in avond- en nachtelijk uur) van onze niet uit zijn goede humeur te krijgen leider Nico Stam hebben wij nog een zeer geslaagde reis gehad.

J. Nijman
H. Kuper

...Het studie-element in deze reis kwam o.i. zeker tot uitdrukking bij het interessante bezoek aan een Moskouse school en eigenlijk telkens weer. Het leverde steeds weer verhalen op voor in de klas... Wellicht was de brievenschrijfster niet aanwezig bij een van de hoogtepunten van de reis: het bezoek aan de Nederlandse ambassade in Moskou. In een zeer boeiend exposé werden wij daar ingewijd in de problemen van het Rusland anno 1991...

Jet van der Heijden
Jan Keller
René Kok

...Opvallend is dat mevr. Roodhuyzen nauwelijks concreet aangeeft wat er allemaal mis zou zijn gegaan op deze reis...dat er van de oorspronkelijke programma-punten zoveel is uitgevallen als mevr. R. kennelijk met haar brief wil suggereren, ...ik kan het me niet herinneren.

...Deze reis zou geen studiereis zijn geweest, maar waar blijven haar echte argumenten? Iedere deelnemer heeft bij de inschrijving een gedetailleerd overzicht gekregen van wat er van dag tot dag gedaan zou worden. Waarom heeft ze toen niet meteen gezegd dat dit niet was wat ze zich van een studiereis voorstelde en zich teruggetrokken?

Gerard Suurmeijer, Eindhoven

Ook het succes van een studiereis hangt m.i. voornamelijk af van je eigen verwachtingspatroon ... en gezien de scholingsgraad van het reisgezelschap mocht de inhoudelijke voorbereiding ook best bij de deelnemer zelf liggen...

J. Veenker

NASCHOLING

Educatieve Faculteit Hogeschool Gelderland

Europese Integratie 1945-1990

De nascholingscursus heeft primair tot doel de deelnemers vertrouwd te maken met de vakinhoud van dit nieuwe onderwerp. Daarnaast vindt een bescheiden kennismaking plaats met een relevante collectie leermiddelen: de recent uitgegeven CE-katernen en audiovisuele media.

Centraal staan de volgende thema's:

- periodisering en algemeen historisch overzicht
- de instellingen
- nationale tegenover supranationale tendensen
- Atlantisch versus Europees
- economische tegenover politieke integratie
- Europa en de Derde Wereld
- perspectief 1992 en de Oost-Europese dynamiek

De cursus bestaat uit vijf grote hoorcolleges van elk 3 uur. Data van de bijeenkomsten:

2, 9, 23 en 30 oktober en 6 november 1991 (telkens van 18.00 - 21.30 uur).

De cursisten komen in aanmerking voor een certificaat indien zij naast het volgen van de colleges nog een specifieke studie-opdracht uitvoeren, dan wel deelnemen aan de (facultatieve) driedaagse excursie van 18 t/m 20 november 1991 langs de Europese Instellingen in Brussel, Luxemburg en Straatsburg (incl. het bijwonen van een zitting van het Europees Parlement).

Kosten cursus: f 100,- exclusief het cursusboek *Leidraad Europese Integratie*, een uitgave van het Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs, in samenwerking met de VGN en de Hogeschool Gelderland. Te koop bij de boekhandel of te bestellen bij CEVNO, Nassauplein 8, 1815 GM Alkmaar (of telefonisch 072 - 118502)

Kosten excursie: maximaal f 300,- (op het moment van publicatie van deze mededeling bestond nog geen zekerheid omtrent bepaalde subsidies, die dit bedrag wellicht lager kunnen doen uitvallen).

Inschrijving

Hogeschool Gelderland
Educatieve Faculteit
Bureau Onderwijs
van Schuylenburgweg 3
6538 LH Nijmegen
Telefoon 080 - 45 98 01/080 - 45 99 01

Inschrijving cursus en excursie, zo spoedig mogelijk.

Oost Europa dichterbij

De liberalisering van het voormalige Oostblok stimuleert tot nadenken over de toekomst van Europa. Is Europa definitief op weg naar een federatieve eenheid?

Hoe gaat het Europese huis eruit zien, en wie komen er allemaal in wonen?

De cursist heeft na afloop van de cursus een bredere kijk op de Europese integratie.

De cursus bestaat uit 5 bijeenkomsten, gevolgd door een excursie naar Oost-Europa. Tijdens de bijeenkomsten komt het volgende aan bod:

1. Historisch kader vanaf de Russische revolutie: 1917-1945. De verhouding tussen West- en Oost-Europa, met name de Sovjet-Unie tijdens Lenin en Stalin.
2. De relatie Oost-West in de periode 1945-1990. Behandeling van de koude oorlog, de Perestroika, het "Europees huis".
3. De Hongaarse economie. De ontwikkeling van de socialistische staatseconomie in Hongarije (model Kadar) en de liberalisering ervan. Het perspectief zal vooral gericht zijn op de actuele situatie en de toekomstperspectieven van de Hongaarse economie.
4. Milieuproblemen in Oost-Europa. Hoe omvangrijk is het milieu-probleem in Oost-Europa?

Is milieubeleid te combineren met economische groei? De aandacht zal daarbij vooral gericht zijn op het Tsjechisch-Duitse grensgebied.

5. De culturele dimensie van Europa. De culturele dimensie van het begrip Mittel-Europa en de consequenties voor de relatie met West-Europa.

De cursus wordt afgesloten met een studiereis naar Praag en/of Budapest.

De cursusdata zijn:

de woensdagen 9 maart, 23 maart, 6 april, 29 april en 11 mei 1992, steeds van 17.00 uur tot 20.00 uur. De excursie is gepland van 16 t/m 20 juni 1992.

Kosten: f 50,- (exclusief studiereis) De kosten van de studiereis zijn mede afhankelijk van mogelijke subsidietoekenning.

Inschrijving: zie bij de cursus hierboven

Het organiseren van internationale leerlingen- uitwisselingen

Doelgroep: docenten alle vakken; alle schooltypen

In deze nascholing wordt ingegaan op de mogelijkheden voor scholen voor voortgezet onderwijs, om binnen de EG leerlingenuitwisseling tot stand te brengen.

Daarbij komen aan de orde: de praktische organisatievormen van uitwisseling, de mogelijkheden voor financiële ondersteuning, het motiveren van ouders en collega's, het leren van communicatie-vaardigheid door leerlingen, het begrijpen van taal- en cultuurverschillen, enzovoorts.

Wat de didactische aspecten van uitwisseling betreft, zal de "Themenzientrierte" methodiek, zoals ontwikkeld in de Frans-Duitse leerlingenuitwisseling na WO II, behandeld worden.

Aan het eind van de cursus zal een stappenplan gereed zijn om uitwisseling op te zetten.

Aan de nascholing is een korte studiereis gekoppeld. De reis zal of Brugge/Gent als bestemming hebben, of Londen. De keuze wordt gemaakt in overleg met de cursisten. Tijdens de studiereis zullen verschillende scholen en onderwijsinstellingen bezocht worden.

De ervaring leert dat een nascholing over het organiseren van uitwisseling vooral resultaat heeft indien meerdere docenten uit een schoolteam zich inschrijven. Het is echter ook voor individuele docenten mogelijk deel te nemen.

De cursus bestaat uit 4 bijeenkomsten op dinsdagavond van 17.00 uur tot 20.00 uur: 6 november 1991, 27 november 1991, 18 december 1991, 22 januari 1992.

De studiereis vindt plaats op 14 en 15 maart 1992.

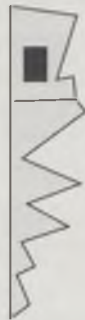
Kosten: f 50,- exclusief studiereis.

Inschrijving: zie hierboven

VERGEET DE VGN- STUDIEDAG NIET

Op zaterdag 5 oktober wordt een studiedag gehouden in Ridderkerk over het CSE-onderwerp 'Nederland in het Interbellum 1917-1940; de verhouding staat en maatschappij'. Uitvoerige informatie stond in het vorige nummer van KLEIO, 1991/6 blz. 45.

Wegwijs op het Gemeentehuis

Politiek saai? Politiek ver van huis?

Niet als je zelf mag beslissen wat er moet gebeuren in je eigen gemeente! Als je zelf op het gemeentehuis kan meevoelen en meemaken wat het is om lokale politiek te bedrijven. Politieke vormingsinstelling M50 biedt de mogelijkheid om leerlingen wegwijs te maken op het gemeentehuis door middel van een uniek eendags programma. Een intensieve werkdag lang zijn scholieren zelf gemeenteraadslid. De leerlingen worden ingedeeld in partijen en presenteren 's avonds in een bijzondere commissievergadering hun voorstellen met betrekking tot een bepaald beleid. Het beste voorstel wordt door stemming gekozen en uitgevoerd door de gemeente. Wilt u meer informatie over 'Wegwijs op het Gemeentehuis'? Maak dan gebruik van onderstaande bon. Of bel even, ons telefoonnummer is 030-333494.

LAAT JE NIET *dirigeren*
M50

✂ Stuur mij meer informatie over 'Wegwijs op het Gemeentehuis'

Naam:

Adres:

Postcode:

Plaats:

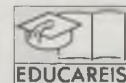
Stuur deze bon in een ongefrankeerde envelop naar M50, antwoordnummer 9039, 3500 ZA Utrecht

K

ALS JE JE VERSTAND GEBRUIKT, KIES JE VOOR EEN EDUCAREIS MET OAD.

M'n klas wilde kanoën in de Ardennen, ik zelf dacht meer aan iets cultureels. Een stad ofzo, niet per se heel ver van huis. Dus ik bel 05483 - 77777, het nummer van Oad/Educareis. "Tja, natuurlijk hebben we beide soorten reizen in ons standaardpakket meneer," zei de dame aan de telefoon "maar waarom laat u Oad/Educareis niet gewoon een reis op maat maken? Dan is iedereen tevreden. Zelfs de penningmeester!"

ACTIEF STUDEREN MET OAD/EDUCAREIS

"GOED NIEUWS"

Militair-historisch bezoek olv Luitenant-kolonel drs **J.W.M. Schulten**, docent Militaire Geschiedenis KMA

- * I & II Wereldoorlog rondom Verdun van 12-18 oktober 1991
- * Per luxe touringcar
- * Hotel du Coq Hardi te Verdun
- * Reissom per deelnemer:
f 748,- voor 2-persoonskamer
f 908,- voor 1-persoonskamer

Inbegrepen vervoer, accommodatie in kamers met bad en toilet, ontbijtbuffet, entree musea en een begeleidend tekstboek.

**UNICA
REIZEN**

Walenburgerplein 174
3039 AP Rotterdam

Reisprogramma:
Tel. 010 - 467 82 59
Fax 010 - 467 78 44

NAAR MALTA, HET LOIREDAL EN KLASSIEK GRIEKENLAND MET DE

interschololaire vaksectie -GESCHIEDENIS & STAATSINRICHTING- vereniging ons middelbaar onderwijs

KROKUSVAKANTIE 1992:

De IYS-GS/SI (ver. Ons Middelbaar Onderwijs) organiseert van za. 29 t/m za. 7 mrt. '92 een 8-daagse studiereis naar Malta.

Ook VGN-leden kunnen hierop inschrijven.

REISSOM/WAT OMVAT ZE.

De reissom bedraagt:

f 1270,-

en omvat:
-Air Malta lijnvlucht Amsterdam-Malta v.v.;
-Overnachting in het Grosvenor Hotel (3*);
-Halfpension (ontbijt + diner in hotel);
-Exkursies volgens programma o.l.v. Engelstalige gids;
-Entreegelden;
-Diensten van een Nederlands sprekende begeleider(st)er.

PROGRAMMA:

ZA. 29/02-'92.
AMSTERDAM-MALTA.

ZO. 01/03-'92.
MALTA.

Malta-verkenning met o.a. een bezoek aan:
-Wied iz-Zurried met:
* De Blauwe Grot.
-Ghar Dalem met:
* De 'Cave' en zijn fossielen.
-Birzebugia met:
* Grootste mediterrane natuurlijke haven.
-Marsaxlokk met:
* De vismarkt.

MA. 02/03-'92.
MALTA.

Bezoek aan:
-Valletta met:

*Baracca Tuinen;
*Kathedraal van St-John;
*Paleis van de Grootmeester;
*Malta Experience.
-Middag ter vrije besteding.

DI. 03/03-'92.
MALTA.

Bezoek aan:
-Mdina met:
*Middeleeuwse straten en stadsmuren;
*Kathedraal v Mdina;
*Kathedraal Museum.
-Rabat met:
*Romeinse villa;
*Museum voor Romeinse Oudheden;
*Kasteel Verdela;
*Tuinen v Buskett;
*Dingli Cliffs.

WO. 04/03-'92.
MALTA.

Bezoek aan:
-Vittoriosa, Senglea en Cospicua met:
*Fortificaties;
*Paleis van de Inquisiteur;
*Grand Harbour.
-Tarxien met:
*Megalitische Tempels van Hal Saflieni (4000 vC).
-Paola:
*Hypogeum (2400 vC).
-Middag ter vrije besteding.

DO. 05/03-'92.
MALTA-GOZO-MALTA.

Bezoek aan:
-Gozo met:
*Xewkija Ronde Kerk;
*Qala-panorama;
*Neolitische Ggantija Tempels (4000 vC);
*Citadel van Rabat;
*Visserdorpjes Marsalforn en Xlendi.

VR. 06/03-'92.

MALTA.

Bezoek aan:
-Mosta met:
*Doom van Mosta / St Mariakerk.
-Rabat met:
*Catacomben/grot van St Paulus;
*Catacomben van St-Agatha.
-Afscheidslunch volgens oud-Maltees recept in een landelijke omgeving.
-Middagdeel ter vrije besteding.

NOG NIET BEKEND WANNEER MAAR GEGARANDEERD IS TEVENS: *BEZOEK MIDDELBARE SCHOOL. *ONTYANGST MINISTERIE VAN ONDERWIJS OF GEZAGHEBEND HISTORICUS.

ZA. 07/03-'92.
MALTA-AMSTERDAM.

INSCHRIJVING:

Deze sluit op 15 jan. Aanmelden bij: N.J. Stam, Kortenaerstr. 5, 5102 BV Dongen. Tel. 01623-20856.

Malta

PAASVAKANTIE 1992:

De IYS-GS/SI (ver. Ons Middelbaar Onderwijs) organiseert van zo. 19 t/m za. 25 april '92 een studiereis van 7 dagen naar het Loiredal.

Ook VGN-leden kunnen hierop inschrijven.

REISSOM/WAT OMVAT ZE.

De reissom bedraagt:

f 870,-

en omvat:
-vervoer per luxe touringcar;
-goede toeristenklasse hotels met bad/douche/toilet op de kamer;
-halfpension (ontbijt/diner in het hotel);
-ekursies volgens bijgaand programma o.l.v. Engelstalige gids;
-entreegelden;

PROGRAMMA:

ZO. 19/04-'92.
EINDHOVEN-TILBURG-BREDA-ANTWERPEN-PARIJS-TOURS.

MA. 20/04-'92.
TOURS-BOURGES-TOURS.

Bezoek aan:
-Bourges met:
*Paleis v J. Coeur;
*Cathedraal St-Etienne + crypte;
*Stadswandeling.

DI. 21/04-'92.
TOURS-CHAMBORD-CHEVERNY-BLOIS-TOURS.

Bezoek aan Chambord:
*Kasteel v Chamboord;
Bezoek aan Cheverny:
*Kasteel v Cheverny;

Bezoek aan Blois:
*Kasteel v Blois;
*Stadswandeling.

WO. 22/04-'92.
TOURS-AMBOISE-CHE-
NONCEAU-ST-AIGNAN-
LOCHES-TOURS.

Bezoek aan Amboise:
*Kasteel v Amboise;
Bezoek aan Chenonceau:
*Kasteel v Chenonceau;

Bezoek aan St Aignan:
*Kasteel v St Aignan
*Eglise St Aignan + crypte;
Bezoek aan Loches:
*Kasteel v Loches;
*Eglise St Ours.

DO. 23/04-'92.
TOURS-ANGERS-TOURS.

Bezoek aan Angers:
*Kasteel v Angers;
*Cathedraal St Maurice + schatkamer;
*Hopital St Jean;
*Stadswandeling.

VR. 24/04-'92.
TOURS-AZAY LE RIDEAU-
LANGEAIS-VILLANDRY-
TOURS.

Bezoek aan Azay le Rideau:
*Kasteel v Azay le Rideau;
Bezoek aan Langeais:
*Kasteel v Langeais;
Bezoek aan Villandry:
*Kasteel v Villandry

ZA. 25/04-'92.
TOURS-PARIJS-ANTWERPEN-BREDA-TILBURG-EINDHOVEN.

INSCHRIJVING:

Deze sluit op 1 febr. Aanmelden bij: F. Verlinden, De Stoutheuvel, 38, 5632 MR Eindhoven. Tel. 040-415049.

HERFSTVAKANTIE 1992:

De IYS-GS/SI (ver. Ons Middelbaar Onderwijs) organiseert van za. 10 okt. t/m zo. 18 okt. '92 een studiereis van 9 dagen naar Klassiek Griekenland.

VGN-leden kunnen ook hierop inschrijven.

REISSOM/WAT OMVAT ZE.

De reissom bedraagt:

f 1899,-

en omvat:
-KLM-lijnvlucht Amsterdam-Athene v.v.;
-overnachting in A-/luxeklasse-hotels
-volpension (ontbijt/diner in het hotel, lunches en route);
-alle transfers in Griekenland;
-ekursies volgens programma o.l.v. Engelstalige gids;
-entreegelden en vervoer per luxe bus;
-diensten van een Nederlands sprekende begeleider(st)er.

PROGRAMMA:

ZA. 10/10-'92.
AMSTERDAM-ATHENE.

-Stadsrondrit.

ZO. 11/10-'92.
ATHENE.

Bezoek aan:
-Akropolis met:
*Propylaeen;
*Nikatempel;
*Erechteion;
*Parthenon;
*Akropolis Museum;
*Dionysos theater;
*Stoa v Eumenes;
*Odeon Her. Attikus;
-Filopaposheuvel;

-Areos Pagos;
-Pnyx;
-Agora;
-Stoa v Attalos;
-Tempel v Hephaistos;
-Tempel v Zeus;
-Poort v Hadrianus;
-Uurw. v Andronikos;
-Wijk Monastiraki;
-Wijk Plaka;
-Nat. Arch. Museum.

MA 12/10-'92.
ATHENE-ELEUSIS-MY-
KENE-TOLON.

Bezoek aan:
-Eleusis met het Heiligdom van Demeter en Persephone;
-Kanaal v Korinthe;
-Antiek Korinthe met opgravingsterrein;
-Akro-Korinthos;
-Mykene met:
*Burcht v Agamemnon;
*Leeuwenpoort;
*Mykeense nuzen;
*Atreus koepelgraf.

DI 13/10-'92.
TOLON-NAFLION-
EPIDAUROS-TOLON.

Bezoek aan:
-Naflion met:
*Museum voor Mykeense Kunst;
*Palmas Burcht;
-Epidaurus met:
*Tempel v Asklepios;
*Abaton;
*Stadion;
*Theater;
*Museum v Epidaurus;
-Deel van de middag ter vrije besteding.

WO. 16/10-'92.
TOLON-ARGOS-LOUKOU-
MYSTRA-SPARTA.

Bezoek aan:
-Argos met:
*Burcht;
*Theater;
*Romeins Odeon;
*Museum v Argos;
*Heiligdom v Hera;
-Klooster v Loukou;

-Mystra met:
*Kerken/huizen e.d.;
*Pandanassaklooster.

DO. 15/10-'92.
SPARTA-MEGALOPOLIS-
BASSAE-OLYMPIA.

Bezoek aan:
-Sparta met:
*Heiligdom v Orta;
*Museum v Sparta;
-Megalopolis met z'n imposante theater;
-Bassae met Tempel v Apollo Epikourios;

VR. 16/10-'92.
OLYMPIA-PATRAS-DELFI.

Bezoek aan:
-Olympia met:
*Opgravingsterrein;
*Museum v Olympia;
-Patras met z'n Venetiaanse burcht.

ZA. 17/10-'92.
DELFI-OSSIOS LOUKAS-
ATHENE.

Bezoek aan:
-Delfi met:
*Museum v Delfi;
*Opgravingsterrein;
-Byzantijnsklooster Ossiou Loukas.

ZO. 18/10-'92.
ATHENE-AMSTERDAM.

INSCHRIJVING:

Deze sluit op 1 febr. Aanmelden bij: N.J. Stam, Kortenaerstr. 5, 5102 BV Dongen. Tel. 01623-20856.

OP ALLE STUDIEREIZEN
IS VAN TOEPASSING : WIE HET EERST KOMT. HET EERST MAALT!!!

Loire

Griekenland

SPIEGEL HISTORIAEL

MAANDBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN ARCHEOLOGIE

**Spiegel Historiael
bestaat 25 jaar.**

**“NEDERLAND
IN HET INTER-
BELLUM”** is het themanummer
dat Spiegel Historiael in september uit-
brengt, met prof. dr. H. Righart
als gastredacteur.
Het bevat de volgende bijdragen:

- Nederland in het interbellum:
voorspel, tussenspel of gezichts-
bedrog?, door *Hans Righart*.
- Permanente seksuele revolutie in
Nederland?, door *H. Q. Röling*.
- Mode tussen de twee wereld-
oorlogen, door *Leontien van
Beurden*.
- Steps, shimmiés en de wulpsche
tango. Dansvermaak in het
interbellum, door *Marjet Derks*.
- Op zoek naar de ideale samenle-
ving, door *J. Bosmans*.
- Status quo of vernieuwing?
Het onderwijs in Nederland in
het interbellum, door *P. van Hees*.

Te bestellen bij Drukkerij Ten Brink Meppel b.v.,
postbus 1064, 7940 KB Meppel, tel. 05220-54646.
Wanneer u 20 of meer exemplaren bestelt, geldt een
speciale prijs van f 5,- per nummer (losse nummers
normaal f 9,75).

25 jaar veelzijdige en rijk geïllustreerde in-
formatie over geschiedenis en archeologie.

Elke aflevering bevat 6 à 8 artikelen
van deskundige auteurs die een breed
scala van historische onderwerpen belich-
ten. Series en vaste rubrieken houden u
op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen
en trends op het terrein van de geschied-
wetenschap, de cultuurgeschiedenis en de
archeologie.

Vraag een gratis proefnummer aan
en beslis zelf of **Spiegel Historiael**
voor u interessant is. Daarnaast bieden
wij u het speciale ‘jubileum-abonnement’
aan.

Vanaf september 1991 tot en met
december 1992 (!) ontvangt u **Spiegel
Historiael** voor slechts f 90,- (Voor
studenten f 70,-). i.p.v. f 120,-. U verze-
kert zich dan van het themanummer
‘Nederland in het interbellum’ en
het dubbeldikke themanummer in kleur
over de verbeelding van geschiedenis in
de kunst. Indien u besluit op dit jubileum-
aanbod in te gaan, kunt u gebruik maken
van onderstaande antwoordcoupon.

ANTWOORDCOUPON

Stuur deze coupon in een open, ongefrankeerde envelop naar: Sdu Uitgeverij, Koninginnegracht, Antwoordnummer 10734, 2501 WB Den Haag.

- Ja, stuur mij een gratis proefnummer van **Spiegel Historiael**.*
- Ja, noteer mij voor dit speciale jubileum-abonnement van **Spiegel Historiael** en ik betaal t/m december 1992 de voordeelprijs van f 90,-.*
- Ja, noteer mij voor dit speciale studenten-jubileum-abonnement van **Spiegel Historiael** en ik betaal t/m december 1992 de voordeelprijs van f 70,-.**

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ **Woonplaats:** _____

* Aankruisen indien van toepassing.

** Aankruisen indien van toepassing. Kopie van inschrijfbewijs aan universiteit of hogeschool meezenden.

Genoemde prijzen zijn inclusief verzendkosten en BTW. Prijswijzigingen voorbehouden. Sdu-uitgaven zijn ook via de boekhandel verkrijgbaar.